

Was the Secularization Process a Looting of Church and Monastery Goods in the period 1537-1558?

Universitetet i Bergen

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

HIS350: Masteroppgave i Historie

Semester: Vår 2024

**Var verdsliggjøringsprosjektet en plyndring av kirke- og
klostergods i perioden 1537-1558?**

Erlend Frette Gausel

Kandidatnummer 117

Abstract

This thesis aims to investigate whether the secularization of church and monastery goods constituted looting during the period 1537-1558. The Reformation in Norway is commonly portrayed as a looting of churches and monasteries. This study seeks to challenge this established perspective in historical writing. I hypothesize that the portrayal of looting reinforces national narratives and oversimplifies the complexities of the era. Most importantly, this study investigates the validity and appropriateness of this perspective through analysing primary sources and near contemporary historical representations.

In October 1536, Kristian 3. sealed an official charter confiscating the goods, real estate, houses, and farms belonging to the bishops. The resolution of the Reformation also dissolved the Norwegian council, effectively abolishing its independence. The process of secularization commenced swiftly, particularly in northern Norway, where conflicts arose due to the crown's seizure of power. Research conducted on three source collections revealed that four primary sources documented direct instances of looting in churches and monasteries, all occurring because of the power shift in 1537. However, this evidence does not conclusively prove that the entire secularization process from 1537 to 1558 was characterized by looting. Furthermore, the examination of three near-contemporary historical representations yielded similar findings, apart from accounts describing deterioration of churches and monasteries properties and influence. The lack of primary sources detailing direct looting prompted further analysis, which indicated a far more serious situation than what the looting perspective implies.

According to the source material utilized in this thesis, the process of secularization began over 20 years prior to the Reformation, undermining the looting perspective. Additionally, the struggle against the Catholic hegemony can be interpreted as a significant historical rupture, necessitating the redistribution of former Catholic goods. Instead of framing the secularization process as a looting, I argue that a more appropriate perspective is one of redistribution.

Redistribution was the core of the secularization process, including both economic and political motives directed towards the reconstruction of the state. This perspective clarifies how the crown enabled homogenization, censorship, economic groundwork, local authority, and diminished the church's power in favour of a more comprehensive secular government.

Forord

Den største takken går til min veileder, Geir Atle Ersland. Dine omfattende faglige kunnskaper har vært uvurderlige under skriveprosessen! Tusen takk for god veiledning og støtte, både gjennom oppmuntrende møter og konstruktive tilbakemeldinger.

Jeg ønsker også å takke familie og venner som har vært der for meg gjennom masterskrivingen. Spesielt fortjener mine foreldre en stor takk for sin hjelp og støtte.

Til slutt vil jeg rette en takk til veiledere og medstudenter på masterseminaret i middelalderen, for verdifulle tilbakemeldinger og nyttige innspill til masteroppgaven.

Erlend Frette Gausel, mai 2024

Innholdsfortegnelse

Introduksjon: Problemstilling	1
Begrepsdefinisjoner.....	2
Kristian 3.	4
Plyndringsperspektivet i historieskrivingen	5
Avgrensning og fremgangsmåte	8
Kapittel 1 Kvantitativ studie: verdsliggjøring av kirke- og klostergods	11
Generelle endringer i forvaltning av for kirke- og klostergods.....	12
Den kvantitative analysens kildemateriale	14
Metode.....	14
Undersøkelsens tre hovedfunn	15
Plyndring under maktovertakelsen.....	17
Den økonomiske verdsliggjøringen	19
Indirekte plyndring fra 1537-1539	20
Verdsliggjøringsprosjektets økonomiske aspekt.....	21
Verdsliggjøringens politiske aspekt.....	24
Plyndringsperspektivets representativitet.....	27
Kapittel 2 Plyndringsperspektivet i historiske fremstillinger	30
Metode og fremgangsmåte	31
<i>Om Norgis Rige</i> (1567) av Absalon Pedersson	31
<i>Norrigis Bescriffuelse</i> (1632) av Peder Clausson Friis	35
Hamarkrøniken.....	41
Fremstillingenes representativitet.....	43

Kapittel 3 Primærkildenes mangel	45
Aktiv ødeleggelse av kilder.....	46
Passiv ødeleggelse av kilder.....	50
Hvorfor ble kilder ødelagt under verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods?	53
Plyndringsperspektivets gyldighet.....	57
Kapittel 4 Plyndring eller omfordelingsprosess?	58
Reformasjonens paradoksaltitet	59
Kontinuitetstolkning: Verdsliggjøringen i retroperspektiv	60
Omfordelingsprosessen	63
Er plyndringsperspektivet misvisende?.....	67
Konklusjon	70
Litteraturliste	73
Nettkilder.....	75
Vedlegg 1: Kvantitativ analyse av primærkilder	76

Introduksjon: Problemstilling

I 1537 ble reformasjonen innført i Norge. Dette førte til flere endringer i forvaltningen av kirke- og klostergoods. Store deler av kirkegodset ble innlemmet i staten, og krongodset var i etterkant av reformasjonen halvannen ganger større enn kirkegodset.¹ Inndragning eller konfiskasjon av kirke- og klostergoods til fordel for kronen, kan vi kalle en verdsliggjøring. Prosjektet fikk drivkraft i Kristian 3.s periode som norsk konge i perioden 1537-1558. Dagens forskningslitteratur betrakter ofte reformasjonen som økonomisk motivert, og at «nå var det kirkegodset, og ikke gudsordet, som hadde prioritet».² I håndfestningen fra 1536 konfiskerte kronen biskopenes «Stictis Godtz, Slotte, Gaarde, Huse och Jordegotz» til evig tid.³ Generelt ble alt bispe- og klostergoods inndratt, utenom lokalkirkenes og domkapitlenes gods. Dette gjaldt også i Norge, hvor blant andre Eske Bille ble pålagt å underlegge kronen Bergens bispegods og øde klostre.⁴ Godsene som kronen på denne måten tilegnet seg, ble videre fordelt ut til lensherrer, som på vegne av kronen hadde fullmakt i det administrative og juridiske.⁵ Verdsliggjøringsprosjektet hadde derfor til hensikt å svekke kirkens posisjon i samfunnet og legitimere den nye statsmakten. Reformasjonen var slutten på den selvstendige kirkeinstitusjonen, og kongen ble den nye fyrstekirkens øverste leder.

I de fleste land førte reformasjonen til både etableringen og styrkingen av kultur og språk.⁶ Den norske reformasjonen ble derimot påtvungen ovenfra, og landet hadde ikke et luthersk forbilde som reformator med støtte i folket. Selv om Norge i prinsippet fortsatte å eksistere som et rike, ble landet innlemmet i samme reformasjonsvedtak som Danmark, i tillegg ble riksrådet avsatt. Norgesparagrafen i Kristian 3.s håndfestning avvirket rikets selvstendighet gjennom formuleringen om at landet skulle «bliffue hoes Danmarcks krone till ewiig tiidt».⁷ Samtidig var reformasjonen et oppgjør mot det katolske hegemoniet. Kirken og deler av dens økonomiske ressursgrunnlag, i form av gods og verdier, ble lagt under staten. Dette førte til at kirken mistet sin sentrale maktposisjon i samfunnet. Verdsliggjøringsprosjektet har derfor i flere historiske fremstillinger blitt betraktet som en plyndring av kirker og klostre. Sannsynligvis har plyndringsaspektet blitt brukt fordi det har vært funksjonelt i å fremstille hvordan Danmark tok

¹ Weidling 2017: 75

² Imsen 2016: 52

³ Kolderup-Rosenvinge 1824: 164

⁴ DN 22, nr. 396

⁵ Hamre 1983: 14

⁶ Aschim 2019: 129

⁷ Petersen 1973: 393

Norge til seg. Problemstillingen i min studie er derfor; *var verdsliggjøringsprosjektet en plyndring av kirke- og klostergoods i perioden 1537-1558?* Arbeidet tar sikte på å problematisere et allerede etablert perspektiv i historieskrivingen. Dette vil bli gjort gjennom å undersøke kildegrunnlaget og relevant forskningslitteratur. Studien har til hensikt å lede til ny kunnskap innenfor reformasjonshistoriens forskningsfelt.

For å svare på problemstillingen er særlig to spørsmål viktig å konkretisere:

- Finnes det nok primærkilder som underbygger at en plyndring av kirker og klostre under Kristian 3.s verdsliggjøringsprosjekt fant sted?
- Er det hensiktsmessig å kalle verdsliggjøringen en plyndring av kirke- og klostergoods, eller kan dette gi en forenklet fremstilling av datidens samfunn?

Begrepsdefinisjoner

Følgende vil det bli gjort rede for sentrale begreper og Kristian 3. i forbindelse med prosjektets problemstilling. Andre begreper, personer eller teorier vil bli forklart fortløpende i hoveddelen, der det vil være relevant.

Plyndring er et vanlig begrep og brukes ofte i sammenheng med konfliktfylte hendelser. De fleste har en viss forståelse for begrepets betydning. Det finnes derimot flere forståelser av hva en plyndring innebærer. Camilla Guldhall Cooper, førsteamanuensis i juss ved forsvarets høyskole, definerer plyndring som at en «åpenlyst og rettsstridig tilegner seg den fiendtlige sivilbefolkningens eiendeler under krig ved å utnytte befolkningens krigsfrykt eller sin egne militære overlegenhet». ⁸ I forhold til problemstillingen, blir det tatt utgangspunkt i en åpenlys og rettsstridig tilegnelse av kirke- og klostergoods og deres eiendeler, ikke sivilbefolkningens. Definisjonen belyser hvordan Danmark blir fremstilt som å ha utført et statskupp, og sånn sett tvang kirkens ressursgrunnlag under seg. Det legger også grunnlag for hvilke kilder som kan direkte knyttes opp til plyndringsperspektivet. Hovedsakelig vil dette si kilder som inneholder plyndringsprosesser, hvor kronen på et åpenlyst og rettsstridig vis har tatt kirkens ressurser. Det er derimot også mulig at flere kilder kan underbygge perspektivet indirekte. Plyndring kommer nødvendigvis ikke bare i en direkte form, men kan variere og skje over lang tid. Av den grunn vil begrepet diskuteres nærmere.

Roger Mac Ginty, professor i fred og konfliktstudier, har kritisert hvordan plyndringsbegrepet ofte brukes i en generaliserende form, uten at det blir kontekstualisert på en hensiktsmessig

⁸ SNL 2023

måte.⁹ Det må også nevnes at Ginty stort sett forholder seg til en forståelse av plyndringsprosesser i nyere tid. Noe av drøftingen kan derimot også belyse viktige aspekter knyttet til prosjektets problemstilling. For det første innebærer det å gi en hendelse eller en person betegnelsen; plyndring eller plyndrer, en negativ merkelapp og er henholdsvis nedsettende.¹⁰ Dette inngår i plyndringsperspektivet ellers, når Danmark ofte fremstilles som de skyldige aktørene som utførte plyndringen. Et sentralt poeng, hevder Ginty, er at aktørene selv nødvendigvis ikke har utført en bevisst negativ handling.¹¹ Handlingene ble rettfærdiggjort og legitimert på forhånd.¹² Det er derfor mulig at plyndringsperspektivet, til en viss grad, reproducerer nasjonale fremstillinger om hvordan Danmark plyndret kirker og klostre.

Det finnes videre ikke bare en form for plyndring, men en rekke ulike former. Særlig er strategisk plyndring relevant i forhold til dette prosjektet. Denne formen for plyndring inngår i et større bevisst politisk prosjekt, som både kan ha hatt økonomiske og symbolske motivasjoner.¹³ I forhold til den norske reformasjonen, kan en da problematisere plyndringsperspektivet. Var plyndringen kun økonomisk motivert, eller hadde den en større politisk baktanke? Det kan også videre diskuteres hvorvidt plyndringen i seg selv var en bevisst strategi, eller om den ble rettfærdiggjort, og kom som en konsekvens av maktovertakelsen. Uansett tyder spørsmålene på at verdsliggjøringen av kirke- og klostergods kan ha hatt et større formål enn simpelthen å utnytte kirkens økonomiske ressursgrunnlag.

Plyndringsperspektivet er et begrep som jeg bruker for å fremstille ulike måter historiskrivningen tar for seg verdsliggjøringen som en plyndringsprosess. Det er viktig å nevne at ikke alle historikere bruker begrepet «plyndring», men andre formuleringer som fremstiller plyndringsprosesser. Sentralt i forståelsen av perspektivet, er at plyndring kan komme i både en direkte og indirekte form.¹⁴ Førstnevnte er forstått som de tilfellene hvor Kristian 3.s menn utførte direkte plyndringer av kirker og klostre. Sistnevnte vil bety endringene som kom med den norske reformasjonen, som kan ha ført til en indirekte plyndring av kirker og klostres ressurser. Bestemmelsene som kom med innføringen, og som gikk utover kirke- og klostergods, kan altså også omtales som en strategisk plyndring. I plyndringsperspektivet betraktes prosessen som en uforskyldt og bevisst ødeleggelse av den katolske kirken. Gjennom 500 år

⁹ Ginty 2004: 857

¹⁰ Ginty 2004: 859

¹¹ Ginty 2004: 859

¹² Ginty 2004: 859

¹³ Ginty 2004: 868

¹⁴ Ginty 2004: 861

hadde kirken bygd seg opp som en av de tre store maktpilarene i samfunnet.¹⁵ Det som menes med Kristian 3.s *verdsliggjøringsprosjekt*, er at tidligere religiøse sfærer ble underlagt kronens rådighet. Teologisk henger begrepet sammen med ordet sekularisme, som vil si «å gjøre verdslig».¹⁶ I forhold til reformasjonen betyr dette hvordan rikene utelukkende skulle styres gjennom verdslig kontroll. Geistligheten skulle ikke delta i styringen av staten som tidligere, og fyrstekirken ble opprettet.¹⁷ Endringene for kirke- og klostergoods, inngår derfor som en del av kronens verdsliggjøringsprosjekt.

Kristian 3.

I studien vil ofte Kristian 3. (1503-1559) nevnes, og derfor vil det gjøres kort rede for hvem han var. Hans far, hertug Fredrik 1., var konge i Danmark og Norge i perioden 1524-1533. Kristian ble trolig oppdratt som katolsk i Gottorp Slott, og det er usikkert når han konverterte til lutherdom.¹⁸ Sannsynligvis skjedde dette gjennom hans studier til magistergraden og innflytelse fra læremesteren Wulfgang von Utenhof. Videre fikk han i 1521, bare 18 år gammel, delta på riksdagen i Worm.¹⁹ Under dette møtet sto Luther til rette for keiseren, og Steinar Imsen hevder at Kristian tidlig ble grepet av hans lære.²⁰ Kristian giftet seg i 1525 og fikk deretter Haderslev og Tørning i Danmark som len. Martin Schwarz Lausten påpeker at Kristian reformerte områdene og tilrettela for opprettelsen av Nordens første lutherske kirke.²¹

Etter Fredrik 1.s død i 1533, ble det borgerkrig i Danmark, ofte kalt for Grevefeiden (1534-1536).²² I konflikten sto det mellom tre parter: 1) Kristoffer av Oldenburg, representerte Lübeckernes interesse for handelsherredømmet i Østersjøen. 2) Malmø og Københavns borgere, som ville ha Kristian 2. tilbake som konge. 3) den verdslige adelen, med støtte fra holsteinske adelen, som kjempet for Kristian 3., den avdøde kongens sønn.²³ Kristian 3. seiret etter to år med krig. Konflikten hadde også forgreininger til Norge, hvor erkebiskop Olav Engelbrektsson hadde forsøkt å forsvare landets selvstyre og den katolske kirken.²⁴ Den danske kronen var

¹⁵ Imsen 2016: 43

¹⁶ Okkenhaug og Skeie 2022: 12

¹⁷ Lausten 1987: 22

¹⁸ Lausten 1987: 9

¹⁹ Lausten 1987: 9

²⁰ Imsen 2016: 34

²¹ Lausten 1987: 12

²² Berg 2017: 79

²³ Berg 2017: 79

²⁴ Rian 2014: 90

derimot militært overlegne, Olav Engelbrektsson måtte flykte, og den norske opposisjonen brøt sammen sommeren 1537.²⁵

Plyndringsperspektivet i historieskrivingen

Historieskriving om reformasjonen var strengt statlig regulert i den aristokratiske fyrstestaten i perioden 1537-1660. Ulike verk som *Norrigis Bescriffuelse* (1632) av Peder Clausson Friis, *Om Norgis Rige* (1567-70) av Absalon Pedersson og *Hamarkrøniken* (ukjent), tar alle for seg ulike aspekter på verdsliggjøring av kirke- og klostergods. Absalon fremstilte at flere kirker forfalt i etterkant av reformasjonen, trolig som følge av endringene i forvaltning.²⁶ Videre beklaget Peder Clausson for at maktovertakelsen brakte med seg ulike former for vandaliseringer.²⁷ I *Hamarkrøniken* skildret den ukjente forfatteren hvordan den siste katolske byen i Norge, Hamar, ble reformert med militær makt.²⁸ Særlig i tiden etter 1537 utgjorde kongen seg mer ruvende gjennom å bli den lovgivende, utøvende og dømmende makten i samfunnet.²⁹ Øystein Rian poengterer at opprettelsen av fyrstekriken tilførte kongemakten en åndelig og materiell styrke, der Gud og kongen ble sterkt knyttet sammen i forkynnelsen.³⁰ Å tale imot kongen, var det samme som å tale imot gud, og var strengt forbudt.³¹ Dette har i stor grad påvirket de nærsamtidige historiske fremstillingene om reformasjonen. Kontroll av utdanning, trykkerinæringen og produksjon av litteratur er blant konkrete samfunnsaspekter som var statlig regulert.³² Derfor gir trolig ikke Absalon kronen skylden for kirkens tilstand, men peker heller på at andre avgjørende faktorer som hanseatene og den svake adelen.³³

Grunnlaget for ensretting og sensur ble altså lagt ved reformasjonens innførelse. Fra 1660 til 1814 ble samfunnet mer ensrettet gjennom opprettelsen av eneveldet, som også innebar ytterligere sensurbestemmelser.³⁴ Rian hevder at sensur og selvsensur førte til en forvridding i historieskrivingen, der det viktigste målet var å fremstille konge etter konge som superhelter.³⁵ Perioden kjennetegnes gjennom det Rian omtaler som en «fundamental mistillit til nordmennene», noe som gjaldt både de geistlige og verdslige.³⁶ Historieskrivingen ble styrt

²⁵ Rian 2014: 90

²⁶ Absalon 1928: 43

²⁷ Clausson 1881: 350

²⁸ Pettersen 1986: 64-66

²⁹ Rian 2014: 629

³⁰ Rian 2014: 630

³¹ Rian 2014: 630

³² Rian 2014: 630-631

³³ Absalon 1928: 40, 46-49

³⁴ Rian 2014: 463

³⁵ Rian 2014: 633

³⁶ Rian 2017: 30

basert på instruks fra kanselliet, og Sigrun Høgetveit Berg hevder at tiden før 1536 ble «delvis foraktfullt skildra, delvis neglisjert».³⁷ Plyndringsperspektivet ble i liten grad fremstilt under eneveldet. Hensikten med historie var å konsolidere og bygge opp under kongemakten, noe som ble gjort på et mer kategorisk og doktrinært vis i etterkant av eneveldets innførelse.³⁸ Ludvig Holberg poengterte angående kirke- og klostergoods, i *Danmarks og Norges Beskrivelse (1729)*, at «det geistlige gods at annamme kronen til bestyrkelse».³⁹ Verdsliggjøringsprosjektet blir altså legitimert av Holberg, noe Eriik Holmøyvik hevder er sentralt i Holbergs juridiske tekster for øvrig, som hadde til hensikt å forsvare eneveldet.⁴⁰ Derfor fokuserte norske historikere mer på tiden før unionen, noe som virket ufarliggjørende overfor kronen. Rian påpeker at fremstillingene ofte bar patriotiske preg med en merkbar undertone av norsk selvstendighet.⁴¹

I 1814 løsrives Norge fra Danmark, og selvstendighetsgrunnlaget ble sikret gjennom grunnloven. Dette la også viktige føringer for historieskrivingen, som skulle være innholdsleverandører til å støtte opp det nasjonale fellesskapet og selvbildet.⁴² Imsen påpeker derimot at historikerne på 1800-tallet både var nasjonalister og lutherske embetsmenn, noe som utgjorde en viss ambivalent holdning til reformasjonshistorien.⁴³ Samtidig påpeker Tarald Rasmussen at ikke bare historikere, men også teologer nedprioriterte reformasjonshistorien.⁴⁴ På samme måte som historikerne gikk tilbake til vikingtid og tidlig middelalder for å underbygge staten, gikk også teologer samme retning for å legitimere troen. Dette ble gjort for å hindre oppfattelsen om at protestantismen resulterte i selvstendighetstapet, og var mulig som følge av at Norge tidligere hadde hatt konger som frontfigurer for kristendommen.⁴⁵ Historieskrivingen på 1800-tallet kjennetegnes videre med interessen for å fremstille årsaker til og konsekvenser av reformasjonen.⁴⁶ Johan Ernst Sars hevdet, i *Udsigt over den norske historie*, at konsekvensene av 1537 var at Danmark rådet over Norge som «herreløst Gods», og at reformasjonen ble innført gjennom «Udplyndring af Kirker og Klostre».⁴⁷ Perspektivet om plyndring kom altså tilbake på 1800-tallet, og fungerte som en del av den nasjonale forståelsesrammen for selvstendighetstapet.

³⁷ Berg 2017: 16-17

³⁸ Rian 2014: 522

³⁹ Holberg 1729: 115

⁴⁰ Holmøyvik 2012: 62

⁴¹ Rian 2014: 524

⁴² Berg 2017: 18

⁴³ Imsen 2016: 9

⁴⁴ Rasmussen 2020: 298

⁴⁵ Rasmussen 2020: 302

⁴⁶ Berg 2017: 20

⁴⁷ Sars 1887: 314

Utover 1900-tallet preget materialistiske årsaksforklaringer historieskrivingen. Dette vil si at historikere prøvde å finne årsaker til og konsekvenser av selvstendighetstapet. Berg hevder at forklaringer som svartedauden, folketap og fall i økonomi var sentrale i forståelsesrammen.⁴⁸ Skillet mellom teologers og historikers fremstillinger ble samtidig mer markant. Imsen påpeker at historikere ofte omtalte perioden som en katastrofe, mens teologene som en velsignelse.⁴⁹ Halvdan Koht omtalte at «Det bar mot nederlag for det norske sjølvstendet.» grunnet svakheter i det politiske system før reformasjonen.⁵⁰ Videre trekker Berg fram, *Fra de eldst tider til 1660* av Andreas Holmsen, som hun hevder var på pensumlistene til universiteter frem til tusenårsskiftet.⁵¹ Plyndringsperspektivet gjør seg også gjeldene her. Holmsen påpekte at de gamle kirkefyrstene ble «likvidert», og at gudshusene ble ribbet for kostbarheter, brutt ned, eller omgjort til verdslig bruk.⁵² Derimot kan en si at historiefeltet åpnet seg mer opp mot tusenårsskiftet. Historikeren Trygve Lysaker, med *Reformasjon og Eneveldet 1537-1804*, skriver seg inn som representant.⁵³ Her ble både kirkens posisjon, og de geistlige som politiske aktører vektlagt.⁵⁴ Plyndringsperspektivet ble også videreført av Lysaker. Han hevdet at instruksen gitt til Eske Bille, førte til beslaglegging av både kirker og klostres verdigjenstander, men også av private eiendeler til erkebiskopens tjenere.⁵⁵ Lysaker hevdet også at Knut Alfssons «straffeekspedisjon» førte til en utplyndring av prester og setesveiner, hvor ikke engang kirkesølvet ble spart.⁵⁶

Fremfor å ta for seg materialistiske forklarelses, har flere historikere i nyere tid orientert rundt historiens politiske, sosiale og kulturelle aspekter.⁵⁷ Plyndringsperspektivet er derimot fremdeles til stede i dagens historieskriving. Særlig siden reformasjonsjubileet i 2017, har det blitt utgitt en rekke ny forskning innenfor norsk reformasjonshistorie. For det første skriver Henning Laugerud at kirken ble plyndret for gull, sølv og edelstener, som videre ble sendt til København for å bli omgjort til mynt.⁵⁸ For det andre påpeker Berg at «Sjølvsagt vart reformasjonen ein kamp om pengar og ressursar», mens Karl Gervin trekker fram at praktbygg ble ødelagt av verdslig makt og at store eiendommer ble konfiskert.⁵⁹ For det tredje understreker

⁴⁸ Berg 2017: 21

⁴⁹ Imsen 2016: 12

⁵⁰ Koht 1951: 7

⁵¹ Berg 2017: 21

⁵² Holmsen 1939: 326

⁵³ Lysaker 1987

⁵⁴ Berg 2017: 22

⁵⁵ Lysaker 1987: 21

⁵⁶ Lysaker 1987: 21

⁵⁷ Berg 2017: 25

⁵⁸ Laugerud 2018: 113

⁵⁹ Berg 2017: 128 og Gervin 1999: 78

Hallgeir Elstad at også lærebokfremstillinger, fra 1960 til 2000-tallet, vektla at kirkegodset ble plyndret av danskene under reformasjonen.⁶⁰ For det fjerde fremstiller Imsen at kirkegodset var det aller viktigste for Kristian 3., og at det finnes «massevis av brev» om hvordan kronens menn tok for seg.⁶¹ Til slutt påpeker Rian at endringene for kirke- og klostergodset førte til at Norges kirker fremstod som noen av de fattigste i kristenheten, og han beskriver at statskirken lenge var på et «følelsesmessig sparebluss».⁶²

Historieskrivingen har omtalt verdsliggjøringen av kirke- og klostergods i lang tid. Grunnlaget for plyndringsperspektivet ble allerede lagt i de første nærsamtidige historiske fremstillingene. Forskning på verdsliggjøringen av kirke- og klostergods er nødvendigvis ikke noe nytt. Jeg søker derimot i mitt arbeid å problematisere en etablert forståelse i historieskrivingen. Dette har til hensikt å resultere i et nyskapende perspektiv på verdsliggjøringen av kirke- og klostergods. Da for eksempel Laugerud hevdet at «Kirkene ble plyndret for alt gull og sølv og edelstener», kan dette og lignende formuleringer, gi et delvis forenklet bilde av verdsliggjøringen.⁶³ I sammenheng kan også plyndringsperspektivet være misvisende, på grunn av at det ofte innebærer en negativ nasjonal merkelapp. Perspektivet har trolig hatt en funksjonell verdi i konsolideringen av Norges selvstendighet, men er nødvendigvis ikke hensiktsmessig i dagens historieskriving. Dette kan resultere i at en reproducerer tidligere nasjonale fremstillinger om fortiden, hvor danskene hensynsløst plyndret kirke- og klostergods.

Avgrensning og fremgangsmåte

Dette prosjektet er avgrenset til verdsliggjøringen av kirke- og klostergods under Kristian 3.s periode som konge fra 1537-1558, i og med kongens bortgang 1.jan 1559. Det er gjort flere empiriske undersøkelser på perioden, men få tar for seg verdsliggjøringen av kirke- og klostergods som hovedtema. Ofte inngår dette aspektet i større helhetlige fremstillinger av reformasjonen. Historieskrivingen henviser ofte til flere primærkilder på at kirker og klostre ble utsatt for en plyndring, eller at reformasjonen først og fremst var økonomisk motivert. Dette vil være svært relevant og viktig for besvarelsen å ta for seg. Jeg hevder at selv om verdsliggjøringen av kirke- og klostergods var økonomisk motivert, innebar også prosjektet en mye større inngripende politisk baktanke. Hensikten var å underlegge seg kirken som institusjon for å videreutvikle fyrstemaktens ensretting og kontroll av samfunnet. Arbeidet er geografisk

⁶⁰ Elstad 2017: 231

⁶¹ Imsen 2016: 52

⁶² Rian 2017: 27 og 36

⁶³ Laugerud 2018: 113

begrenset til Norge. Dette er som følge av reformasjonens noe uvanlige innføring, hvor landet verken hadde egen reformator, et dannelsesideal eller støtte i folket.⁶⁴ Historisk kontekst og eksempler fra den danske reformasjonen vil også benyttes. Reformasjonene henger sammen, og det er lite hensiktsmessig å skille disse helt fra hverandre.

Prosjektets fremgangsmåte er å først fremstille en kvantitativ analyse av mulige primærkilder som kan underbygge plyndringsperspektivet. Sentralt i analysen vil være å undersøke perspektivets kildegrunnlag, representativitet og mulige mangler. For det andre vil prosjektet analysere ulike nærsamtidige historiske fremstillinger av reformasjonen. Hensikten er å undersøke hvordan verdsliggjøringsprosjektet ble fremstilt kort tid etter innføringen. Dette kan gi innblikk i hvordan samfunnet i etterkant oppfattet verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods. Samtidig vil det også brukes for å undersøke perspektivets kildegrunnlag ytterligere.

Perspektivets hensiktsmessighet vil deretter drøftes nærmere, hvor kapittel tre vil ta for seg mangelen av primærkilder. Hvilke motiver kan ha vært bak en mulig bevisst ødeleggelse av kildematerialer, og hvordan har kilder gått tapt? Drøftingen gjøres for å belyse at verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods sannsynligvis har vært en del av et større inngripende politisk prosjekt. Til slutt søker arbeidet å ta for seg andre perspektiver på verdsliggjøringen, og dette vil gjøres gjennom tolkninger av kontinuitet og brudd. I det siste kapitlet vil både funn og kilder fra de tre øvrige kapitlene brukes, samtidig som tidsavgrensningen utvides. For det første gjøres dette for å fremstille verdsliggjøringens kontinuitet, noe som kan undergrave plyndringsperspektivet. For det andre vil det bli foreslått et nytt perspektiv som jeg hevder er mer dekkende. Dette vil bli gjort for å posisjonere funnene til problemstillingen i forhold til den etablerte kunnskapen i reformasjonshistoriens forskningsfelt.

Arbeidet vil ta for seg en rekke ulike kilder. Disse har til hensikt å belyse både en indirekte og direkte plyndringsprosess av kirker og klostre under verdsliggjøringen. Kildene vil presenteres fortløpende i analysekapitlene, men består hovedsakelig av primærkilder fra tre kildesamlinger og tre historiske beretninger. Sammen med presentasjonen av kildene, vil også metoder og fremgangsmåter for analysene legges fram. Videre vil det ikke gjøres en generell presentasjon av forskningslitteratur. Dette er på grunn av at plyndringsperspektivet ikke har blitt undersøkt før. Verdsliggjøring av kirke- og klostergoods inngår stort sett som en mindre del av helhetlige fremstillinger. Dette har resultert i en mangfoldig bruk av forskningslitteratur.

⁶⁴ Rasmussen 2017: 133

Problemstillingen vil hovedsakelig analyseres fra et økonomisk og politisk ståsted. Ideelt sett burde verdsliggjøringen ha blitt undersøkt fra flere perspektiver, men det var imidlertid nødvendig å gjøre ytterligere begrensninger. Det er tydelig at Norges reformasjonshistorie og Kristian 3.s verdsliggjøringsprosjekt er et komplisert tema. Verdsliggjøringen besto ikke utelukkende av inndragning av tidligere katolske gods, men kirken ble også innlemmet staten. Dette markerte et stort brudd, noe som skulle påvirke samfunnet i mer enn et halvt årtusen. For å få grep om plyndringsperspektivets kildegrunnlag vil dermed den kvantitative undersøkelsen presenteres først (se vedlegg 1 nederst i dokumentet).

Kapittel 1

Kvantitativ studie: verdsliggjøring av kirke- og klostergods

I dette kapittelet skal jeg gjennomføre en kvantitativ studie av primærkilder i perioden 1537–1558. Periodeinndelingen er valgt for å ta hensyn til endringene som kom med reformasjonen angående verdsliggjøringen av kirke- og klostergods. Massestudien av primærkilder vil også fungere som en hensiktsmessig begynnelse på problemstillingen. Formålet med den kvantitative studien er å undersøke plyndringsperspektivets kildegrunnlag. Gjennom å ta for seg et bredt antall primærkilder, søker studien å belyse problemstillingen på en holistisk måte. Representativitet er viktig i en historisk analyse, og den kvantitative studien kan gi en referanseramme for å vurdere mengden av kildenes generelle utsagnskraft. Det er derimot nødvendig å gjøre noen restriksjoner på forhånd, for å unngå at analysen blir for omfattende.

Det er viktig å understreke at Norge var delt inn i fire hovedlen; Båhus, Akershus, Bergenshus og Trondheim. Videre var det omkring 30 smålen, i tillegg til flere godslen, hvor deler av disse før reformasjonen hadde tilhørt kirken.⁶⁵ Dette resulterer i et mangfold av ulike stedsplasser og navn på kirke- og klostergods i kildematerialet. Mangfoldet kan eksemplifiseres gjennom innholdslistene fra *Norske lensrekneskapsbøker 1548-1567*, hvor skatten fra Bergenshus i 1563 inkluderer en oversikt fra 9 ulike len, i tillegg til skipsskatten fra 16 len og flere mindre godslen.⁶⁶ Den kvantitative studien vil derimot kun ta for seg primærkilder der verdsliggjøring av kirke- og klostergods direkte gjøres uttrykt for. Dette betyr at noen kilder vil utelates fra studien som følge av at det er vanskelig å vite om gods, områder og gårder tilhørte kirken. Særlig gjelder dette bispegodset, som i etterkant av innføringen gikk inn i kronens regnskap.

Studien vil heller ikke ta med alle ulike betalinger og inventar, med mindre konteksten i kildene gjør det relevant for problemstillingen. Dette inkluderer også kirkens hovedinntekt tienden. Denne kom i ulike former fra produksjonen, som videre gikk til den sekulærgeistlige delen av kirken. Imsen påpeker at tienden før hadde vært delt i fire: bispedelen, prestedelen, kirkedelen og bondedelen.⁶⁷ Dette skulle i etterkant endres. Trolig ble resultatet at en mindre andel ble igjen lokalt på grunn av at bondeluten, som før hadde gått til fattige i soknet, ble tatt vekk.⁶⁸ Hvorvidt og når dette faktisk ble gjort er forskjellig fra sted til sted. Berg påpeker at de fleste dokumenterte tilfellene hvor befolkningen engasjerte seg, er i forhold til omfordelingen av

⁶⁵ Sandvik 2008: 160

⁶⁶ NLR 1938: 5-7

⁶⁷ Imsen 2016: 130

⁶⁸ Berg 2017: 126

kirkens hovedinntekt.⁶⁹ Derimot vil det å bruke tienden og endring i betalinger som et argument for plyndring resultere i et svært repetitivt argument. Dette kan knyttes til et altfor bredt antall av dokumentene bevart fra perioden. Det betyr ikke at dette er ubetydelig, men at kilder i forhold til disse aspektene kun vil brukes når det belyser problemstillingen på en hensiktsmessig måte. Forvaltningen av kirke- og klostergods vil først redegjøres for.

Generelle endringer i forvaltning av for kirke- og klostergods

Eiendomsforholdene endret med reformasjonen. Før sto kirkegodset for omtrent halvparten av jordeiendommene i Norge, mens krongodset var mye mindre.⁷⁰ Den nærmest selvstendige katolske kirken hadde bygget seg opp i Norge gjennom en 500-år lang periode, noe som i 1537 tok en brå slutt. Deler av det tidligere katolske kirke- og klostergodset ble i etterkant av innføringen lagt direkte under kronen. Dette resulterte i at krongodset ble halvannen ganger større enn kirkegodset etter innføringen.⁷¹ Rian påpeker at det var gjennom konfiskeringen av kirke- og klostergods i begge land, at kronen ble rik.⁷² Dette kom på bekostning av både kirkens makt og ressursgrunnlag. Den nye ordningen baserte seg på kirkeordinansen av 1537, som offisielt ble vedtatt i Norge i 1539.⁷³ Ordinansen fastsatte bestemmelser for fyrstekirken, og innebar endringer i forvaltningen av kirke- og klostergods.⁷⁴

For det første ble biskopene avsatt, og godset som disse hadde disponert, altså erkebispogodset og bispegodset, ble lagt under kronen.⁷⁵ Allerede 17. juni 1537 instruerte Kristian 3. at biskopenes «slotte gaarde och gots mett all theris rentte» skulle komme under kronens regnskap.⁷⁶ For det andre hadde også klostre hatt betydelige gods før reformasjonen. Disse ble nedlagt, men ble stort sett beholdt som jordegodsenheter i etterkant av maktskiftet. I avviklingsprosessen fikk klosterfolket fremdeles lov å bli i klostrene så lenge de adlydde abbedene, men det skulle ikke tas opp noviser.⁷⁷ De tidligere bispegodsene forsvinner derimot inn i kronens forvaltning, mens klostergodsene blir forlent videre. Av den grunn finnes flere kilder på hvordan klostergods ble forvaltet gjennom lensbrev, i motsetning til bispegodset.

⁶⁹ Berg 2017: 125-127

⁷⁰ Sandvik 2008: 141

⁷¹ Weidling 2017: 75

⁷² Rian 2014: 331

⁷³ Rian 2014: 333

⁷⁴ Rian 2014: 103

⁷⁵ Weidling 2017: 79

⁷⁶ DN 22, nr. 396

⁷⁷ Winge 1988: nr. 15

Hovedsakelig er konfiskeringen av bispe- og klostergods de vesentlige endringene i forvaltning. Situasjonen domkapitlene og lokalkirkegodset sto ovenfor vil likevel presiseres. Imsen påpeker at domkapitlene fikk bestå, som vil si at deres inntekter, formue og eiendom ikke ble konfiskert.⁷⁸ Imidlertid sto domkapitlene i en slags mellomstilling. Selv om de ikke inngikk i kirkeordinansen, endret de seg på ulike vis i etterkant av innføringen. Imsen utdyper at domkapitlenes system, hvor de geistlige hadde levd av sine prebender, endret seg ulikt over tid i stiftene.⁷⁹ I noen tilfeller, som i Oslo og Hamar, ble prebender brukt til å lønne verdslige tjenestemenn, men i Trondheim ble det gamle systemet stort sett beholdt.⁸⁰ Prebender og altere som hadde hatt store godssamlinger med gode inntekter, var også av interesse for kongemakten, domkapitlene, lensherrene og superintendentene.⁸¹ Dette kan en se hvor for eksempel Jens Sørensson, 9 aug. 1541, fikk brev på Fane kapell og diverse andre len i Bergen, så lenge han var slottsskriver på Bergenhus.⁸²

De lokale kirkene og prestebolene beholdt videre godsene sine, men med forbehold om at kongen kunne kreve eiendomsrett og at de måtte betale skatt til kronen.⁸³ Dette nevnes også i kirkeordinansen, hvor «Hver sogneprest skal beholde sin prestegårder», og eventuelle eiendommer som var på avveie skulle tilbakeføres.⁸⁴ Imsen hevder at dette var en forutsetning for prestenes lojalitet, fordi at kronen sikret prestene god økonomi, og dermed forhindret misnøye.⁸⁵ Disse fire aspektene utgjorde stort sett endringene i forvaltningen av kirke- og klostergods etter innføringen. Endringene i bispe- og klostergods representerer et brudd, hvor deler av kirkens økonomiske fundament ble underlagt staten. Dette er noe som historieskrivingen har grepet fatt i, og omtalt som en direkte og indirekte plyndring av kirkens makt, besittelser og ressurser. Rian understreker for eksempel at klostre ble utsatt for plyndring, mens Laugerud poengterer at kirkeordinansen stengte «alle tenkelige veier» for at kirken kunne bli en uavhengig politisk faktor.⁸⁶ Plyndringsperspektivet skal videre undersøkes nærmere, hvor en betydelig begynnelse er kildematerialet.

⁷⁸ Imsen 2016: 93

⁷⁹ Imsen 2016: 93

⁸⁰ Imsen 2016: 93-94

⁸¹ Weidling 2017: 80

⁸² NRR 63

⁸³ Weidling 2017: 82 og Sandvik 1982: 120

⁸⁴ Winge 1988: nr. 15

⁸⁵ Imsen 2016: 184

⁸⁶ Rian 2014: 91 og Laugerud 2018: 115

Den kvantitative analysens kildemateriale

Studien vil undersøke primærkilder fra tre ulike kildesamlinger. Den første er *Diplomatarium Norvegicum* (DN). Arbeidet med kildesamlingen startet i 1820, og består foreløpig av 24 bind med et innhold på over 30 000 transkriberte dokumenter fra perioden 1050-1570.⁸⁷ Det første bindet ble publisert i 1847, og prosjektet pågår fremdeles. Hovedsakelig er dokumentasjonsprosjektets digitalisering av samlingen brukt. Derimot har også bokbindene blitt benyttet til å dobbeltsjekke brukte eksemplere, da feil i skrivemåter kan forekomme i den digitaliserte versjonen. Den andre kildesamlingen som skal brukes er *Norske Rigs-Registranter* (NRR). Samlingen inneholder 12 bind og består av utgående kongebrev for perioden 1537-1660. I dette prosjektet har det første bindet, som tar for seg perioden 1523-1571, blitt benyttet. Det er viktig å påpeke at Christian C. A. Lange, utgiveren for bind en av NRR, understrekte at mange brev og dokumenter fra reformasjonsperioden har gått tapt.⁸⁸ Dette er noe som kjennetegner perioden ellers, hvor deler av kildegrunnet har gått tapt på grunn av ulike årsaker.

Den tredje og siste kildesamlingen som vil brukes er Harald Wings systematisering, *Lover og Forordninger*, som dekker perioden 1537- 1605. Verket inneholder en oversiktlig gjennomgang, fra generelle bestemmelser til kongebrev, der det også henvises til originalkildene. Årsaken til at Wings systematisering brukes er fordi at, «Statens Lovgivning» i *Norges Gamle Love*, går frem til 1536. Den neste lovsamlingen i rekken, Christian 4.s lovbok, kom ikke før i 1605. Dette er noe historikeren selv poengterer innledningsvis, og han påpeker at 1600-tallet er bedre dekket og har mer tilgjengelige lovgivninger i motsetning til 1500-tallet.⁸⁹ Gjennom å ta utgangspunkt i både brev, diplomer, kongebrev, lover, forordninger og andre bestemmelser, er hensikten å gi den kvantitative studien bredde og mangfoldighet. Dette har blitt gjort for å skape et solid kildegrunnlag, hvor funnene videre vil bli diskutert ut ifra eksisterende forskningslitteratur.

Metode

Det er gått grundig til verks med å utforske og analysere mangfoldigheten av kilder som kan belyse problemstillingen. Dette inkluderer en omfattende gjennomgang av 1568 brev i DN, om lag 200 sider i NRR og 131 mulige kilder i *Lover og forordninger* fra den aktuelle perioden. Gjennom prosessen har det blitt tatt stilling til hvilke kilder som kan belyse problemstillingen på en hensiktsmessig måte. I seleksjonsprosessen har det blitt vurdert nøye og identifisert kilder som kan inneholde viktige aspekter ved verdsliggjøringen av kirke- og klostergods.

⁸⁷ Andresen 2017: 74

⁸⁸ NRR 1861 (Forord): 1

⁸⁹ Winge 1988 (Forord): 7

Kildesamlingene ble først gjennomgått, hvor relevante kilder ble nedskrevet med en begrunnelse for relevans. Denne prosessen ble gjentatt to ganger for å kvalitetssikre arbeidet. Etter gjennomgangene ble alle nedførte kilder nærlest og analysert igjen for å luke ut eventuelle feil, mangler og irrelevante kilder.

For å gjøre denne informasjonen så tilgjengelig og oversiktlig som mulig, er kildene fremstilt i tabellform (se vedlegg 1 nederst i dokumentet). Tabellen inneholder viktig informasjon som bind, brevnummer, dato, avsender og mottaker så langt det lar seg gjøre. I noen av brevene er et eller noen usikre elementer med avsender/mottaker og datering. Disse er videre fordelt og plassert ut fra overordnede tema i fire ulike kategorier: 1) politisk. 2) forvaltning. 3) administrativt. 4) økonomisk. Flertallet av kildene inneholder mer enn ett tema, noe som resulterte i at kildene har fått mellom 1-4 ulike kategoriseringer. Totalt har dette resultert i 135 kilder som på ulike måter kan gi innblikk i den komplekse situasjonen til kirke- og klostergoods.

Med utgangspunkt i at dette er kvantitativ studie, er det viktig å understreke at et interessant element er hva helheten av kildene kan fortelle om problemstillingen. Kapittelets hensikt er derfor å undersøke helheten av massedataen, som videre vil bli analysert og tolket. Det vil presenteres tre mulige hovedfunn som kan tolkes ut ifra den kvantitative studien. Først vil funnene bli enkelt oppsummert. Deretter vil hvert funn undersøkes nærmere og diskuteres gjennom eksisterende forskningslitteratur. Tall fra den kvantitative tabellen vil brukes for å synliggjøre studiens brukbarhet, mens enkelte kilder vil bli brukt som eksempler. Det vil derimot være vanskelig å gjennomgå alle de 135 kildene separat, og tabellen er av den grunn et vedlegg til prosjektet. Analysen og seleksjonsprosessen er videre påvirket av min egen subjektivitet. Historikerens plassering i tid og rom, er også gjeldende for dette prosjektet. Andre hadde sannsynligvis kommet frem til ulike kilder og annerledes tolkninger enn hva som har blitt gjort her. Det benyttes også andre typer kilder som er utelatt fra studien, og disse har til hensikt å underbygge drøftelsesdelen. Målet er uansett å bringe frem nyskapende tolkninger og aspekter ved problemstillingen og reformasjonshistorien ellers. I etterkant av drøftingen vil det bli tatt stilling til studiens representativitet.

Undersøkelsens tre hovedfunn

Ved å ha gått kvantitativt til verks, er det spesielt tre hovedfunn som skiller seg ut. For det første, *plyndringsprosesser under maktovertakelsen*, viser Kristian 3.s nødvendighet for å tilegne seg kirke- og klostergoods. Maktovertakelsen tolkes i studien som verdsliggjøringens første fase, og kom som en konsekvens av Kristian 3.s kamp mot de katolske hegemoniet. Dette gikk særlig

utover kirker og klostre i Nord-Norge, som trolig ble utsatt for direkte plyndring. For det andre, og i sammenheng med det første, viser massedataene verdsliggjøringens *økonomiske aspekt*. Innføringen av lutherdom førte til at deler av de tidligere katolske godsene ble lagt under staten. Kronen ble dermed den største jordeieren og rådet over ca. 55% av jordområdene i Norge.⁹⁰ Laugerud hevder at reformasjonens overordnede mål var å omgjøre Norge til et «lydrrike» for den danske kronen.⁹¹ Det økonomiske aspektet var ikke bare gjeldende for maktovertakelsen, men verdsliggjøringen skulle sikre et langvarig økonomisk fundament. Hilde Sandvik hevder at kirkegodset utgjorde omkring halvparten av grunnlaget til biskopenes og klostrenes velstand før reformasjonen.⁹² Inntektene fra disse ble etter konfiskeringen krevd inn av lensherrer og fogder på vegne av kronen. Flere kilder i studien belyser dette, hvor det verdsliggjorte godset ble brukt til å støtte opp under kronens økonomiske drift.

Det tredje hovedfunnet er *verdsliggjøringens politiske aspekt*. Kristian 3. hadde ikke bare et økonomisk formål, men sto også overfor et nytt problem i forhold til å restrukturere riket. Å ta kontroll over kirkens ressursgrunnlag var en essensiell del av prosjektet, men hadde sannsynligvis også en inngripende politisk baktanke. Funnet kan overordnet eksemplifiseres gjennom kongens eget utsagn «Dog tyckes oss bedre att were att haffue ett øde landtt end ett whorsom landtt».⁹³ I sitatet understrekes maktkampens nødvendighet, hvor kongen heller ville ha et øde land enn et ulydig. Dette skulle ikke bare forhindre mulig opposisjonell mostand, men også legitimere kongemakten. Økonomisk og politisk kontroll over kirkens ressurser var altså langt mer pressende og nødvendig enn innføringen av lutherdom. Kirken fikk ikke lenger forvalte økonomien alene, men ble kontrollert av lensherrer og superintendenter. Kirke- og klostergoods ble videre fordelt ut til danske og norske lensherrer, hvor en viktig del av deres arbeide var å sikre kronens rettmessige andel i betaling.⁹⁴ Sandvik poengterer også at lensstyret ble dominert av danske adelsmenn, noe som førte til en knekk for den norske adelen.⁹⁵ Sentralt står Gudmund Sandviks hypotese om at verdsliggjøringen av gods, gikk ut på å innskrenke mulighetene for selvstendig politisk makt, som videre eliminerte basis for opposisjon.⁹⁶ Hovedfunnene fra massedataen kommer videre til å analyseres og drøftes nærmere opp mot eksisterende forskningslitteratur og kilder.

⁹⁰ Sandvik 2008: 171

⁹¹ Laugerud 2018: 113

⁹² Sandvik 2008: 166

⁹³ DN 22 nr. 383

⁹⁴ Sandvik 2008: 159

⁹⁵ Sandvik 2008: 159

⁹⁶ Sandvik 1982: 123 og 127

Plyndring under maktover takelsen

Av de 135 kildene er 18 av disse fra reformasjonsåret. Tallet i seg selv understreker nødvendigheten Kristian 3. hadde i å sikre seg kontroll over kirkens ressurser. Første halvdel av året var preget av konflikten mellom kronen og erkebiskopen i Trondheim, Olav Engelbrektsson. To ganger hadde erkebiskopen prøvd å bryte ut av unionen med Danmark. Først da han støttet Kristian 2.s forsøk på å gjenerobre tronen i 1532, og andre gang i 1535 da han prøvde å fikse en særnorsk løsning på tronespørsmålet.⁹⁷ Olav Engelbrektsson godtok aldri Kristian 3. som konge, og etter drapet på riksrådsmannen Vincens Lunge, tilspisset konflikten seg. Erkebiskopen hadde fungert som en fyrste i sitt eget bispedømme og hadde lojale undersåtter, militære ressurser og en festning på Steinviksholmen i Åsefjorden.⁹⁸ Eske Bille, lensherren i Bergenhus, ledet felttoget mot Trondheim, som begynte å bevege seg nordover januar 1537.⁹⁹ Det er i forhold til denne konflikten en kan finne primærkilder som inneholder eksempler på direkte plyndring. Laugerud påpeker at det foregikk «utstrakt plyndring» av Trøndelag frem til kapitulasjonen av Steinviksholmens festning 18. mai.¹⁰⁰ I prosjektets kvantitative studie er det funnet frem til fire konkrete eksempler på direkte plyndring.

Det første brevet er datert til 1. april 1537, og ble skrevet av Olav Engelbrektsson til Eske Bille.¹⁰¹ Erkebiskopen klaget over at krigsfolk har røvet både kirker og geistlige i Sunnmøre og Romsdal len. Krigsfolkene beskyldes for å ha brent domkirkens og prestenes gårder, voldtatt kvinner og skattlagt allmuen. Erkebiskopen ba deretter lensherren om å stå til rette for handlingene, og ikke la konflikten gå utover «waare geistlige oc wertzlige vskyldige».¹⁰² Dette var ikke første gang Olav Engelbrektsson hadde klaget over plyndring i området. I et brev fra 20. januar, fortelles det om hvordan Eskes «thienner haffwe røffwett waare kirker prester oc sædtheswenne».¹⁰³ Datoen i det førstnevnte brevet er også viktig, på grunn av at det representerer dagen Olav Engelbrektsson flyktet fra landet. Av den grunn kan brevet tolkes som en oppfordring til Bille om å prøve å få en fredelig avslutning på konflikten. Kristian 3. forsvarte derimot handlingene til krigstoktet:

kere Eske saa haffue i vdenn twiffuell well hørtt och formerckt huilckenn store faare och forderffuelige skade thette gode gamble och christelige kroningriige gjennom

⁹⁷ Imsen 2016: 48

⁹⁸ Imsen 2016: 49

⁹⁹ Laugerud 2018: 120

¹⁰⁰ Laugerud 2018: 122 og DN 22, nr. 391

¹⁰¹ DN 22, nr. 370

¹⁰² DN 22, nr. 370

¹⁰³ DN 22, nr. 352

bispensis och andre theris tiilhengere och regenters brøst och forsømsze skyldt eer komenn tiill agters vdi vdi thet att the icke stragis ephther wore kere herre faders dødt och affgang haffue wildt egenn vdtuele enn herre och koning i Danmarcis riige ¹⁰⁴

Kongen forsøkte å rettferdiggjøre maktovertakelsens plyndring på grunn av at biskopene ikke valgte Kristian 3. som rettmessig konge etter farens død. Selv om innføringen av lutherdom ofte blir påstått at skulle gjøres «med list, og delvis fordekt», har dette sannsynligvis ikke vært gjeldene under selve maktovertakelsen.¹⁰⁵ Et tredje brev, som fremstiller direkte plyndring, er Kristian 3.s instruks til riksrådsmann Truid Ulfstand og adelsmannen Christoffer Huitfeldt.¹⁰⁶ For det første tar brevet for seg hvordan erkebiskopen og biskop Mogens Laurittson i Hamar, hadde skyld i Vincens Lunges død. Han hadde de slått i hjel, «noe ikke engang tyrkere og hedninger ville gjort».¹⁰⁷ For det andre påpekes det at krigsfolk hadde blitt sendt til Kristian 3.s motstandere. Hvis de ikke overga seg frivillig, skulle de beleires og erkebiskopen fengsles. Imidlertid skulle dette ikke gå på bekostning av nordmenn generelt, da kun de opprørske skulle straffes. Kongen understrekte at krigstoktet ikke skulle forårsake skade på allmuen, kun kreve inn skatt.

Det siste brevet er skrevet fra adelsmannen Jens Splid til Eske Bille 15. august 1537.¹⁰⁸ Her fortelles det om hvordan kronens mann, Knut Alvsson og hans menn, hadde fått flere klager på framferden deres i Nord-Norge. De hadde «for haardeligenn oc wdenn alt skiønn offuer fariit... fratagit offuer sølff guldt oenninge clæder senge kaapper thinn wernning fettalge schiibe oc alt hues the aatt haffue».¹⁰⁹ Dette kan tolkes som at Knut Alvsson plyndret befolkningen nordafjells. Lysaker hevder at lensherren særlig «plyndret grundig» på Trondenes.¹¹⁰ Tolkningen baseres på et brev til Eske Bille 7. juni 1537, hvor dekanen Knut Pedersson ber om å få beholde det som enda ikke var tatt fra ham på gården i Trondenes.¹¹¹ I en liste fra dekanens representant på Trondenes, Nils Smed, ble det oppramset hvor mye de måtte gi fra seg til Knut Alfsson, blant annet tre rosenkranser og et dusin skjjeer.¹¹² På bakgrunn av Olav Engelbrektsson og beskyldningene angående Knut Alvsson, har sannsynligvis krigstoktet plyndret prester, tjenestemenn, kirker og klostre under konflikten. Basert på brevenes innhold er det vanskelig å

¹⁰⁴ DN 22, nr. 371

¹⁰⁵ Laugerud 2018: 135

¹⁰⁶ DN 22, nr. 378

¹⁰⁷ DN 22, nr. 378 (Basert på sammendragstekst. Originaltekst på tysk)

¹⁰⁸ DN 22, nr. 404

¹⁰⁹ DN 22, nr. 404

¹¹⁰ Lysaker 1987: 29

¹¹¹ DN 12, nr. 578

¹¹² Lysaker 1987: 29 og DN 13, nr.635

avgjøre om plyndringen har vært en bevisst strategi. Dette er fordi at kongen instruerte at krigstoktet ikke skulle komme befolkningen til skade.¹¹³ Laugerud hevder at kronen «åpenbart» hadde mistet kontrollen over leiesoldatene.¹¹⁴

Laugerud påpeker videre at alt tydet på at erkebiskopen ikke flyktet fra landet, men at «planen var å komme tilbake».¹¹⁵ Tolkningen gjøres på bakgrunn av at biskopen i Hamar ble gjenværende, verdisaker lagt igjen og på Olav Engelbrektssons egne gjenerobningsplaner.¹¹⁶ Erkebiskopens planer ble derimot ikke realisert som følge av hans bortgang vinteren 1537-1538.¹¹⁷ Konflikten tok slutt 22.juni, da Norges siste katolske by, Hamar, ble beleiret av Truid Ulfstand. Biskop Mogens ble deretter sendt til Danmark som statsfange.¹¹⁸ Kildene drøftet ovenfor er de eneste eksemplene fra den kvantitative undersøkelsen som tar for seg direkte plyndring. Klagene fra og til Olav Engelbrektsson og Splid, peker på at flere tilfeller av plyndring fant sted under Kristian 3.s maktovertakelse. Selv om konflikten ikke skulle gå utover nordmenn generelt, har dette trolig ikke gjeldt de nordlige områdene som hadde støttet erkebiskopen. I et kongebrev fra 11. november 1538, stadfestet Kristian 3., at Trondheim stift ble tilgitt for sine «forseelser mot kongen i siste krig», noe som underbygger tolkningen.¹¹⁹ Brevene viser til hendelser hvor maktovertakelsen førte til en åpenlys og rettsstridig tilegnelse av kirkens ressurser, i hvert fall ifølge Olav Engelbrektsson. Gjennom å tolke maktovertakelsen som verdsliggjøringens første fase, underbygger kildene plyndringsperspektivet etablert i historieskrivingen. Imidlertid indikerer de resterende 131 kildene på en mangel av kilder som kan direkte støtte perspektivet. Plyndringen kan også ha blitt utført på et indirekte vis, noe undersøkelsens andre og tredje funn vil drøfte videre.

Den økonomiske verdsliggjøringen

Det blir ofte påstått at det mest pressende var å få kontroll over de økonomiske ressursene som kirken hadde hatt før reformasjonen. Dette er noe som dagens forskningslitteratur generelt sett sier seg enig i. Berg bemerker at reformasjonens kamp «sjølvtsagt» handlet om penger og ressurser.¹²⁰ Imsen hevder at reformasjonens prioritet handlet om kirkegodset, mens Laugerud understreker kronens nødvendighet for økonomiske ressurser i etterkant av Grevefeiden.¹²¹ Et

¹¹³ DN 22, nr. 378

¹¹⁴ Laugerud 2018: 122

¹¹⁵ Laugerud 2018: 125

¹¹⁶ DN 17, nr. 1225

¹¹⁷ Laugerud 2018: 126

¹¹⁸ Laugerud 2018: 127

¹¹⁹ Winge 1988: nr. 7

¹²⁰ Berg 2017: 128

¹²¹ Imsen 2016: 52 og Laugerud 2018: 136

viktig dokument som historikerne benytter, er kongens instruks til Eske Bille, hvor han ble pålagt å konfiskere bispegodset og øde klostre.¹²² Dette trenger nødvendigvis ikke å innebære direkte plyndring. Endringene i administrasjon og forvaltning av kirke- og klostergoods kan imidlertid ha ført til indirekte plyndring under verdsliggjøringen.

Indirekte plyndring fra 1537-1539

Eske Bille ble 27. april 1537 pålagt å skaffe «forgyllte kobber» fra kirker og klostre nordafjells til Danmark.¹²³ Dette ble den danske lensherren senere takket for, hvor kronen var fornøyd med at deres «ærende ere nu bestillede vdi Nordlandenne».¹²⁴ Bille ble deretter befalt å innta Bergen Stift og ta hånd om «guld, siølf, forgyltte taffuller och andit saadant hues som er eller findis vdi kircker och closter».¹²⁵ Selv om en plyndringsprosess ikke beskrives, indikerer befallingen at kirker og klostres verdisaker skulle komme under kronens rådighet. Hvordan dette i praksis ble gjort, er derimot vanskelig å gi svar på. Muligens kan dette ha skjedd gjennom en bevisst svekkelse av kirkens ressurser, som nødvendigvis ikke kan knyttes til plyndring.

Grevefeiden hadde kostet kongemakten dyrt. Kristian 3. ba, 26. oktober 1537, Mariakirken i Oslo om 500 lodd sølv.¹²⁶ I brevet står det, at som følge av krigen og dens kostnader «Da ere Vy komme i en stor geld aff Guld, Sølf, och Pendinge».¹²⁷ Mariakirken skulle i gjengjeld få beholde renter, goder og en «forstander» skulle sendes for å undervise dem om guds rette lære, noe de burde takke kronen for.¹²⁸ Dette tyder på at verdsliggjøringen handlet både om å overta jordegodsene, men også verdigrunnet som kirker og klostre hadde opparbeidet seg. Dette er noe som kan minne om en strategisk plyndring, hvor kirkens ressurser urettmessig ble innlemmet kronens rådighet. Fra kronens side ble dette derimot rettferdiggjort på bakgrunn av endringene i trosvedkjenningen. Dette ble underbygd av en ny type administrativ person; superintendenten, som var lutherske biskoper, men framfor alt, kronens «tilsynsmenn» i menighetene.¹²⁹ Sammen med lensherrene var de avgjørende i sentraliseringen av riket.

Lensbrevne kan belyse sentraliseringen av makt. Disse synliggjør endringene i forvaltning til fordel for kronen. I løpet av de tre første årene er det 10 kilder på verdslige som mottar kirke- og klostergoods. Brevne skulle på den ene siden avklare lensherrenes oppgaver, som å holde

¹²² DN 22, nr. 396

¹²³ DN 1, nr. 1087

¹²⁴ DN 3, nr. 1147

¹²⁵ DN 3, nr. 1147

¹²⁶ DN 21, nr. 831

¹²⁷ DN 21, nr. 831

¹²⁸ DN 21, nr. 831

¹²⁹ Imsen 2016: 18, DN 23, nr. 480 og NRR 51

munker og nonner med stell og kreve inn skatt fra befolkningen. Brevene er videre sentrale i å eksemplifisere ansvaret lensherrene hadde. De skulle være kronens representant med fullmakt i den administrative og juridiske siden av samfunnet.¹³⁰ Slottsherren på Akershus, Peder Hansson, fikk for eksempel fullmakt til administrasjon for makeskifte av gods mellom gårder, adel, bønder og kirke i 1539.¹³¹ Peder Hansson og Norges første superintendent, Geble Pedersson, fikk også i oppdrag å utføre de første visitasene av kirker. Lensherren bekreftet at dette ble utført i et brev fra 22.juli 1539 til Kristian 3.¹³²

Verdsliggjøringen hadde også til hensikt å muliggjøre at kongen kunne beskatte tidligere katolske områder. Blant annet påpekes det at kongen tar borgerne i Oslo under kongelig vern.¹³³ De skulle få beholde de gamle rettighetene, men med betingelsen om at kronen hadde mulighet å forandre dem. Peder Hansson berettet 22. juli 1539 i et brev til kongen, om at domkirken i Akershus hadde forfalt, og at kirkens inntekter var innskrenket etter reformasjonen.¹³⁴ Dette beviser hvor betydelig det økonomiske kuppet faktisk var, og konsekvensene dette fikk for de reformerte kirke- og klostergodsene. Dette kan brukes for å støtte en indirekte plyndringsprosess, hvor kirker og klostre bevisst kan ha blitt systematisk svekket og berøvet av sitt økonomiske grunnlag. Danske lensherrer ble satt inn som forvaltere i kirke- og klostergoods, noe som førte til at det administrative og økonomiske grepet den katolske kirken hadde hatt, ble erstattet av fyrstestaten. Verdsliggjøringen av kirke og klostergoods ble gjennom endringene ikke bare et mål, men et faktum.

Verdsliggjøringsprosjektets økonomiske aspekt

Hvordan historikere vektlegger ulike aspekter gir grunnlag for hvilken betydning perioden får. En pågående debatt i historieskrivingen er hvorvidt årstallet 1537 bør vektlegges. På den ene siden står kontinuitetstolkninger der reformasjonen settes inn i retroperspektiv. På den andre siden er det flere historikere så hevder at bruddet var så stort at det bør kalles en revolusjon.¹³⁵ Det er vel kjent at reformasjonen ikke ble innført med det samme, teologisk sett. Teologer som Anton Christian Bang ga perioden navnet, allerede i 1895, for «reformations-aarhundredet».¹³⁶ Hvis en ser på historien fra et politisk og økonomisk ståsted, representerer årstallet markante endringer. Som påpekt, endret administrasjonen og forvaltningen av kirke- og klostergodset seg

¹³⁰ Hamre 1983: 14

¹³¹ DN 22, nr. 429

¹³² DN 23, nr. 488

¹³³ NRR 54

¹³⁴ DN 23, nr. 488

¹³⁵ Rian 2018: 179

¹³⁶ Bang 1895

med maktovertakelsen på grunn av at kirken ble innlemmet staten. Her ligger også et annet aspekt; nemlig å sikre kronens langvarige økonomiske stimuli.

For det første ble verdsliggjøringen av kirke- og klostergods iverksatt gjennom å gi ulike lensherrer lensbrev på gods som tidligere hadde vært underlagt den katolske kirken. Kongen hadde inngått mange avtaler og lovnader under Grevefeiden. For å få lojale undersåtter, var det å gi lensbrev til danske verdslige en måte å lønne arbeidet de hadde gjort og kom til å gjøre i fremtiden.¹³⁷ I den kvantitative studien synliggjøres dette, og tabellen inneholder 45 ulike brev, hvor stort sett verdslige ble forlenet kirke- og klostergods. Et viktig aspekt var at kongen på denne måten sikret seg kontroll over områder. Lensherrene fikk kun beholde godsene så lenge de faktisk betalte rett andel til kronen. I Jørgen Stenersens lensbrev på Kastelle Kloster 6. august 1539, står det at han årlig skal gi bort halvparten «læst og smør og den yde betimelig aarlige på Kjøbenhavns Slot».¹³⁸ Kongen fikk med andre ord lensherrenes lojalitet gjennom godsene, samtidig som at de ble bundet til å utføre ulike arbeidsoppgaver. Det står for eksempel i lensbrevet til Christiern Munk, på «vor Frue Kloster» fra 16. oktober 1551, at lensherren måtte «holde Tjenerne ved Norges Lov, Skjel og Ret, og ingen uforrette mod Loven».¹³⁹ Forvaltningen av gods var en fornuftig måte å strukturere fyrstestaten på, fordi kongen delegerte arbeidsoppgaver som sikret om sentraliseringen av makt.

Verdsliggjøringsprosjektet var en del av sentraliseringen og ensrettingen av det norske riket. Et annet eksempel er Jens Splid som, 30. august 1539, fikk lensbrev på Halsnø Kloster i 10 år, men hvor han årlig forpliktet seg til å gi «20 rhinske Gylden» til kronen.¹⁴⁰ Lignende formuleringer på hvordan verdsliggjøringen sikret en langvarig økonomisk ressurs for den danske kongemakten, finnes i flere av lensbrevene fra perioden. Sandvik påpeker at i de første tiårene etter reformasjonen var kontrollen over inntektene fra lensherrene mangelfull.¹⁴¹ Dette var som følge av to faktorer; kontroll over regnskap var vanskelig, som følge av at betalinger ofte ble utført på en dag-til-dag-basis, og at å føre kontroll over naturalia og andre ressurser var umulig.¹⁴² Dette endret seg utover siste halvdel av 1500-tallet, hvor flere smålen ble lagt sammen til større hovedlen. Reduksjonen resulterte i 10 hovedlen i Norge, og kom som en følge av sentraliseringen, med formål om å bedre kontroll og rutiner på inntekter.¹⁴³

¹³⁷ Sandvik 1982: 119

¹³⁸ NRR 59

¹³⁹ NRR 143

¹⁴⁰ NRR 59

¹⁴¹ Sandvik 2008: 160

¹⁴² Sandvik 2008: 160

¹⁴³ Sandvik 2008: 160

For det andre belyser omfanget av kildematerialet tilgangen til ressurser kronen fikk gjennom verdsliggjøring. Av de 135 kildene, er det syv brev som tar for seg pantsetting. Dette innebar at kongen pantsatte ulike typer gods til lensherrer, hvor kronen fikk betaling, mens lensherren da fikk midlertidig kontroll over området til panten var tilbakebetalt. Dette vises blant annet gjennom at Nils Berrildsson, 10. desember 1546, fikk Lysekloster i pant for 500 daler.¹⁴⁴ Kronen ba senere også tjenestemannen, Erik Valkendorff 25. juli 1552, om å innløse Jens Splid for summen Halsnø kloster og Hardanger len ble pantsatt for.¹⁴⁵ Denne måten hadde spesielt blitt brukt under borgerkrigen i Danmark. Sandvik påpeker at over halvparten av de 350 lensområdene i Danmark var pantsatt til adelen for lån som hadde blitt gitt under vanskelige økonomiske perioder.¹⁴⁶ Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods muliggjorde også at en større andel av jordområdene kunne leies ut til bøndene av kronen. Sandvik poengterer at 55% av jorda i Norge ble forvaltet av kronen, 13-15% av adelen, 30-32% av bøndene.¹⁴⁷ Hovedinntekten fra bøndene var landskylden og avgifter, ikke fra gårdsdriften.¹⁴⁸ Dette utgjorde en stor endring fra senmiddelalderen til reformasjonen, hvorav kirken før hadde stått for over halvparten av jordegodsforvaltningen. Kristian 3. tilegnet kronen et stabilt ressursgrunnlag gjennom pant og leie, selv om ordningen i starten nødvendigvis ikke var helt optimal.

For det tredje synliggjør studien hvor viktig det var å ha god administrasjon over verdsliggjort kirke- og klostergoods for at kronen kunne yte godt av inntektene. På den ene siden ble gods gitt til lensherrer og geistlige for vel utført arbeid, mens på den andre siden var det nok også en baktanke fra den danske kronen. Norge er et langstrakt land og kronen kunne på ingen måte kontrollere de økonomiske ressursene alene. Kildematerialet viser at måten dette ble kontrollert på, var å gi lensbrev eller å pantsatte ulike typer gods. Dette var til fordel for lensherrene, men samtidig også en stor fordel for å ivareta kronens interesser. Det finnes også kilder på hvor forholdet mellom lensherrer og kronen ikke alltid fungerte. Et eksempel var da Hans Gaas, superintendenten i Trondheim, berettet for kongen høsten 1558, om at lensherren i stiftet ikke hadde betalt ut andelen av tienden som skulle gå til kirken.¹⁴⁹ Berg påpeker at det var kamp om ressursene i forhold til de verdsliggjorte kirke- og klostergoodsene, hvor de verdsliges interesser

¹⁴⁴ NRR 89

¹⁴⁵ NRR 156

¹⁴⁶ Sandvik 2008: 160

¹⁴⁷ Sandvik 2008: 171-172

¹⁴⁸ Sandvik 2008: 171

¹⁴⁹ DN 12, nr. 666

sto på den ene siden, men kirkens på den andre.¹⁵⁰ Tapersiden av denne kampen kan en i ettertid si at var kirken.

Flere av kildene i massedataen ga uttrykk for at kirkebygninger og klostre forfalt, noen av disse vil beskrives her. For det første skrev lensherren i Bergenhus, Christoffer Huitfeldt 25. januar 1544, om hvordan Rygge Kirke i Aurland, Henne Kirke i Leikanger, Hvals Kirke i Stedje og Bø kirke i Os hadde forfalt.¹⁵¹ Disse skulle nedlegges og inntekten videreføres til Korskirken i Bergen. For det andre gjorde hertug Fredrik det kjent, 19. juli 1548, at «kirkerne wdj wortt riige Norge møgitt forarnes forrinnges».¹⁵² Av den grunn ble Peder Hansson, lensherren i Akershus, pålagt å tilbakeføre inntekter som med urett hadde blitt fratatt kirken. For det tredje ba Trondheims Domkapittel, 20. april 1552, om hjelp fra superintendenten Hans Gaas, for å restaurere den «meget forfaldne Domkirke».¹⁵³ Brevene om forfall påpeker at selv om endringene i forvaltning og administrasjon ikke utgjorde en direkte plyndring av kirke- og klostergods, kan dette indirekte ha ført til at deler av kirkens økonomiske grunnlag ble berøvet.

Verdsliggjøringens politiske aspekt

Det siste hovedfunnet omhandler verdsliggjøringen av kirke- og klostergods politiske formål. Kildematerialet viser viktigheten av å fordele gods til lensherrer, som igjen hadde oppgave i å kreve inn betalinger fra områder. I supplementet til kirkeordinansen, som kom i 1542, står det at alle kronens gods og gårder skal betale tiende.¹⁵⁴ For å gjøre dette var det viktig med god kontroll over områder gjennom lensherrene. Derimot hadde verdsliggjøringen av kirke- og klostergods også en annen faktor. Sandvik foreslo to ulike hypoteser, hvorav den første har funnene i den kvantitative studien allerede avdekt. Denne tok for seg at hensikten bak verdsliggjøringen var et ønske om å øke de økonomiske ressursene til kronen.¹⁵⁵ I den andre hypotesen settes prosessen inn i en større politisk kontekst, her undersøker han den politiske hensikten bak verdsliggjøringen.¹⁵⁶ Gjennom å gi lensherrer kirke- og klostergods, ble både det administrative grunnlaget lagt, og kronen innskrenket mulighetene for at opposisjonell politisk makt kunne oppstå.¹⁵⁷ Samtidig fungerte verdsliggjøringen også som en eliminator av basis for religiøs opposisjon. Tanken bak å ikke erstatte eller tvinge katolske kirkelige ansatte på lavere

¹⁵⁰ Berg 2017: 128

¹⁵¹ DN 9, nr. 763

¹⁵² DN 22, nr. 467

¹⁵³ DN 22, nr. 637 (Basert på sammendragstekst. Originaltekst på latin)

¹⁵⁴ Ellingsen 2017: 140

¹⁵⁵ Sandvik 1982: 120

¹⁵⁶ Sandvik 1982: 121

¹⁵⁷ Sandvik 1982: 121

plan, eller å endre lovverket til ulempe for prester og sogneprester, var et forsøk i å hindre at misnøye kunne oppstå.¹⁵⁸ Verdsliggjøringen kan altså tolkes som et markant politisk skifte. Toppen av den tidligere kirkelige organisasjonen ble kuttet av, og bispe- og klostergodset konfiskert. Dette har trolig vært en bevisst politisk strategi, hvor formålet var å legitimere kronens makt og svekke kirkens.

Den kvantitative undersøkelsen tar for seg ulike bestemmelser i forhold til lensherrenes arbeidsoppgaver. En av disse eksemplifiserer hvordan kronens politiske system fungerte omtrent 20 år etter innføringen. Instruksen fra 26. mai 1557, tar for seg delegasjon av lensherrens arbeidsoppgaver. De måtte påse at alle undersåtter måtte «holdes ved lov og rett», at fogdene ikke brøt loven, og at de sammen med andre «lensfolk i regneskaps- og avgiftslen», skulle avlegge ed til både kongen og lensherren.¹⁵⁹ Gjennom denne bestemmelsen synliggjøres maktkonsentrasjonen. Kongen delegerte myndighet til lensherrene, som videre delegerte fullmakter til fogdene. Ifølge Rian er dette viktig i forståelsen av hvordan den «aristokratiske fyrstestaten» fungerte.¹⁶⁰ Gjennom å ha relativt få formelle beslutningstakere, som utenom kongen besto av 15-20 riksrådsmenn, forhindret kronen at opposisjonelle uavhengige miljøer kunne oppstå.¹⁶¹ Dette kunne sannsynligvis ikke ha fungert like godt dersom kirken hadde fått beholde sin delvis uavhengige posisjon i samfunnet. Gjennom å innlemme kirken i staten, hvor kongen var den øverste myndige lederen, ble mulighetene for institusjonsbygging innskrenket. Rian argumenterer for at kirkepolitikken i Norge var påvirket av splitt og hersk metoden.¹⁶² Dette er noe historikeren tolker kom som en følge av at lensherrer herset mer med de geistlige i Norge enn i Danmark, samtidig som at kirkelivet ble forminsket og møteaktiviteten kraftig redusert.¹⁶³ Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods var på denne måten en sentral del av den politiske strategien, hvor kirken som institusjon og deler av dens ressursgrunnlag inngikk i den nye statens maktpyramide.¹⁶⁴

Samtidig som at lensherrer og tjenestemenn fikk lensbrev for sitt arbeid, var kongens mål sannsynligvis også å kontrollere eliten. Stillingen til de lutherske biskopene, altså superintendentene, ble innskrenket til fordel for kronen. Mye av arbeidet som superintendenten skulle gjøre, som å reise på visitas i stiftet eller handle i saker hvor prester ikke ivaretok pliktene

¹⁵⁸ Berg 2017: 113-114

¹⁵⁹ Winge 1988: nr. 116

¹⁶⁰ Rian 2014: 93

¹⁶¹ Rian 2014: 93

¹⁶² Rian 2018: 183

¹⁶³ Rian 2018: 183

¹⁶⁴ Rian 2014: 93

sine, måtte gjøres med oversyn av lensherren i det angitte området.¹⁶⁵ Dette understrekte videre hvor alvorlig kronen tok det administrative arbeidet, der tjenestemenn fra kirken ikke kunne avgjøre verdslige saker alene lenger. Kirken ble tilsidesatt i det verdslige arbeidet, noe som forhindret at institusjonen kunne opparbeide seg til å bli selvstendig. De lutherske biskopene måtte også forholde seg til kongemakten i forhold til teologiske spørsmål. Imsen hevder at «Noen kirkelig myndighet ved siden av kongen fantes ikke lenger».¹⁶⁶ Reformasjonen var først og fremst religiøst motivert, og Rian poengterer at superintendentene var nøkkelpersoner i utviklingen av det nye offentlige religionsvesenet.¹⁶⁷ Til tross for dette var kongen den øverste religiøse lederen, og superintendentene måtte ifølge kirkeordinansen avlegge ed til han.¹⁶⁸

Det finnes også flere tilfeller hvor allmuen klaget til lensherrer om skatt.¹⁶⁹ En mulig forklaring på dette kan være at kronens verdsliggjøringsprosjekt førte til at mindre penger ble igjen lokalt. Kristian 3. gjennomførte ulike skatteletter etter klager fra allmuen, spesielt på 50-tallet. Et av flere eksempel på dette er hvordan kongen 4. juli 1551, etter klage fra allmuen i Oslo og Hamar, lot tienden gå tilbake til den gamle firedelingen: «hvor to Mænd skulle annamme den og skifte den i 4 parter, en til Præsten, en til Kirken, en til Kongen og en til fattige Folk».¹⁷⁰ Laugerud hevder at endringene til både et nytt religiøst og politisk regime, ikke gikk upåaktet av folket, særlig fordi deler av kirkens ressursgrunnlag var gitt til kirken som gaver med religiøse begrunnelser.¹⁷¹ Til tross for dette påpeker Rian at Norge ikke var som andre lydriker, hvor reformbevegelser, skatterevolter og masseaksjoner fra middelklassen spredte seg.¹⁷² I land hvor dette skjedde hadde de fått beholde sine politiske institusjoner, noe Norge ikke hadde. Rian hevder at misnøyen i Norge kan belyses gjennom en fragmentert opinion.¹⁷³ Imidlertid ble det norske riket strengere og strengere gjennom ensretting og sensur frem mot 1600-tallet, uten særlig med vellykkete opptøyer fra folket.

Økonomiske og politiske aspekt har sannsynligvis påvirket hverandre. Rian skriver at han selv holder økonomisk makt og ordmakt som to separate faktorer, men at det selvsagt kan ha vært et betydelig sammenfall mellom dem.¹⁷⁴ Den kvantitative studien viser hvordan kronen i de

¹⁶⁵ Winge 1988: nr. 15

¹⁶⁶ Imsen 2016: 32

¹⁶⁷ Rian 2014: 57

¹⁶⁸ Ellingsen 2017: 134

¹⁶⁹ Berg 2017: 125

¹⁷⁰ NRR 132

¹⁷¹ Laugerud 2018: 136

¹⁷² Rian 2014: 587

¹⁷³ Rian 2014: 587

¹⁷⁴ Rian 2014: 22

første tiårene etter innføringen forvaltet om og restrukturerte riket. Dette ble gjort til tross for kirkens uenigheter og gjentatte klagebrev over at kirker og klostre forfalt. Kirken mistet med andre ord mye av ordmakten gjennom at bispe- og klostergodset ble konfiskert og forvaltet videre. Dette underbygger hvor stor kraft økonomisk makt hadde i datidens samfunn. Verdsliggjøringen var sannsynligvis derfor høyt på kronens agenda, hvor inntektene skulle bygge opp under fyrstestaten, samtidig som at kirkens makt skulle svekkes. Dette resulterte i en enda kraftigere ensretting av samfunnet, hvor blant andre Sandvik hevder at jo tryggere staten ble, jo mindre trengte de å lene seg på alliansebygging, så lenge de hadde kontroll lokalt.¹⁷⁵ Gjennom å først ta kontroll over de økonomiske ressursene og tilgangen på disse, fikk kronen større grep, også om ordmakten. Dette førte til en økende sensur frem til totaliseringen av eneveldet i 1660. Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods representerer altså en langvarig økonomisk ressurs som underbygde kronens politiske stilling.

Plyndringsperspektivets representativitet

Det politiske systemet i Norge og Danmark fra perioden 1536-1660 blir betegnet som «den aristokratiske fyrstestaten».¹⁷⁶ Underforstått i begrepet, er at den danske kongen var den øverste lederen både juridisk og teologisk. Reformasjonen førte til ensrettingen av samfunnet, hvor kongen konsentrerte makten i lokalsamfunnene, og delegerte myndighet til regionale lensmenn.¹⁷⁷ Dette tankesettet er hentet fra Luther, som gjorde et oppgjør mot pavemakten, ville samle det tyske riket under den rette lære og ha keiseren som den øverste religiøse leder.¹⁷⁸ Tankene påvirket også det danske aristokratiet. Rian hevder at Kristian 3. personlig engasjerte i sensurpolitikken, og at han baserte bestemmelser om boksensur på teologisk arbeid fra Wittenberg, som i 1552 ble pålagt det danske universitetet.¹⁷⁹ Rian påpeker også at konsekvensen av det nye regimet er et særkjenne ved 1500-tallets systemskifte og brakte med seg ødeleggelser av monumenter og sensur.¹⁸⁰ Både systemskiftet og sensur har trolig ført til at deler av kildematerialet har gått tapt, noe som gir utslag på studiens grad av representativitet.

Laugerud hevder at mangelen på kildematerialer skyldes en bevisst ødeleggelse av spor.¹⁸¹ Dette viderefører også Imsen gjennom å konkretisere at det er mange brev i etterkant av 1537

¹⁷⁵ Sandvik 2008: 161-162

¹⁷⁶ Rian 2014: 92

¹⁷⁷ Rian 2014: 93

¹⁷⁸ Berg 2017: 71-73

¹⁷⁹ Rian 2014: 147

¹⁸⁰ Rian 2014: 92

¹⁸¹ Laugerud 2018: 158

som belyser hvordan kongens menn tok for seg.¹⁸² Til en viss grad bevises dette gjennom den kvantitative dataen. Her får en informasjon om hvordan dette ble gjort gjennom påleggelses, instruksjer, lensbrev og klager fra både allmuen og geistlige. I motsetning er det få kilder på hvordan dette på et praktisk plan ble gjort utenom maktovertakelsen. Laugerud understreker at propagandakrig var en annen viktig faktor i reformasjonen, hvor tap av makt samtidig fører til tap av historie.¹⁸³ Det er derfor viktig å ta i betraktning, at deler av kildematerialet trolig ble bevisst bevart, og at restene kan fremstille seierherrenes versjon av historien. Dette har sannsynligvis ført til at andre deler av kildematerialet, som har eksistert, gikk tapt gjennom bevisste ødeleggelser av dokumenter. Dette påvirker også studiens grad av representativitet. For eksempel peker Olav Engelbrektsson på flere tilfeller av aktiv plyndring nordafjells, og det virker tvilsomt at kun erkebiskopen skrev brev angående dette. Trolig har kilder av slikt innhold blitt bevisst ødelagt for å fremstille en bestemt versjon av historien.

Kildematerialet som indirekte underbygger plyndringsperspektivet, kan også stå i fare for å reproducere nasjonale fremstillinger om reformasjonen. Rasmussen påpeker at reformasjonene i de fleste land, enten luthersk eller kalvinistisk, hadde støtte i folket og eliten.¹⁸⁴ Dette var tilfellet også i Danmark, men ikke i Norge. Den nye kirkeledelsen lå utelukkende i Danmark. Det norske riksrådet ble oppløst i håndfestningen av 1536, mens sensur og ensretting ble påført begge land.¹⁸⁵ Nasjonsbyggingsprosessene, som ofte hang sammen med reformasjoner i andre land, var totalt fraværende i Norge. Anders Aschim skriver at reformasjonen kan bli sett på som et «dødsslag» for det norske språket og den nasjonale selvstendigheten.¹⁸⁶ Å betrakte verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods som en plyndringsprosess, kan derfor representere allerede etablerte nasjonale forståelsesrammer om den danske undertrykkelsen av Norge. Plyndringsbrevne sannsynliggjør at direkte plyndring fant sted under verdsliggjøringens første fase, men gir derimot ikke svar på om verdsliggjøringen i sin helhet var en plyndring.

Formålet med kapittelet var å undersøke plyndringsperspektivets kildegrunnlag. Likevel er det, som påpekt ovenfor, flere påvirkningsfaktorer som begrenser studiens representativitet. For det første er et krav til representativitet at utvalget må være tilfeldig. Dette er i praksis uoppnåelig, og blir vanskeligere jo lenger bak i fortiden en går. I tillegg har også sensuren og ensrettingen av samfunnet påvirket hva slags kilder som ble bevart. For det andre har deler av kildematerialet

¹⁸² Imsen 2016: 52

¹⁸³ Laugerud 2018: 158

¹⁸⁴ Rasmussen 2020: 288

¹⁸⁵ Rian 2018: 180-181

¹⁸⁶ Aschim 2019: 129 (Oversatt fra engelsk: «Deathblow»).

gått tapt, noe som svekker studiens representativitet. Det har eksistert mye mer kilder enn det som er tilgjengelig i dag. Til slutt har også arbeidet vært underlagt mitt skjønn, både når det gjelder seleksjonsprosessen og tolkninger. Som påpekt i metodedelen, ville sannsynligvis andre ha kommet frem til ulike tolkninger og primærkilder enn det som denne undersøkelsen har gjort. Derimot er det viktig å ta stilling til hva den kvantitative studien skal være representativ for. Studien har vært funksjonell i å utforske perspektivets kildegrunnlag og har brukbare representative egenskaper til fordel for prosjektet.

Undersøkelsen har på den ene siden ført til ulike funn som støtter tolkningen av verdsliggjøringen som en plyndringsprosess. På den andre siden har massedataen kun funnet frem til fire kilder som inneholder tilfeller av direkte plyndring. Plyndringsbrevene er utelukkende knyttet til maktovertakelsen og konflikten med Olav Engelbrektsson. Disse brevene tar kun for seg plyndring i form av gjenstander. Imidlertid kan også konfiskeringen av bispe- og klostergoods, altså inndragningen av kirkens jordområder, bli sett på som en plyndring. De resterende 131 kildene kan indirekte støtte dette perspektivet. Mangelen av kilder som gir uttrykk for direkte plyndring, peker videre mot at plyndringsperspektivet ikke fanger opp periodens kompleksitet eller helhet. Samlet sett peker funnene på en nødvendighet i å utforske kildegrunnlaget ytterligere. Den kvantitative undersøkelsen kan derfor ikke konkludere med at verdsliggjøringen i sin helhet var en plyndring i perioden 1537-1558. Basert på funnene, er det hensiktsmessig å analysere alternative kilder for perioden. I neste kapittel vil derfor tre nærsamtidige historiske fremstillinger studeres. Ved å bruke disse kildene, søker prosjektet å undersøke flere tilfeller av direkte plyndring i sammenheng med verdsliggjøringsprosjektet. Hensikten er å finne ut om verdsliggjøringen i sin helhet kan omtales som en plyndring.

Kapittel 2

Plyndringsperspektivet i historiske fremstillinger

Dagens historieskriving gir ofte inntrykk av at kirker og klostre ble plyndret under verdsliggjøringen. Laugerud påpeker at alle ressursene til kiken ble «plyndret», mens Imsen skriver at i 1537 og det påfølgende året er det «massevis av brev» om hvordan kronens menn tok fra kirken.¹⁸⁷ Rasmussen beskriver at den stolte kirkelige og politiske arven ble «revet bort med reformasjonen», mens Gervin understreker at store eiendommer ble konfiskert og at praktbygg ble ødelagt med verdslig makt.¹⁸⁸ Det er derimot relativt få primærkilder som gir direkte uttrykk for at en plyndring har funnet sted. Den kvantitative undersøkelsen viste at kun fire brev berettet om direkte plyndring. En mulig årsak til dette, er at reformasjonen kan ha ført til både en bevisst og ubevisst ødeleggelse av kildematerialer. Dette kapittelet skal derfor undersøke de første nærsamtidige historiske fremstillingene av reformasjonen. Dette har til hensikt å undersøke kildegrunnet ytterligere, gjennom å belyse mulige eksempler på direkte plyndring under verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods.

Arbeidet vil ta for seg tre ulike historiske fremstillinger, der alle er skrevet kort tid etter innføringen. Den første, *Om Norigs Rige*, ble skrevet i 1567 av Absalon Pedersson.¹⁸⁹ Den andre, *Norrigis Bescriffuelse*, ble trolig skrevet i begynnelsen av 1600-tallet av Peder Clausson Friis, utgitt i 1632.¹⁹⁰ Den tredje, *Hamarkroniken*, tar for seg Hamar før og under reformasjonen, og er skrevet av en ukjent forfatter trolig mellom 1542-1567.¹⁹¹ Spørsmålet videre blir hvilken verdi disse kildene kan ha i å berette om direkte plyndringsprosesser i forhold til verdsliggjøringen. Inneholder kildene håndfaste beretninger på at kirker- og klostergoods ble plyndret? Eller er dette et overdrevet perspektiv fremstilt av historieskrivingen gjennom brevene fra maktovertakelsen? Analysen er gjort systematisk, som vil si at fremstillingene vil diskuteres hver for seg. Til slutt følger en diskusjon av hvor representative kildene kan være, og hvilken verdi de kan ha for problemstillingen. Fremstillingene vil her bli diskutert på tvers av hverandre. Først skal det gjøres rede for metoden benyttet i analysen.

¹⁸⁷ Imsen 2016: 52 og Laugerud 2018: 113

¹⁸⁸ Rasmussen 2017: 130 og Gervin 1999: 78

¹⁸⁹ Absalon 1928

¹⁹⁰ Clausson 1881

¹⁹¹ Pettersen 1986: 12-15

Metode og fremgangsmåte

Overordnet er analysen av de tre historiske fremstillingene underlagt generell kildekritikk. Verkene er beretninger, som vil si at de er menneskeskapt, meddelende, beskrivende og tar for seg fortida.¹⁹² Tekstene er oversiktlige topografiske beskrivelser og gir ulike hendelsesforløp av Norge både før, under og etter reformasjonens innføring. Det betyr derimot ikke at fremstillingene i seg selv er sannferdige, og forfatterne har vært påvirket av sin egen plasseringen i tid og rom. For det første kontekstualiserte jeg verkene og forfatterne. Dette ble gjort fordi at innholdet i fremstillingene hviler på omstendighetene i datidens samfunn. For det andre har alle tre tekstene gjennomgått en seleksjonsprosess. Verkene ble nærlest, og relevante funn notert ned. Alle tre verkene tar for seg hendelser og beskrivelser av Norge lenge før reformasjonen. Disse delene er det hovedsakelig valgt å se bort ifra. Dette er på grunn av at det i mindre grad kan brukes til å belyse problemstillingen på en fornuftig måte. Noen av disse passasjene brukes derimot for å kontekstualisere eller underbygge tolkningenes argumentasjon.

I etterkant ble det tatt stilling til verdien funnene kunne ha for problemstillingen. Særlig når det gjelder Absalon, vil hovedfokuset være på den historiske fremstillingen. Det vil også benyttes et eksempel fra *Dagbok og Oration om Mester Geble*.¹⁹³ I seleksjonsprosessen ble det avgjort at dagboken er lite anvendbar i forhold til problemstillingen. Den inneholder derimot en relevant passasje på latin, som vil brukes for å drøfte plyndringsperspektivet. Arbeidet ble videre kvalitetssikret gjennom en ytterligere seleksjonsprosess. Avdekte funn ble undersøkt nærmere, og eventuelle feil, mangler og irrelevante kilder tatt bort. Etter å ha gjennomført stegene, ble selve analysen utført. Her ble de etablerte funnene fra kildematerialet satt inn i en større historisk meningsbærende sammenheng. Det har blitt benyttet forskningslitteratur for å støtte opp tolkningen. Funnene er også støttet opp av sitater for å tydeliggjøre analysen. Sentralt i undersøkelsen har altså vært å finne eksempler som kan underbygge plyndringsperspektivet. Det betyr nødvendigvis ikke at alle passasjer som har med reformasjonen generelt sett benyttes.

Om Norgis Rige (1567) av Absalon Pedersson

Absalon (1528-1575) fra Skridal i Aurland, var lærer, prest og humanist. Han kom til Bergen som seksåring, hvor han begynte på katedralskolen. Som tenåring hadde han vist seg å være en overraskende flink elev. Dette førte til at Geble Pedersson, Norges første superintendent, tok han til seg og sørget for videre utdanning.¹⁹⁴ I 1553 fikk han stilling som lektor i teologi ved

¹⁹² Kjeldstadli 1999: 173

¹⁹³ Absalon 1963

¹⁹⁴ Rian 2007: 46

Bergens katedralskole.¹⁹⁵ Berg hevder at verket, *Om Norgis Rige*, beskriver landet som «gamalt og avfeldig», noe som skyldtes selvstendighetstapet.¹⁹⁶ Absalon la hovedskylden på hanseatene, ikke kronen eller religionsskiftet. Selv hadde han vokst opp i Norge under reformasjonen, og Laugerud påpeker at forfatteren har «positive karaktetikker av katolisismen i middelalderen».¹⁹⁷ Dette vises gjennom Absalons skildringer av forfalne kirker og klostre i sin egen samtid, og hvordan disse ble brutt ned.¹⁹⁸ Rian konkretiserer at når en leser Absalon, er det klart at vi har å gjøre med en person som hadde splittet lojalitet og var i strid med seg selv.¹⁹⁹ Starten av verket er i tråd med datidens rådende fremstillingsmåter, altså en slags topografisk fremstilling som hovedsakelig legitimerer lutherdommen. Etter hvert blir fremstillingen mer patriotisk for fedrelandet og nostalgisk for den katolske kirkekulturen.²⁰⁰

Det som er viktig å ta med i betraktning når en tar for seg Absalons verk, er at han hadde sterke bånd til kronen som luthersk prest og lektor. Det er derimot klart at presten ser tilbake på tiden før reformasjonen med en viss positivitet. Positiviteten kom av en stor interesse for fedrelandet Norge, ikke nødvendigvis for det katolske Norge. Framfor å argumentere mot hvordan reformasjonen ble innført, var prestens forklaring forankret i teorien om den 500-år lange syklusen, hvor prektige kongedømmer syner å ta slutt.²⁰¹ Dette står i tradisjon med historieskrivingen i datidens samfunn for øvrig, hvor fortuna (skjebne) var knyttet til historiske krefter, trender og strukturer som kunne forstås og analyseres.²⁰² Pål Berg Svenungsen påpeker at dette var en teori Absalon sannsynligvis hentet fra den tyske teologen Philip Melanchthon, som var viktig i utviklingen av den protestantiske historieforståelsen.²⁰³ Rian påpeker at verket gir uttrykk for at Norge i all hovedsak hadde vært et strålende kristent land før reformasjonen.²⁰⁴ Denne tolkningen underbygges gjennom forfatterens fremstilling av hvordan kirker i Bergen før reformasjonen ble vedlikeholdt, men som i etterkant var nedbrutt:

Item de kloster oc kirker som vore forfedre have op bygt, bryde vi neder, oc der som man tilforn haver kunnit holle 27 kirker ved mact (saa mange kirker smaa oc store af

¹⁹⁵ Imsen 2016: 70

¹⁹⁶ Berg 2017: 15

¹⁹⁷ Laugerud 2018: 162 og 164

¹⁹⁸ Absalon 1928: 86

¹⁹⁹ Rian 2007: 62

²⁰⁰ Rian 2013: 84

²⁰¹ Absalon 1928: 31

²⁰² Melve 2010: 68

²⁰³ Svenungsen 2017: 188 og 191

²⁰⁴ Rian 2007: 60

sten oc tre haver i Bergen verit) med tag oc anden ornament, kan man nu icke, heller neppelig, holle 4²⁰⁵

Utdraget tar for seg hvordan det før reformasjonen hadde vært opp til 27 kirker i Bergen. Disse hadde stått godt til rette og blitt vedlikeholdt. I Absalons tid, om lag 30 år senere, var kirkene nedbrutt såpass mye at de så vidt klarte å holde drift i fire. Det er mulig at forfatteren henviser til hvordan verdsliggjøringsprosjektet førte til at kirkens ressursgrunnlag ble svekket, noe som resulterte i at ulike religiøse bygg forfalt. Dette kan underbygge hvordan Rian beskriver at de norske kirkene var blant de fattigste i kristenheten.²⁰⁶ Passasjen kan forankres i styresmaktens verdsliggjøringsprosjekt som førte til at kirkenes inntekter ble betraktelig redusert. Som følge av dette, hevder Rian at særlig bygningsmassen til katedraler og kirker forfalt mest, noe som «må ha gjort et forstemmende inntrykk».²⁰⁷ Sandvik påpeker derimot at i forhold til et nasjonaløkonomisk perspektiv, var ikke dette så dramatisk som det gir seg ut for å være, grunnet utbredt byggearbeid på voller og festninger.²⁰⁸ På den ene siden kan mangelen på vedlikehold tolkes som at kirkene ble utsatt for en strategisk plyndringsprosess. På den andre siden kan dette synliggjøre at fyrstemakten, i første omgang, prioriterte samfunnets verdslige forhold. Det kan altså gjenspeile kronens restrukturering av landet på bekostning av den middelalderske kirkens prakt og økonomiske besittelser.

Absalon tar også for seg hendelser som kan minne om direkte plyndring. Et eksempel omhandler hvordan Tord Roed og Stig Bagge brente Munkeliv Kloster i 1534.²⁰⁹ Hendelsen tar for seg hvordan daværende magisteren i klosteret, Geble Pedersson, ble beordret å «opgive klostrit for Christopher Trondssøn», som var sendt fra Trondheim til Bergen på vegne av Olav Engelbrektsson.²¹⁰ På grunn av konflikten mellom kongen og Olav Engelbrektsson, beordret Tord Roed derfor at han skulle holde vakt i klosteret, og han lovet at ingen skade skulle skje. Roed sine svenner drakk derimot øl og «lagde veed om alt tagit paa kirken», før de satte fyr på den.²¹¹ I etterkant av hendelsen fikk Roed med seg bøndene i landsbygda for å rive muren, i forsøk på å hindre gjenoppbyggelse. Dette eksempelet viser hvordan Munkeliv kloster ble utsatt for nesten en total ødeleggelse som følge av det pågående skiftet i Danmark og Norge. Det

²⁰⁵ Absalon 1928: 43

²⁰⁶ Rian 2017: 27

²⁰⁷ Rian 2017: 27

²⁰⁸ Sandvik 2008: 168

²⁰⁹ Absalon 1928: 86

²¹⁰ Absalon 1928: 86

²¹¹ Absalon 1928: 87

nevnes ikke at klosteret ble utsatt for plyndring, men det kan tenkes at Roed og svennene tok kostbarhetene fra klosteret før de startet brannen.

Et utdrag fra dagboken til Absalon kan også støtte plyndringsperspektivet. Utdraget er datert til 1564, og fremstiller at han ikke var helt enig i hvordan verdsliggjøringen hadde gått for seg. Presten var oppgitt over at slottsherren, Erik Rosenkrantz, sørget for at halvparten av inntektene til kirkegodset skulle distribueres av verdslige, blant andre Jens Person, lagmann i Stavanger, og slottsskriveren Lauritz Hansen i Bergen.²¹² Beretningen fortsetter deretter på latin, hvor forfatteren klaget på at kirken ble berøvet av «gods, eiendommer og pryd og prakt».²¹³ Rian understreker at passasjen viser hvor rasende Absalon var for at kirken ble plyndret, noe som var en djevelsk plan der Satan fikk viljen sin.²¹⁴ Det er klart at presten ikke var tilfreds med hvordan kronen styrte med kirkens ressurser: «O verdens vanvidd, o Satans villskap, o hvilke elendige kår for tjenere, o hvilke skjendige sinn hos lederne! O for en ulykke for kirken?».²¹⁵ Her beskyldes «lederne» for den uønskelige situasjonen kirken var i. Rian hevder at det finnes flere lignende skildringer og meningsyttringer, som belyser hvordan datidens geistlighet var uenig i endringene etter reformasjonsvedtaket.²¹⁶ I forhold til plyndringsperspektivet, har dette en underbyggende funksjon. Absalons skildring beviser muligheten for at noen mennesker i datidens samfunn kan ha oppfattet verdsliggjøringen som en form for plyndring.

I *Om Norgis Rige* blir det også klart at Absalon var delvis utilfreds med den danske overmakten. Han beskriver at Norges alderdom, skildret som en kvinne, hadde blitt «saa gammel, kold oc ufructsommelig, at hun kunde icke nu føde sjelf kongebørn, som skulle vere hennis regentere.».²¹⁷ Årsaken for dette påpekte Absalon var fordi at adelen i etterkant av reformasjonen var forminsket, og at de ikke lenger fikk len fra kronen. Skylden ga derimot ikke Absalon til den danske kronen eller innføringen av protestantismen. Han argumenterte for at dette var «Guds vredis exempel».²¹⁸ Dette er noe han innledningsvis påpeker. Danmark hadde lagt det gamle norske riket under seg, og gitt landet «en aandelig staf, som er Guds sande oc salige ord».²¹⁹ Dette poengteres ytterligere å være fordi allmuen ikke hadde forstått og vært

²¹² Rian 2007: 54 og Absalon 1963: 55

²¹³ Absalon 1963: 55-56. Den latinske delen starter fra «O Domine Zebaoth» side 55 og fortsetter ut avsnittet. Kommentarbånd, utgitt av Det norske språk- og litteraturselskap i regi av Hakild Nilsen (1970), inneholder en oversettelse av avsnittet til norsk (se Absalon 1970: 59)

²¹⁴ Rian 2007: 54. Deler av tolkningen Rian gjør av Absalons latinske avsnitt: «Det var Satan som her fekk viljen sin, den vonde strevde for at kyrkja skulle bli røva for gods og egedom, «pryd og prakt»».

²¹⁵ Absalon 1970: 59 (oversettelse av latinsk avsnitt)

²¹⁶ Rian 2017: 183

²¹⁷ Absalon 1928: 40

²¹⁸ Absalon 1928: 41

²¹⁹ Absalon 1928: 31

Gud takknemlig. En dansk konge som skulle lære opp det norske folket var derfor nødvendig.²²⁰ Rian beskriver Absalon som kirkelig og politisk ambivalent, men at han fant trøst i fedrelandet og troen.²²¹ Eksempelene brukt ovenfor kan støtte plyndringsperspektivet i forhold til hvordan kirkens ressursgrunnlag ble tatt fra dem og forvaltet videre av verdslige ledere. Brenningen av Munkeliv kloster står i forkant av Kristian 3.s periode som konge, men belyser en viss kontinuitet i verdsliggjøringsprosjektet. Til tross for dette, er det klart at forfatteren selv var luthersk, men sympatiserte med fortiden. Fremstillingene kan brukes for å belyse hvordan datidens geistlighet opplevde svekkingen av kirkens sentrale posisjon. Dette kan tolkes som at kirker og klostre ble utsatt for indirekte plyndring, hvor verdsliggjøringen kan ha vært en strategisk plan for å bryte ned kirkens ressursgrunnlag.

Norrigis Bescriffuelse (1632) av Peder Clausson Friis

Peder Clausson (f.1545) kom fra Egersund i Rogaland og utdannet seg trolig til prest på katedralskolen i Stavanger.²²² Som 21-åring overtok han prosti i Lista len etter sin far, en stilling han ble sittende i frem til sin død i 1614.²²³ Gervin omtaler Peder Clausson som «en av våre store patrioter». ²²⁴ Dette fordi han både var en av de mest betydningsfulle menighetsprestene i Norge på 1500-tallet, og at han beklaget de store tapene reformasjonen hadde påført kirken. ²²⁵ Konteksten til Peder Claussons norgesbeskrivelse er noe unik. Gustav Storm påviste 250 år senere, gjennom arbeidet på *Samlede Verker*, at Ole Worm som sto for utgivelsen, hadde sensurert og redigert den.²²⁶ Derimot finnes deler av originalen i et manuskript som ikke ble sendt til Worm. Rian påpeker at utsagn om at nordmenn hatet danskene, og at de hadde felles opphav som svenskene, er deler som har blitt kuttet fra Worm sin utgivelse.²²⁷ I likhet med Absalon, består Peder Claussons fremstilling av en delvis topografisk gjennomgang, der han omtalte både Norge, Grønland, Island og Færøyene.²²⁸ Samtidig gjennomgås kongerekker fra tidlig middelalder til reformasjonen. Den topografiske skildringen av Norge tar for seg alt i fra det norske navnets opprinnelse, inndeling, folk og stift. Det er tydelig at forfatteren mente at Norge fra 1400-tallet og utover hadde forvitret. Peder Claussons norgesbeskrivelse inneholder noen konkrete eksempler på verdsliggjøring av kirke- og klostergods. Disse befinner seg i

²²⁰ Absalon 1928: 29

²²¹ Rian 2007: 56

²²² Rian 2007: 70

²²³ Gunnes 1986: 2

²²⁴ Gervin 1999: 13

²²⁵ Gervin 1999: 13

²²⁶ Rian 2013: 84

²²⁷ Rian 2013: 84

²²⁸ Rasmussen 2020: 293

skildringen av Trondheim, hvor forfatteren beklaget for at kirker og klostres besittelser ble og ødelagt under innføringen:

Men dette er at beklage oc ingenlunde at lofue, at mand i den Reformerede Evangeliske Lærdoms Begyndelse icke alleniste borttog aff Kircker oc Kloster, hues Guld oc Sølf oc andre Klenodier som brugede vare til den Pafuelige Religions Brug, met Klæder oc andet saadant, men oc saa slemmelige ødelagde det, som de hafde ingen Gafn aff, oc nedsløge skjøne Bygninger, unødtørfelig opbrende nyttige Bøger oc Brefue, oc ødelagde Kirckens ornamenten og Prydelser, oc gjorde Guds Huse saa megit blotte oc bare, huilcket mand vel kunde værít foruden, oc de hafde der-aff heller ey nogit Gafn.²²⁹

For det første beretter utdraget om at reformatorene tok både gull, sølv og andre verdisaker fra kirker og klostre. Utdraget støtter opp under befalingen Eske Bille fikk av kongen, hvor han heller ville ha et øde land enn et ulydig.²³⁰ Det var med andre ord ikke nok med innførelsen av en ny religion og underleggelsen av Norge som lydriktet. Derimot skulle de økonomiske ressursene som kirken hadde rådet over, fra et historisk perspektiv; bli tatt fra kirken og lagt til kronens. Klær og diverse andre gjenstander ble også tatt hånd om, noe Peder Clausson hevdet at reformatorene «slemmelige ødelagde».²³¹ Dette indikerer direkte hvor uenig forfatteren var i at dette ble gjort. Selv om Peder Clausson ikke var like ambivalent som Absalon, så han likevel tilbake på tiden før reformasjonen med et patriotisk og respektfullt preg.²³² På den andre siden kan det argumenteres for at ødeleggelsen av diverse katolske gjenstander sannsynligvis skjedde fordi det i liten grad var verdt noe etter reformasjonen. Det samme gjaldt trolig også de eldre liturgiske tekstene som det ikke lenger var bruk for.

Peder Clausson skrev også at bygninger, ornamenten og utsmykninger ble ødelagt, noe som han påsto ikke var fordelaktig for noen involverte parter.²³³ Et sentralt poeng i denne sammenheng, er at reformasjonen førte til et omfattende kulturelt tap. Rasmussen påpeker at den stolte kirkelige og politiske arven i middelalderen ble revet bort med innføringen av reformasjonen.²³⁴ I form av hvilke bygninger Peder Clausson viser til, er dette trolig den langvarige effekten av reformasjonen, hvor kirker og klostre forfalt gradvis, og ble forlatt eller forlent til danske lensherrer. Forfatteren hevdet at siste gang Trondheims domkirke og Nidarholm kloster sto i

²²⁹ Clausson 1881: 350

²³⁰ DN 22, nr. 383

²³¹ Clausson 1881: 350

²³² Rian 2007: 75

²³³ Clausson 1881: 350

²³⁴ Rasmussen 2017: 130

brann, var på guds bestilling, som «icke kunde lenger fordrage oc tilstede deris Afguderii oc grofue Vildfarelse».²³⁵ Peder Claussons stilling som prest i Lista len belyses godt her. Han var en forkjemper for den lutherske læren, og argumenterte sterkt for at den hadde opplyst landets innbygger.²³⁶ Til tross for dette var Peder Clausson trolig uenig med hvordan verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods brakte med seg ulike former for ødeleggelser av kirkens besittelser.

Ornamenter og utsmykninger ble nødvendigvis ikke «ødelagt» i den forstand, men støpt om og brukt til noe annet. Eske Bille ble, som allerede påpekt, beordret til å samle inn kirker og klostres andeler av kobber 27. april 1537.²³⁷ I et brev fra Kristian 3. noen måneder senere, takkes Bille for å ha bevart sølv, gull og andre kostbarheter.²³⁸ Gervin påpeker at dette var betydelige verdier, hvor en av sendingene fra Trøndelag inneholdt over 125kg sølv og gull.²³⁹ Dette kan også minne om en bevisst ødeleggelse av religiøse verdisaker og symboler, som kan ha vært en del av reformatorenes prosjekt. En mulig tolkning kan være, at kronen systematisk ødela de katolske restene i kirke- og klostergoodsene under og i etterkant av maktovertakelsen. Rian poengterer at det Peder Clausson egentlig gjør er å ramse opp de verste vandaliseringene som skjedde i kirker og klostre i 1537.²⁴⁰ Utdraget viser at forfatteren så tilbake på konsekvensene av innføringen med en viss ambivalens.

I beklagelsen tar Peder Clausson også for seg hvordan bøker og brev ble brent. Dette gir informasjon som kan antyde at reformatorene bevisst ødela kildematerialer under verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods. Dette kan knyttes opp til mangelen av kildematerialer på reformasjonshistorie. På den ene siden har noe blitt borte som følge av ulike årsaker; vær, uhell, tid og brann. På den andre siden kan deler av kildematerialet sannsynligvis ha blitt bevisst ødelagt, noe prestens beskrivelser underbygger. Sentralt i forståelsen av hvorfor dette ble gjort, er at tap av makt ofte fører til tap av historie. Seierherrene som sto i sentrum, reformatorene i dette tilfelle, kan sies å ha skrevet historien.²⁴¹ Peder Clausson påpeker at dette ikke bare skjedde i Trondheim, men også i Stavanger, med Tord Roed som ansvarlig aktør.²⁴² Gjennom beklagelsen er det tydelig at forfatteren var fortvilet over at nyttige bøker og brev gikk tapt og spesifiserte gjentatte ganger at reformatorene «hafde ingen Gafn aff».²⁴³ Dette

²³⁵ Clausson 1881: 350

²³⁶ Rian 2007: 77

²³⁷ DN 1, nr. 1087

²³⁸ DN 3, nr. 1147

²³⁹ Gervin 1999: 73

²⁴⁰ Rian 2007: 77

²⁴¹ Laugerud 2018: 158

²⁴² Clausson 1881: 351

²⁴³ Clausson 1881: 350

forsterkes gjennom kirkeordinansen og sensurbestemmelser, som la til rette for utviskingen av den katolske kirken. I tillegg var det logisk nok ikke bruk for katolske liturgiske bøker eller utsmykninger med den nye religionens innføring. Trolig ble bøkene brukt til gjenbruksformål, ikke kastet.²⁴⁴ De gamle pergamentene ble skåret opp og brukt som rygg i nye regnskapsbøker.²⁴⁵ Espen Karlsen poengterer at gamle bøker ofte ble brukt til innbindingsformål, noe som sannsynligvis førte til tap av katolsk og humanistisk litteratur.²⁴⁶

Peder Clausson tar videre for seg en spådom som den hellige munken Broder Staffen hadde talt om 70 år forut norgesbeskrivelsen. I og med at verket ble omkring 1613, er det liten sannsynlighet for at forfatteren selv har talt med munken. Årstallene stemmer heller ikke overens med reformasjonen, noe Storm påpeker er feil i fotnotene. Han hevder derfor at Staffens spådom bør dateres til 90 år før.²⁴⁷ Det er vanskelig å vite hvor troverdig denne passasjen faktisk er, med tanke på at dette er en spådom som sannsynligvis gikk fra person til person. Den har altså blitt overlevert gjennom mange ulike og usikre ledd. Broder Staffen hadde visstnok vært munk på et kloster nærme Trondheim by både før og under innføringen. Spådommen tar for seg domkirkens brann, kapitlenes berøvelse og ødeleggelsen av munkelivet. Med andre ord kan fremstillingen være relevant og belyse plyndringsperspektivet fra en annerledes synsvinkel.

Presten nevner verken hvor han har hørt spådommen, eller hvem som har fortalt den til han. Særlig er passasjen underlagt to elementer som gjelder kildekritikk av muntlige kilder. For det første har det sannsynligvis i løpet av de ulike overleveringsleddene vært innslag av glemsel og feilerindringer.²⁴⁸ Dette kan på ulike vis ha endret den faktiske spådommen til noe helt annet. Resultatet er det en sitter igjen med fra Peder Claussons beskrivelse. For det andre er et særegent kjennetegn med muntlige kilder at de oppstår i kommunikasjon mellom mennesker.²⁴⁹ En kan på ingen måte vite hvor stor del av spådommen som er Broder Staffens, hva som eventuelt er bygd videre på, eller hvordan ulike mottakere har vektlagt innholdet. Dette betyr at troverdigheten av spådommen er umulig å avgjøre, som følge av at den inneholder flere usikre elementer. Til tross for dette har passasjen sannsynligvis blitt brukt av Peder Clausson for å utfylle den historiske fremstillingen av Trondheim. Sett ut ifra at spådommen tar opp sentrale

²⁴⁴ DN 1, nr. 1087 og DN 3, nr. 1147

²⁴⁵ Rian 2014: 495

²⁴⁶ Karlsen 2017: 119-120

²⁴⁷ Clausson 1881: 357 (se fotnote d)

²⁴⁸ Kjeldstadli 1999: 196

²⁴⁹ Kjeldstadli 1999: 196

aspekt med verdsliggjøringen av kirke- og klostergods, vil Broder Staffens spådom også brukes her for å undersøke plyndringsperspektivet:

Vdi dette Closter hafuer heden ved 70 Aara forleden været en Munck, som bleff kaldet hellig Broder Staffen, hand spaade megit i sin Tid bode om Religionens Forandring, oc om Domkirckens Brand oc Forfaldelse, oc om Closteres oc Munckenes Ødeleggelse, Capitels oc Canickers Forstørelse, oc om deris communs oc Sacristies Berøfuelse ²⁵⁰

For det første tar dette for seg klosterlivets ødeleggelse. Selv om klosterlivet fikk fortsette i etterkant av reformasjonen, skulle det derimot ikke bli tatt opp noviser, noe kirkeordinansen antyder.²⁵¹ Klostrene ble avvirket, men munkene og nonnene ble ikke kastet ut. Dette resulterte med andre ord i at klosterlivet fortsatte i det små, og noen klostre hadde allerede før reformasjonen fått verdslige forvaltere. Anders Bjarne Fossen påpeker at det har blitt anslått, at tallet på geistligheten i Bergen var omtrent 4-500 personer i senmiddelalderen.²⁵² I motsetning endret situasjonen seg etter reformasjonen. Den gjenværende geistlige befolkningen utgjorde omtrent 40-50 personer, og for det meste hadde klosterfolket forsvunnet fra byen.²⁵³ Sannsynligvis kom dette som følge av at klostervesenet ble avvirket og at det ikke ble tatt opp flere noviser. Tallene illustrerer hvordan Broder Staffen omtalte klosterlivets ødeleggelse i spådommen.²⁵⁴ Klosterfolket ble ikke tvunget bort, men både nonnene og munkene ble oppfordret til å ta opp den rette lære, og om de ønsket, kunne de forlate klostrene. Den nye religionen ble ut ifra Broder Staffens spådom, innført på en dramatisk måte uten noe særlig støtte. Denne tolkningen underbygges gjennom bruken av negative ord som «Berøfuelse», «Ødeleggelse» og «Forfaldelse».²⁵⁵ Derimot hadde reformasjonen støtte i Luthers krav om når en verdslig makt kunne gripe inn; en nødvendig situasjon hadde oppstått og den nye staten skulle styres av en verdslig øvrighet.²⁵⁶ Den nødvendige situasjonen var i dette tilfellet konflikten med Olav Engelbrektsson, og den norske staten skulle styres av Kristian 3., som den verdslige øvrighet.

For det andre tar Staffens spådom opp hvordan domkapitlene og kannikene ble berøvet av gods og sakramenter. Dette kan knyttes opp til Kristian 3.s politiske aspekt under verdsliggjøringen. I etterkant av reformasjonen ble store deler av kannikenes tidligere stilling lagt under kronens administrasjon, biskopene mistet eiendommer, og de nye superintendentene sammen med

²⁵⁰ Clausson 1881: 357

²⁵¹ Gervin 1999: 89-90 og Ellingsen 2017: 131-133

²⁵² Fossen 1979: 94

²⁵³ Fossen 1979: 94

²⁵⁴ Clausson 1881: 357

²⁵⁵ Clausson 1881: 357

²⁵⁶ Lausten 1987: 26

lensherrene styrte lokalt på vegne kronen.²⁵⁷ Kristian 3. utførte en total forandring av styresystemet med innføringen, og la til rette for videre sentralisering av samfunnet. Dette gjaldt også domkapitlenes kannikembeter som gjennom middelalderen hadde opparbeidet seg omfattende gods.²⁵⁸ Imsen påpeker at selv om domkapitlene fikk bestå, endret de seg over tid vekk fra det gamle middelalderske systemet.²⁵⁹ I forhold til de geistliges stilling, viser Lausten til møter som ble gjennomført sommeren 1536 i Danmark.²⁶⁰ Ett av punktene i diskutert i møtet, var at rikene utelukkende skulle styres verdslig, hvor verken erkebiskoper eller andre biskoper skulle delta i regjeringen.²⁶¹ Denne delen av spådommen finner en også igjen i kirkeordinansen: «Likeså skal kannikene ikke på noen måte befatte seg med de oppdrag vi i denne vår og rikets ordinans har gitt våre superintendenten, lensmenn og proster».²⁶² Det som gjaldt biskopenes stilling, gjaldt altså også kannikenes. Muligvis refererte spådommen til disse endringene gjennom beskrivelsen «Capitels oc Canickers Forstørelse».²⁶³

I tillegg til de usikre elementene ved spådommen, er det også en viss fare for at hele passasjen er noe Peder Clausson har funnet på selv. Norgesbeskrivelsen var skrevet omtrent 76 år etter reformasjonen. Dette sannsynliggjør at Peder Clausson muligvis har referert til mer langsiktige endringer enn hva som fant sted under Kristian 3.s periode. Dette kan si noe om forfatterens samtid, hvor han setter seg selv inn i en gammel profeti, for videre å gi en fremstilling av fortiden. Som følge av datidens sensur og ensretting av samfunnet, kan dette ha vært en strategi forfatteren brukte for å forhindre å komme i konfrontasjon med styresmaktene. Selv om verket ble utgitt post mortem, kan det ha vært en viss frykt for at det han skrev kunne komme på avveie mens han levde. Det kan også ha vært et eksempel på forfatterens subjektivitet. Her er det mulig at spådommen kommer på bakgrunn av diverse fortellinger, som han har hørt eller opplevd selv. Historien om Broder Staffen kan altså være rester til hvordan Peder Clausson, og andre geistlige, kan ha tolket reformasjonen i ettertid. Spådommen kan derfor gi innblikk i hvordan Peder Claussons samtid oppfattet der fortidige hendelsene. Troverdigheten er derimot vanskelig å avgjøre. Dette er som følge av at det er en subjektiv gjengivelse med usikre elementer. Spådommen av den nye religionens innførelse ble enten basert på en munks overlevering, eller fortolket og oppdiktet av forfatteren selv.

²⁵⁷ Gervin 1999: 93

²⁵⁸ Weidling 2017: 80

²⁵⁹ Imsen 2016: 93

²⁶⁰ Lausten 1987: 22

²⁶¹ Lausten 1987: 22

²⁶² Ellingsen 2017: 131

²⁶³ Clausson 1881: 357

Hamarkrøniken

Denne historiske fremstillingen er spesiell sett ut ifra at en ikke sikkert vet hvem eller når den ble nedskrevet. Det er ulike perspektiver i historieskrivingen. Noen historikere påstår at den ble skrevet av biskop Mogens hjelper, Lars Hummer, mens andre påstår den er skrevet som et kollegium av ulike mennesker under et møte med lensherrene i Hamar.²⁶⁴ Storm argumenterer for at verket er yngre enn 1542, siden biskop Mogens død er det siste årstallet som omtales.²⁶⁵ Fremstillingen inneholder derimot utsagn som kan peke til svenskekrigens ødeleggelse av Hamar. Jens Christian Berg og Ludvig Daae mener derfor at verket må ha blitt skrevet i etterkant av dette, altså i etterkant av den svenske ødeleggelsen av Hamar i 1567.²⁶⁶ Uavhengig av diskusjonene rundt verket, inneholder den i likhet med Peder Clausson og Absalon en topografisk beskrivelse. I Hamarkrøniken er det hovedsakelig Hamar og Mjøsa som skildres. For dette prosjektet er krønikens siste kapittel viktig, med overskriften: «En Liden Historie om Biskop Mogens der Hand bleff fangen i Hammer, aff Her Truitt Wlstandt.»²⁶⁷ I denne delen ble det fremstilt hvordan Hamar ble reformert, Biskop Mogens fengslet og byen beleiret. Hendelsene inneholder ulike aspekter som kan minne om plyndring og brukes derfor i analysen.

Biskop Mogens ble fengslet fordi han hadde hatt et godt samarbeid med erkebiskopen i Trondheim. Mogens var den katolske kirkens siste holdepunkt i Norge.²⁶⁸ I kapittelet fremstilles Hamars siste dager under biskopen, hvor Ulfstand inntar byen med krigsfolk. I et siste forsøk prøver Mogens å stå imot den danske lensherren. Derimot skildret forfatteren at da Ulfstand omringet Hamar Gård «Da loe den gode herre der aff».²⁶⁹ Mogens hadde simpelthen verken nok militære tjenestemenn eller våpen til å stå imot lensherrens styrke på over 200 menn. Han ble tatt til fange og sendt til et kloster i Danmark med sin tjenestemann. Mogens overgivelse er godt skildret i krøniken, hvor han falt til sine knær og ga en siste bønn i strandkanten:

Dernest bød hand kannickerne oc Prester goede Natt, dernest bød hand Hammers Domkiercke oc Closter goede Natt, dernest bød hand hoffmend Menige Almue Borger oc Bønder goede Natt, oc bad dennem alle bede gott for sig, oc Meente at hand snart ville komme till dem igien. Men der hoes saa sigendis, O Gud fader udj himmelen, findes vj iche før, da Gud giffue det vj findis i Himmerige.²⁷⁰

²⁶⁴ Pettersen 1986: 14-15

²⁶⁵ Pettersen 1986: 13

²⁶⁶ Pettersen 1986: 13

²⁶⁷ Pettersen 1986: 64

²⁶⁸ Imsen 2016: 51

²⁶⁹ Pettersen 1986: 64

²⁷⁰ Pettersen 1986: 66

Beretningen eksemplifiserer hvordan maktovertakelsen gikk for seg i områder som ikke godtok Kristian 3. som konge. Imsen hevder at all skyld for konflikten ble lagt på erkebiskopen.²⁷¹ Det ser likevel ut som at skylden også strakk seg til hans allierte. Alvorligheten av situasjonen Mogens sto ovenfor, skildres tydelig i dette avsnittet: «Truitt oc hans krigsfolck at dersom hand iche med god vilie giffue sig fangen, da ville de brende Hammersgaard offuer hans hoffuit».²⁷² Her truer Truid med å brenne Hamar gård med mindre Mogens sier seg villig i å bli tatt til fange. Hamar hadde før reformasjonen vært det viktigste administrative og økonomiske sentrum i innlandet for Sør-Norge.²⁷³ Det var derfor viktig for kronen å legge under seg dette området, og byen ble i etterkant avvirket og slått sammen med Oslo. Laugerud hevder at dette ble gjort fordi byen hadde vært et kjerneområde for reformasjonens motstandere.²⁷⁴ Av den grunn kan verdsliggjøringen av Hamar tolkes som en strategisk plyndring.

Hamarkrøniken beskriver også forfallet som reformasjonen medbrakte. I fortidsplanet av fortellingen skildres praktfulle kirker, klostre, gater og en by fullt av liv, mens dette i nåtidsplanet var revet bort.²⁷⁵ Dette samsvarer med to brev fra Peder Hansson i 1539/1540, som omhandler den forfalne tilstanden og ruinene som Hamar hadde blitt til.²⁷⁶ Egil Pettersen påpeker at brevene også brukes av Storm for å stadfeste at verket er yngre en 1542. Det hevdes at setningen «som Riggens fiender paa dend tid iche haffde Opbrentt och Forstørritt Hammersgaard» skildret den forfalne tilstanden som oppsto i Hamar i etterkant av reformasjonen, ikke svenskenes okkupasjon i 1567.²⁷⁷ Selv om det er usikre elementer med Hamarkrøniken, har kilden som verdi at den gir innsyn i innføringen av reformasjonen. Tidligere biskoper ble fengslet, kirker og klostre verdsliggjort, og katolske ressurser lagt under kronen. Hamarkrøniken blir for eksempel supplert av det bevarte lensbrevet Tord Roed fikk på deler av kirkegodset i Hamar, noe som øker krønikens representativitet og troverdighet.²⁷⁸ Truid ga sine krigsfolk goder, tok over tiende i stiftet, mens Tord Roed i etterkant fikk råderett på Hamar bispegård.²⁷⁹ Dette har trolig vært en bevisst strategi fra Kristian 3.. Å slå aktivt ned på den katolske motstanden, avvikle byen og forlene områdene videre, var sannsynligvis et forsøk på å forhindre at motreformasjoner kunne oppstå.

²⁷¹ Imsen 2016: 51

²⁷² Pettersen 1986: 65

²⁷³ Laugerud 2018: 161

²⁷⁴ Laugerud 2019: 161

²⁷⁵ Laugerud 2018: 160

²⁷⁶ DN 23, nr. 488 og DN 13, nr. 656

²⁷⁷ Pettersen 1986: 60

²⁷⁸ DN 2, nr. 1122

²⁷⁹ DN 2, nr. 1122

Fremstillingenes representativitet

Representativiteten til fremstillingene har vært påvirket av forfatternes subjektivitet. Dette er historiske beretninger skrevet av geistligheten i kjølvannet av reformasjonen. I verkene får en kun inntrykk av opphavsmenneskets perspektiv, noe som ikke kan reflektere et representativt utvalg. Derimot kan fremstillingene, til en viss grad, gi informasjon på hvordan ettertiden kan ha oppfattet reformasjonen. Verkene er påvirket av sin samtid, hvor kirken var i forfall, kirkelivet forminsket og møtevirksomheten avvirket.²⁸⁰ Dette har indirekte spilt en rolle i utformingen av fremstillingene. Å se tilbake på den, for så vidt uavhengige katolske kirkens utsmykninger ressursene og makt, har trolig vært et appellerende tilbakeblikk. Ut ifra en slik tolkning, er ambivalensen i verkene forståelig, som følge av at de ser tilbake på en tid hvor kirken fremdeles var i sentrum. De historiske fremstillingene kan til en viss grad derfor representere holdningene i datidens samfunn. Dette er sentralt i forståelsen av problemstillingen, nemlig om menneskene i nær ettertid oppfattet verdsliggjøringen som en plyndring. Alle tre forfatterne uttrykte en viss form for ambivalens overfor måten verdsliggjøringen hadde foregått, enten direkte eller indirekte. Derimot uttrykte ingen seg negativt i forhold til statsmakten eller religionen i samfunnet. Absalon henviste kun til «lederne», ikke kongen eller religionen. De var tross alt, i hvert fall to av verkene, skrevet av lutherske prester.

Fremstillingenes grad av representativitet er også påvirket av tidsaspektet. Absalon var under reformasjonen en ung gutt, og kan i liten grad ha forstått omveltningene som fant sted i samfunnet.²⁸¹ Peder Clausson ble født i etterkant av reformasjonen, og fremstillingen han ga er nødt til å ha vært informasjon han på ulike vis har innhentet eller fått tilgang til i ettertid.²⁸² Det er vanskelig å vite hvem forfatteren av krøniken faktisk var, og om han har vært direkte innblandet i Hamars konflikt. Dette er med andre ord trolig også en andrehåndsberetning. Det er videre usikkert hvilke kildekritisk grunnlag som har blitt brukt. Sannsynligvis er alle tre verkene preget av at informasjon har blitt innhentet på ulikt vis, hvor en ikke vet hvordan eller hvem som har vært involvert i prosessene. Uklarhetene omkring kildematerialet og tidsaspektene påvirker fremstillingenes representativitet.

For problemstillingen reflektere derimot fremstillingen en brukbar grad av representativitet. Verkene inneholder håndfaste eksempler på hvordan verdsliggjøringen kan kalles en plyndring. For det første tar Absalon for seg hvordan kirkens posisjon ble svekket og dens bygningsmasse

²⁸⁰ Rian 2018: 183

²⁸¹ Rian 2007: 46

²⁸² Rian 2007: 69

forfalt. Han klager også i dagboken på hvordan inntektene til kirkegodset ble distribuert, og at kirken ble fratatt eiendeler, besittelser, prakt og pryd.²⁸³ For det andre beklaget Peder Clausson for de ulike vandaliseringene innføringen førte til. Kirker og klostre ble plyndret av verdisaker, mens klær, bøker, brev og utsmykninger ble ødelagt.²⁸⁴ For det tredje tar Hamarkroniken for seg hvordan den siste katolske byen i Norge, Hamar, ble utsatt for en påtvunget reformasjon. Biskopen Mogens ble fengslet, kirkegods forlenet videre og byen ble avviklet.²⁸⁵ Dette kan underbygge plyndringsperspektivet. Særlig kan endringen i kirkens inntekt, i forhold til hvordan kirker og klostre forfalt, reflektere at verdsliggjøringen i sin helhet kan tolkes som en indirekte plyndring av kirkens ressurser. Beretningene tar for seg hvordan kirker og klostre forfalt, ble forlent videre og uenigheter mellom verdslige og geistlige. Dette støtter forståelsen i dagens historieskriving, hvor det stadig refereres til at plyndring fant sted under verdsliggjøringsprosjektet.

Formålet med analysen av de historiske fremstillingene var å undersøke kildegrunlaget til plyndringsperspektivet ytterligere. Til tross for dette, er en konsekvent faktor at tilfellene om direkte plyndring generelt omhandler maktovertakelsen. Dette står i likhet med den kvantitative undersøkelsen. At kirkens inntekt i større grad ble innlemmet kronens rådighet, kan nødvendigvis ikke brukes til å konkludere med at verdsliggjøringsprosjektet var en plyndring. Fra kronens perspektiv var dette ikke en urettmessig tilegnelse av kirkens ressurser, men en rettfærdiggjort endring i kampen mot det middelalderske katolske hegemoniet. Dette peker mot en mangel i kildegrunlaget som underbygger perspektivet direkte. Deler av kildene har gått tapt på grunn av tidens tann, mens andre deler trolig er bevisst ødelagt for å gi ettertiden et bestemt perspektiv på historien. Arbeidet vil derfor videre undersøke ulike former for ødeleggelse av kilder, både gjennom kildematerialer og forskningslitteratur. Hva kan ødeleggelsene fortelle om intensjonen bak verdsliggjøringen, og hvor inngripende var den?

²⁸³ Absalon 1928: 43, Absalon 1963: 55-56 og Absalon 1970: 59 (oversettelse av latinsk avsnitt)

²⁸⁴ Clausson 1881: 350

²⁸⁵ Pettersen 1986: 64-66

Kapittel 3

Primærkildenes mangel

Tidligere drøfting har tatt for seg kildegrunnlaget til plyndringsperspektivet i forhold til verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods. Dette ble gjort gjennom både en kvantitativ undersøkelse av middelalderbrev og en kvalitativ tilnærming av historiske fremstillinger. Et gjentakende problem har derimot vært mangelen på kildematerialer som kan belyse en direkte plyndring over tid. Haug understreket at «Tap av makt fører til tap av historie», da hun omtalte genealogiske sammenhenger fra hjemmelsdokumenter i middelalderen, men hvor deler av disse trolig er gått tapt som følge av reformasjonen.²⁸⁶ Laugerud poengterer det samme ved å påpeke at på den ene siden er noe gått tapt som følge av tidens tann, mens på den andre siden som følge av en bevisst ødeleggelse av spor.²⁸⁷ Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods var selvsagt økonomisk motivert, men disse institusjonene hadde også hatt en sentral rolle som arkivbærere i samfunnet. Dette kan tyde på at verdsliggjøringen var en del av en større inngripende samfunnsendring.

Peder Clausson beklaget i sin historiske fremstilling for at kirker og klostres eiendeler, blant annet nyttige bøker og brev, ble «slemmelige ødelagde» under maktovertakelsen.²⁸⁸ Presten påpekte også at vandaliseringen av den katolske kirken var noe en «kunde værre foruden», og at det ikke hadde «ey nogit Gafn».²⁸⁹ I ettertid kan en derimot påpeke at ødeleggelsen sannsynligvis hadde et dypere formål for etableringen av fyrstemakten.²⁹⁰ Maktskiftet i 1536/37 representerer en strategi for legitimering av makt. Dette skjedde gjennom en bevisst ødeleggelse av kildematerialer for å viske ut minnet av den katolske middelalderen.²⁹¹ Samfunnet ble ensrettet, hvor trolig en sentral del av seierherrenes strategi var aktiv og passiv ødeleggelse av kildematerialer. Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods tilrettela for at tidligere delvis uavhengige institusjoner ble underlagt kronens kontroll. Den katolske kirkens funksjon som kulturbærende organisasjon, var altså ikke av interesse for Kristian 3. å bevare. Dette førte til en streng form for sensur, og sannsynligvis en bevisst ødeleggelse av brev og dokumenter for å kontrollere samfunnets informasjonsstrøm.

²⁸⁶ Haug 2008: 255

²⁸⁷ Laugerud 2018: 158

²⁸⁸ Clausson 1881: 350

²⁸⁹ Clausson 1881: 350

²⁹⁰ Rian 2014: 91-92

²⁹¹ Rian 2014: 91-92

I denne delen av prosjektet vil det derfor undersøkes nærmere hvordan ødeleggelsen av brev og dokumenter kan ha vært en del av verdsliggjøringsprosjektet. Diskusjonen vil være viktig å ta for seg for å kunne gi et helhetlig svar på hvor hensiktsmessig plyndringsperspektivet er. I forståelsen av hvordan verdsliggjøringen førte til tap av kilder er det fornuftig å skille mellom to former for ødeleggelse; en aktiv og en passiv. Dette er en inndeling Rian opererer med, og Laugerud henviser til, i forhold til ulike former for ødeleggelse, både under og i etterkant av protestantismens innføring.²⁹² På den ene siden kan den passive/aktive ødeleggelse av kildematerialer representere den indirekte/direkte plyndringen under verdsliggjøringen. På den andre siden er det innholdsmessig ulikt. Ødeleggelsen av kildematerialer kan peke mot et mer inngripende prosjekt enn hva plyndringsperspektivet tilsier. Det er i motsetning viktig å poengtere at som følge av kildemangelen, finnes det nødvendigvis ikke et konkret svar. Gjennom å undersøke området, kan en uansett få frem hensiktsmessige perspektiver og sannsynlige tolkninger.

For det første innebærer den aktive ødeleggelsen at dokumenter kan ha blitt bevisst ødelagt av reformatorene, et perspektiv ofte vektlagt i historieskrivingen. Denne formen kan forankres i ulike bevarte kildematerialer fra perioden som brev og dokumenter. I tillegg kan en også få innsikt i den aktive ødeleggelsen gjennom de ulike historiske beretningene. For det andre representerer reformasjonens innføring også en passiv ødeleggelse av kilder. Dette har sin bakgrunn i sentraliseringen av makt, lover og regler som indirekte kan ha ført til tap av kilder. Reformatorene har nødvendigvis ikke gått aktivt inn og fjernet spor, men mangelen kom trolig som en konsekvens av føringene lagt i datidens samfunn. Formene vil videre diskuteres separat gjennom kilder og forskningslitteratur, for å belyse hvordan ødeleggelsen kan ha gått for seg.

Aktiv ødeleggelse av kilder

Ifølge Rian, er det ingen andre land som kan sies å ha et så stort hull av kildematerialet fra seinmiddelalderen som Norge.²⁹³ Før antok norske historikere at arkivbærende institusjoner og adelen ble ødelagt av svartedauden, men i dag er det konsensus om at kildefattigdommen skyldes et massivt tap av kilder, altså har kildene eksistert. Deler har gått tapt i ulykker som brann, gjenglemte i arkiver og kastet, noe er tapt gjennom tid, mens andre deler trolig er blitt borte som følge av aktiv ødeleggelse.²⁹⁴ Styresmaktene har sannsynligvis, på ulike måter, vært direkte deltakende i fjerningen av spor fra både den norske katolske senmiddelalderen og

²⁹² Rian 2014: 92 og Laugerud 2018: 159

²⁹³ Rian 2014: 91

²⁹⁴ Rian 2014: 91-92

reformasjonen. Ett av flere eksempler på dette er hvordan Kristian 3. ba Eske Bille om å konfiskere bispegodset og øde klostre, men også om å registrere og bevare sølv, gull, brev, ornamenter og klenodier.²⁹⁵ Dette kan tolkes som at kronen hadde en nødvendighet for å bevare dokumenter i større grad enn før. Sannsynligvis ble dette gjort for å kontrollere informasjonen som sirkulerte i samfunnet. Et annet aspekt ved den aktive ødeleggelsen, er at det kom som en konsekvens av maktkampen mellom katolisismen og lutherdom. Olav Engelbrektsson skrev til Eske Bille, at han var forferdet over måten lensherrens krigsfolk hadde røvet kirker og prester, brent gårder, tungt beskattet allmuen og voldtatt kvinner i Sunnmøre og Romsdal len.²⁹⁶ Voldsbruk og vandalisering har sannsynligvis også ført til ødeleggelse av skriftlige kilder. Rian hevder derfor at kronen lot minnene gå til grunne, og at brevene enten råtnet eller ble brent, utenom hjemmelsbrevene som var viktig for eiendomsbesittere.²⁹⁷

Perspektivet om aktiv ødeleggelse underbygges også gjennom de historiske beretningene til Peder Clausson og Absalon. For det første beklager førstnevnte hvordan vandaliseringen under statskuppet foregikk. Her poengterte presten spesifikt at bøker og brev gikk tapt og at domkirkene i Trondheim og Stavanger ble utsatt for påtente branner.²⁹⁸ Historien forfatteren ga av Broder Staffens spådom, gir også indirekte innsikt i hvordan både munkene og kannikenes stift har møtt sin undergang ved den lutherske lærens innføring.²⁹⁹ Et viktig aspekt var at kirker og klostre hadde vært offentlige institusjoner med en sentral arkivskapene funksjon.³⁰⁰ Særlig hadde dette vært tilfellet etter at kongen, i slutten av 1300-tallet flyttet ut av landet.³⁰¹ Resultatet ble at det gjenværende aristokratiet, de geistlige og det øvre sjiktet, ble de sentrale skriveføre arkivskaperene.

Den katolske kirken hadde altså vært viktig som en minnebevarende institusjon for kilder. Reformasjonen førte til at kirken ble lagt under kronen, munkelivet ble avvirket og aristokratiet og de geistliges makt ble redusert. Reformatorene har sannsynligvis vært bevisste på hvilke kilder som skulle bli ivaretatt, altså hvilken historie ettertiden skulle sitte igjen med. Absalons skildring av at kirker og klostre i etterkant av reformasjonen ikke ble vedlikeholdt kan tolkes som at en aktiv ødeleggelse over lengre tid.³⁰² Dette sannsynliggjør at reformatorene tok

²⁹⁵ DN 22, nr. 396

²⁹⁶ DN 22, nr. 370

²⁹⁷ Rian 2014: 92

²⁹⁸ Clausson 1881: 350-351

²⁹⁹ Clausson 1881: 357

³⁰⁰ Rian 2014: 493

³⁰¹ Rian 2014: 494

³⁰² Absalon 1928: 43

verdisaker, brev og bøker mens de gikk igjennom kirker og klostre, for å så ha latt dem forfalle. Det finnes derimot få kilder, utenom de fire plyndringsbrevene fra 1537 og de historiske fremstillingene, på hendelser hvor kilder blir aktivt ødelagt.

Til tross for dette, kan tolkningen underbygges gjennom danske kilder. 19. juni 1554 fikk lensherren, Albert Gøye, brev om at Kristian 3. hadde sendt en predikant til Voer Kloster «for at undersøge alle de Bøger, som findes i Sakristiet eller i Koret, og, hvis der findes nogle, som ere 'duelige'».³⁰³ Videre fra 19. desember 1555, hvor professor i historie, Hans Svaning, ble befalt et møte hos kongen «med de Bøger, han har faaet ved Klostrene, Kirkerne eller andetsteds, samt hvad han selv har kolligeret».³⁰⁴ Her bekreftes det hvordan det ble gjennomført visitas av kirker og klostre i etterkant av reformasjonen. Dette ble trolig gjort for å kontrollere hva slags bøker som ble bevart. Slike visitaser skjedde også i Norge, som for eksempel beskrevet i Jens Nilssons visitasbøker.³⁰⁵ Selv om de ikke direkte nevner at en utrensning av bøker og brev ble gjennomført, sannsynliggjør de danske kildene at dette kan ha skjedd, også i Norge. De årlige visitasene som superintendenter og lensherrer skulle gjøre var nedfelt i kirkeordinansen.³⁰⁶ Samtidig kom Kristian 3. med ytterligere sensurbestemmelser i 1552, noe som underbygger at dette trolig var tilfellet.³⁰⁷

Et annet aspekt ved den aktive ødeleggelsen av kildematerialer kan også utvides til hva som ble gjort med katolske ornament, symboler og statuer. I plyndringsperspektivet er en sentral forståelse hvordan kirker og klostres verdisaker, uforskyldt ble tatt fra dem. Det kan med andre ord stilles spørsmål om ikonoklasme under verdsliggjøringen av kirke- og klostergods. Dette er noe Laugerud indirekte viser til da han omtaler kunsthistorikeren Lorentz Dietrichsons foredrag fra 1913; «Jeg tror også han har rett i at denne ødeleggelsen av viktige monumenter og kirkebygg har vært en del av kongemaktens strategi for å holde folket nede».³⁰⁸ Dette støttes videre opp av brevene og de historiske fremstillingene, hvor det nevnes at kirkens verdisaker ble ødelagt og plyndret. Absalon nevner spesifikt, i dagboken, at han var forferdet over at kirken har mistet sine « gods og eiendom, pryde og prakt».³⁰⁹ Kristian 3. ga videre instruksjoner om å både samle inn kirker og klostres andel av kobber, i tillegg til at både Steinviksholm og Hamar skulle bekjempes. Dette skulle gjøres med makt om ikke motstanderne, Olav Engelbrektsson og

³⁰³ Kanc. Brb 1885/86: 320

³⁰⁴ Kanc. Brb 1885/86: 411

³⁰⁵ Berg 2017: 135

³⁰⁶ Ellingsen 2017: 118

³⁰⁷ Rørdam 1874: 56

³⁰⁸ Laugerud 2018: 167

³⁰⁹ Absalon 1963: 55-56 og Absalon 1970: 59 (oversettelse av latinsk avsnitt)

Mogens, overga seg selv, gods og slott frivillig.³¹⁰ Derfor vil et mulig perspektiv være at kronen under verdsliggjøringen bevisst har ødelagt deler av den katolske arven etter konfiskeringen av kirke- og klostergoods. Ornament, verdisaker og klenodier har derimot trolig blitt tatt hånd om, sendt til København eller smeltet om for gjenbruk som økonomisk gevinst. Kristian den 3. hadde året før seiret under Grevefeiden i Danmark. Deler av verdisakene, som ble tatt kontroll av under verdsliggjøringen, har sannsynligvis blitt brukt til å betale kronens tjenestemenn eller som økonomisk stimuli etter krigføringen.

På den andre siden argumenterer Sverre Bagge for at ikonoklasme, i forhold til den norske reformasjonen, er avgrenset til en spesiell hendelse i Bergen.³¹¹ Tilfellet fant sted i 1568, hvor biskopen, Jens Schjelderup, ga ordre om å fjerne katolske statuer i kirkene.³¹² Dette er det eneste eksempelet om aktiv ødeleggelse som inkorporerer ikonoklasme som bevisst strategi. Til tross for dette, kan det argumenteres for at den katolske kirken ble utsatt for en form for ikonoklasme under Kristian 3. Dette vil si at verdsliggjøringsprosjektet i Norge kan ha gått imot den normale praksisen lagt av Luther selv. Bagge understreker at kalvinismen og lutherdom selvsagt var en reaksjon på katolisismen.³¹³ En tydelig forskjell derimot, var at kalvinistene var imot billedbruk som følge av at de betraktet bibelen som guds lov, både det gamle og det nye testamentet.³¹⁴ Luther vektla i motsetning det nye testamentet, og hans tilnærming til bildebruk var mer nyansert: «Hvis det ikke er syndig for meg å ha Kristi bilde i hjertet, hvorfor skulle det være syndig å ha det foran øynene mine».³¹⁵

Ifølge Berg, var Luther imot fjerning av kirkekunst i reformerte områder, det er noe hun påstår at han hevdet ikke var bedre enn andre «fromme gjerningar».³¹⁶ Dette henviser til, i likhet med hva Laugerud poengterer, at det sannsynligvis har vært en slags ambivalens mellom den offisielle politikken og den teologiske linjen i samfunnet.³¹⁷ På den ene siden skulle den sanne lære forkynnes i kirkene, noe kirkeordinansen var rettesnor for. På den andre siden kan det tolkes som at katolsk symbolikk verken hadde særlig verdi eller plass i den nye fyrstekirken. For å innføre læren måtte de «rettsindige utdeling av sakramentene og enfoldig utleggelse av

³¹⁰ DN 1, nr. 1087, DN 3, nr. 1147 og DN 22 nr. 378

³¹¹ Bagge 2022: 55

³¹² Bagge 2022: 55

³¹³ Bagge 2022: 56

³¹⁴ Bagge 2022: 56

³¹⁵ Oversatt basert på Bagge 2022: 57. Gjengivelse av Luther på engelsk fra Ohl 1906: 88-89 «Now if it is not sinful for me to have Christ's picture in my heart, why should it be sinful to have it before my eyes?»

³¹⁶ Berg 2017: 132

³¹⁷ Laugerud 2018: 162

barnelærdommen av sakramentene utdeles helt etter Guds ord».³¹⁸ Ulike gjenstander og symboler kan her innlemmes som en del av sakramentene. Dette vil forsterke tolkningen om at deler av den katolske arven, som befant seg i utsmykkinger og andre gjenstander, trolig kan ha blitt nedprioritert til fordel for den nye religionens legitimitet.

Passiv ødeleggelse av kilder

Formuleringen, passiv ødeleggelse, brukes for å gi en mer holistisk fremstilling av ulike faktorer som indirekte har ført til tap av kilder. Knyttet opp mot problemstillingen, kan dette også reflekteres gjennom den indirekte formen for plyndring. Dette kom som en konsekvens av omveltningen i samfunnet og har sannsynligvis ført til en passiv ødeleggelse av kilder. Alle former for ødeleggelse trenger ikke å være direkte knyttet til aktiv ødeleggelse som vandalisering, brenning eller konfiskering av dokumenter. Kildefattigdommen kan derimot forankres i hvordan det politiske systemet tilrettela for en strengere sensur gjennom lover, regler og sentralisering av makt. Et overordnet eksempel kan være hvordan det norske riksrådet ble oppløst i 1536, og i etterkant av 1537 ble landet styrt av det danske riksrådet og kongen.³¹⁹ På det lokale nivå ble makten ivaretatt gjennom lensherrene og superintendentene. Dette indikerer at fra 1536 har større deler av kildematerialene blitt gjennomgått av den danske overmakten. Det var de som bestemte hva som skulle bli tatt vare på eller hva som skulle kastes. Rian beskriver dette ved at «Kilder som soknet til kronens forvaltning, gikk for lut og kaldt vann».³²⁰ Embetsmenn tok med seg ulike materialer til Danmark, hvor noe ble bevart, mens noe forsvant grunnet privat forvaltning av dokumenter.³²¹

Det kan tolkes som at deler av kildene har gått tapt som en konsekvens av fyrstestatens opprettelse og dens verdsliggjøringsprosjekt. Sentraliseringen av makt gjennom verdsliggjøringen av kirker og klostre, var en viktig del av det nye statssystemet. I prosessen har det nødvendigvis ikke skjedd en direkte plyndring av kirke- og klostergoods, men en indirekte plyndring av den katolske kirkens «prakt og pryd», slik Absalon hevdet i klagen for hvordan inntektene fra kirkegodset ble distribuert.³²² Generelt besto systemet av at Norge, på et lokalt nivå, ble styrt av lensherrer og superintendenter, og på et overordnet nivå av kongen og det danske riksrådet. Den lokale delen av statssystemet hadde to svært viktige funksjoner i å påse at lover og regler ble fulgt i samfunnet og i kirkene. Lensherrene skulle, som Anne-Marit Hamre

³¹⁸ Ellingsen 2017: 60

³¹⁹ Rian 2014: 89

³²⁰ Rian 2014: 494

³²¹ Rian 2014: 495

³²² Absalon 1928: 43, Absalon 1963: 55-56 og Absalon 1970: 59 (oversettelse av latinsk avsnitt)

påpeker, være kongens «stedlige representant» med fullmakt i den administrative og juridiske siden av samfunnet som før hadde inngått i biskopens myndighet.³²³

Lensbrevene ble ikke kun gitt som en takk, i form av betaling eller økonomisk gevinst til danske adelsmenn for vel utført arbeid. De ble gitt med en politisk baktanke, hvor lensherrene forpliktet troskap til kronen og lovet å håndheve rikets lover. Superintendentene, kongens tilsynsmenn i kirken, skulle føre tilsyn med prester og menigheten, påse at liturgi ble forkynt riktig og at folket ble «oppdratt til lydige undersåtter».³²⁴ I kirkeordinansen av 1537 står det hva som skal gjøres med unyttige og dårlige bøker. De kunne ikke bare være dårlige og unyttige for de «uerfarne og ukyndige, men også de forstandige forgiftes av».³²⁵ Sentraliseringen av makt på det lokale nivået var med andre ord en viktig del av verdsliggjøringsprosjektet, og hadde en sentral rolle for å sikre seg kontroll av både teologiske og politiske aspekter i samfunnet. Denne realiteten underbygges i 1552, da kongen konkretiserte hva som gjaldt ulovlige bøker. Det var forbud mot å selge og trykke bøker som ikke hadde vært gjennomgått av «Professorerne eller af vedkommende Stifts biskop».³²⁶

Reformasjonen i Norge innebar også en innskrenking av den offentlige sfæren. Kirker og klostre hadde før vært et intellektuelt sentrum, relativt uavhengig av den danske kronen. Etter reformasjonen var de innlemmet staten med oversyn av superintendentene og lensherrene. Selv om en kan argumentere for at verdsliggjøringen i første omgang var et økonomisk kupp, hadde konfiskeringen av kirke- og klostergoods, i både Danmark og Norge, en betydelig innskrenkende funksjon. Rian argumenterer for at reformasjonens innførelse sånn sett var starten av et teologisk tankepoliti.³²⁷ På grunn av endringene som kom for kirken, er det logisk å anta at dette har bidratt til senmiddelalderens og reformasjonens kildemangel. Da mulighetene i den offentlige sfæren ble innskrenket, har dette også redusert mengden av kildematerialer som har vært i omløp i datidens samfunn. Rian hevder at erkesete i Norge hadde et betydelig bibliotek med omfattende liturgisk litteratur, som trolig også ville ha ført til etableringen av boktrykkeri i landet i løpet av 1500-tallet.³²⁸ Derimot bremses alt dette arbeidet opp, og Norge fikk ikke eget boktrykkeri før 1643 i Kristiania.³²⁹

³²³ Hamre 1983: 14

³²⁴ Imsen 2016: 66

³²⁵ Ellingsen 2017: 125

³²⁶ Rørdam 1874: 56

³²⁷ Rian 2014: 331

³²⁸ Rian 2014: 89

³²⁹ Rian 2014: 22

Ensrettingen av landet resulterte ikke bare i at kildeomfanget fra reformasjonen er særlig redusert i forhold til andre land, men den har også skapt en lang vridning i historieskrivingen. Ser en til de nærsamtidige historiske beretningene, for eksempel av Absalon og Peder Clausson, er det klart hvor tilbakeholdene de var i sine beskrivelser. Datidens historieskriving måtte forholde seg til myndighetene, og det er nok en viss symbolikk i at ingen av de to verkene i stor grad ble distribuert eller utgitt mens forfatterne levde. Selv om Absalon skrev *Om Norgis Rige* i 1567, ble den ikke trykket før i 1781, trolig på grunn den patriotiske tilnærmingen.³³⁰

Hovedretningene for historieskrivingen i Danmark-Norge var delt i to. Den første typen var politisk historieskriving, som åpenbart ble styrt av regjeringen.³³¹ Den andre var av mindre pressende betydning, og var den historiskantikvariske studien av fortiden. Formålet med den sistnevnte var å sette landet, og dem som styrte, i godt lys. Kuppet i 1537 representerer derfor både at den norske katolske arven gikk tapt, men også at landet ble fratatt sitt indre selvstyre, noe som sannsynligvis har forvrengt historieskrivingen.³³² Avskaffingen av den norske statlige og kirkelige institusjon, og verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods underbygger denne forståelsen. Prosessene kan ha vært med på å fortie historieskrivingen gjennom luthersk propaganda i søken på å utrydde minnet om den katolske kirken og opposisjonelle ytringer.³³³

Reformasjonen og senmiddelalderens kildemangel har altså vært påvirket av omveltningen i datidens samfunn. Sensuren ble forsterket gjennom lover, bestemmelser, kirkeordinansen, verdsliggjøringen av institusjoner og mangelen av boktrykkeri innenlands. Det ble i tillegg også benyttet propaganda og desinformasjon for å opprettholde en fasade av frivillighet.³³⁴ For eksempel var det ingen nordmenn som deltok i arbeidet med å utforme kirkeordinansen, til tross for at den ble gjort gjeldende i Norge formelt gjennom lagtingsmøter i Oslo og Bergen 1539.³³⁵ Laugerud gjør en videre oppmerksom på hvordan instruksene gitt til Truid Ulfstand og Christoffer Huitfeldt, for å bekjempe Olav Engelbrektsson, også ble gitt som et propagandaoppdrag.³³⁶ Ulfstand og Huitfeldt ble bedt om å henge opp en proklamasjon, som ga informasjon på hvorfor maktovertakelsen hadde skjedd.³³⁷ Skylden for konflikten ble her gitt til erkebiskopen og Biskop Mogens. Det ble også påstått at de hadde brutt alle forsøk Kristian

³³⁰ Svenungsen 2017: 190

³³¹ Rian 2014: 443

³³² Rian 2014: 445

³³³ Rian 2014: 657

³³⁴ Rian 2014: 333

³³⁵ Rian 2014: 333

³³⁶ Laugerud 2018: 156

³³⁷ DN 2, nr. 378

3. hadde gjort for å prøve å sikre freden i landet. Brevet gir heller ingen informasjon på at norgesparagrafen i håndfestningen sånn sett avvirket Norges selvstendighet.³³⁸

Proklamasjonen kan tolkes som at den norske befolkning, adel og geistlighet, til en viss grad, ble utsatt for desinformasjon ved innføringen av lutherdommen. Dette var en del av fortielsesstrategien til Kristian 3. hvor samfunnsfiendens perspektiv ble undergravd. Ifølge Laugerud, er det av den grunn «ikke urimelig å hevde at reformasjonen ble snikinnført i Norge».³³⁹ Det er mulig at den norske geistlighet trodde at de kom til å få bedre betingelser gjennom å støtte den nye kongen. Dette kan underbygges av ambivalensen i de historiske beretningene, som muligvis kom av en bitterhet blant datidens geistlige. Fortielsesstrategien ble videreført gjennom sensurbestemmelsene i kirkeordinansen og andre regler og lover utover 1500- og 1600-tallet. Dette kan ytterligere ha resultert i indirekte tap av kildematerialer. Verdsliggjøringsprosjektet har på bakgrunn av drøftelsen ovenfor, trolig vært en del av en større kompleks situasjon. Konfiskeringen av kirke- og klostergods har sannsynligvis stått i sentrum av en mer altomfattende omveltning. Dette tyder til at plyndringsperspektivet er til dels misvisende i og med at det ikke får frem den komplekse situasjonen i datidens samfunn. For å belyse situasjonen skal derfor hensikten bak ødeleggelsen av kildematerialer drøftes videre.

Hvorfor ble kilder ødelagt under verdsliggjøringen av kirke- og klostergods?

Hittil har det blitt påpekt ulike måter kildematerialer kan ha gått tapt, som er både gjennom en aktiv og passiv ødeleggelse. Hvorvidt dette har vært en bevisst strategi er derimot vanskelig å gi et definitivt svar på. En kan tolke det som at plyndringen gjort av Tord Roed i Trondheim og Stavanger, Eske Billes krigstokt og historien om biskop Mogens, var planlagt av den danske kronen i verdsliggjøringsprosjektets første fase. Ingen av kildene tar derimot spesifikt for seg innhold på at kildematerialene måtte ødelegges, kun at de skulle innhentes og bevares. Verdsliggjøringen av kirke- og klostergods har trolig vært viktig for kronens kontroll av informasjon i samfunnet. Gjennom verdsliggjøringen av tidligere uavhengige institusjoner, og deres ressurser, ble grunnlaget for hva slags dokumenter som skulle bevares lagt. Kildene en i dag sitter igjen med fra perioden, har sannsynligvis blitt bevisst bevart av reformatorene. En måte å formulere dette på er at kildematerialet både er tapt og bevart som en konsekvens av den nye fyrstestatens dannelse.

³³⁸ Laugerud 2018: 156

³³⁹ Laugerud 2018: 160

Til tross for dette er uansett begge aspektene underlagt den revolusjonære omveltningen i datidens samfunn. Et biprodukt av dette var ødeleggelsen av kilder. Journalist og historiker, Robert Bevan, hevder at «Revolutionary situations – the making of new orders and the defeat of old ones – have always been climates of conflict in which much is torn down and much erected».³⁴⁰ Dette vil si at verdsliggjøringen kan representere hvordan den 500 år lange katolske tro og tradisjon, ble revet vekk til fordel for Kristian 3. reformasjonsprosjekt. Når en stiller seg spørsmålet om hvorfor kildematerialet gikk tapt, er et mulig overordnet svar som følge av omveltningen i datidens samfunn. Dette består videre av ulike komplekse forhold som skal undersøkes nærmere. Pierre Bourdieus forståelse av statsdannelse og symbolsk makt vil derfor benyttes, i et forsøk på å gi et mer holistisk grep om hvor sammensatt bildet kan ha vært.

En essensiell del var med statskuppet var å innføre lutherdom med list og fordekt.³⁴¹ Dette var en viktig strategi som skulle forhindre misnøye blant befolkningen. Samtidig var målet å bevare kronens legitimitet. Dette kan videre tolkes gjennom forståelsen av symbolsk makt og vold. Bourdieu definerer symbolsk makt som makten til å konstruere virkeligheten, mens symbolsk vold vil si makten til å påtvinge den sosiale virkeligheten.³⁴² I forhold til Kristian 3.s prosjekt, fikk fyrstestaten makten til å konstruere en ny virkelighet gjennom verdsliggjøringsprosjektet. Den nye virkeligheten var i denne sammenheng lutherdom. I Norge ble den derimot påtvunget, uten at landet hadde en egen reformator, et dannelsesideal eller støtte i folket.³⁴³ Hvordan dette i praksis ble gjennomført, på et lokalt nivå, var gjennom lensherrene og superintendentene. Det oppsto med andre ord en konsentrasjon av både religiøs og juridisk makt til fordel for kongen. Gjennom å utnevne egne verdslige og geistlige embetsmenn, styrte kronens undersåtter både det administrative, juridiske og liturgiske. Konsentrasjon av en slik juridisk makt understreket Bourdieu at særlig kan legge til rette for en statlig makt.³⁴⁴

Ifølge Rian vil de som dominerer et statssystem også påføre de andre en forståelses av kultur og samfunn som tjener deres egne interesser.³⁴⁵ I forhold til reformasjonshistorien kan dette videre påføres verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods. Symbolske makt og vold er videre nedfelt i det Bourdieu omtaler som *maktfelt*.³⁴⁶ Dette vil si et felt hvor innehaverne av kapital

³⁴⁰ Bevan 2016: 151

³⁴¹ Laugerud 2018: 135

³⁴² Bourdieu 1996: 40-42

³⁴³ Rasmussen 2017: 133

³⁴⁴ Bourdieu 1996: 64

³⁴⁵ Rian 2014: 27

³⁴⁶ Bourdieu 1996: 55

kjemper for makten i samfunnet og staten.³⁴⁷ Sentralt i tolkningen er at det juridiske og teologiske var vevd sammen i middelalderens samfunn. Hvis en da forstår kirken og rettsvesenet som et slikt felt, var disse dermed svært sentrale i å internalisere den innførte kulturen.³⁴⁸ Gjennom å utøve både symbolsk makt og vold for å oppnå kontroll, la reformatorene til rette for at disse allerede etablerte maktfeltene, kom under kronens rådighet. Den symbolske volden kan for eksempel ha vært maktovertakelsen, mens den symbolske makten ble gjort gjennom verdsliggjøringsprosjektet. Etter å ha sikret seg kontroll, kunne maktfeltene brukes til å konstruere et nytt tanke-system. Som følge av at disse allerede var etablert før reformasjonen, var det viktig å være i overensstemmelse med feltene for å kunne etablere det nye regimet. Verdsliggjøringsprosjektet av kirke- og kloster-gods kan altså ha hatt en svært inngripende og alvorlig politisk baktanke.

Ved å først sikre seg kontrollen av ett av de største maktfeltene i samfunnet, som den katolske kirken hadde vært, kunne Kristian 3. bruke institusjonen til utøvelsen av symbolsk makt og vold. I denne nye staten ble det trolig gjennomført bevisste endringer for at kronen skulle kunne både bevare legitimitet og utøve makt. Påtvingelsen av en ny virkelighet, i reformasjonens tilfelle protestantismen, har sannsynligvis over tid ført til at mentaliteten i befolkningen endret seg. Dette kan ha vært en stor påvirkningsfaktor i hvorfor deler av kildematerialene kan ha gått tapt. Først internaliserte kronen en ny kultur i datidens samfunn gjennom maktovertakelsen av etablerte maktfelt. Deretter kan mentaliteten i samfunnet ha endret seg, noe som kan ha ført til manglende bruksverdien for både katolske og andre opposisjonelle dokumenter, brev og tekster. Over tid kan dette ha ført til et stort indirekte tap av kildematerialer.

Kilder kan også ha blitt ødelagt av den nye statens sensurprogram. Dette står sammen med forståelsen av den kulturelle kapitalen, også kalt informasjonskapital. Med andre ord vil dette si oppvekst, utdanning, språk, kunnskap, moral og væremåte.³⁴⁹ Bourdieu påpeker at når en stat har oppstått, gjør den også krav på enerett til legitim bruk av symbolsk makt og vold innenfor sitt territorium.³⁵⁰ I statens sluttprodukt konsentreres de ulike formene for kapital seg, blant annet også den kulturelle.³⁵¹ En slik konstruksjon resulterer også i at staten selv blir innehaverne av en ny metakapital, som gir staten makt over både andre innehavere og de andre ulike formene for kapital.³⁵² I forhold til hvordan en av Luther sine fremste satsinger lå på utdanning, var også

³⁴⁷ Bourdieu 1996: 55

³⁴⁸ Rian 2014: 27

³⁴⁹ Rian 2014: 27

³⁵⁰ Bourdieu 1996: 53

³⁵¹ Bourdieu 1996: 55

³⁵² Bourdieu 1996: 55

dette en svært logisk og altomfattende taktikk for å sikre seg eneretten på den kulturelle kapitalen i samfunnet. Staten plasserte seg altså, i etterkant av 1537, i det Bourdieu kaller den ansvarlige aktøren i de totaliserende virksomhetene.³⁵³

Dette kan videre forankres i hvordan utdanningssektoren gjenspeilet den danske kronens oppdragelsesprosjekt. Samtidig komplementerer tolkningen hvordan statens konsentrasjon av kapital førte til oppkomsten av en metakapital. Denne ble brukt til å kontrollere de andre ulike formene for kapital. Det oppsto altså en totaliserende form for kapital i fyrstestaten. Dette muliggjorde statens utøvende makt ovenfor de andre kapitalformene, som trolig også ble brukt til å sikre seg kontroll av informasjonsstrømmen i samfunnet. Dette forstås i sammenheng med maktfeltene, hvor innehavere av ulike former for kapital kjemper over statens makt.³⁵⁴ Gjennom verdsliggjøringsprosjektet, tok kronen kontroll over maktfeltene og en metakapital oppsto. Dette la grunnlaget for ensrettingen av samfunnet, kontroll av institusjoner og informasjon. Verdsliggjøringen av de etablerte maktfeltene, gjennom kirke- og klostergoods, kan ha vært en sentral del i opprettelsen av en metakapital, og førte trolig også til tap av kilder.

Lars Bugge tolker Bourdieus bruk av ordet kapital, synonymt med ordet makt.³⁵⁵ Da Kristian 3. erobret Norge, fikk han også tilgang på utøvelsen av kulturell makt. Den nyetablerte fyrstestaten kunne med andre ord endre på de allerede etablerte tradisjonene og verdiene i samfunnet, for å videre underbygge sitt eget formål. Dette vil si at kronen kunne utøve makt for å endre på de allerede etablerte institusjonene, verdiene og kunnskapene i samfunnet. For å gjøre dette har reformatorene sannsynligvis tatt utgangspunkt i å innhente, behandle og fordele informasjon. Denne prosessen er svært inngripende ifølge Bourdieus begrep om kulturell kapital og innebærer en form for standardisering.³⁵⁶ Dette har sannsynligvis også spilt en viktig rolle i hvorfor ulike brev, dokumenter og bøker har gått tapt. Reduksjonen av selvstendighet for uavhengige institusjoner kan ha ført til at de kildene en sitter igjen med i dag, i all hovedsak er historien reformatorene ville bevare. Dette er noe som underbygges av de ulike sensurbestemmelsene som ble lagt både gjennom lover og regler, men også kirkeordinansen. Det lutherske hegemoniet har påvirket historieskrivingen både fra et historisk og teologisk ståsted, men er i dag til en viss grad avdekket.³⁵⁷ Basert på tolkningen ovenfor, kan det derfor stilles spørsmålstegn ved plyndringsperspektivets gyldighet.

³⁵³ Bourdieu 1996: 59

³⁵⁴ Bourdieu 1996: 55

³⁵⁵ Bugge 2002: 224

³⁵⁶ Bourdieu 1996: 59

³⁵⁷ Rian 2014: 56

Plyndringsperspektivets gyldighet

Når det gjelder kildene, som tar for seg direkte plyndringsprosesser, er et viktig poeng at de kun inngår i årstallet 1537, og kom hovedsakelig som en konsekvens av datidens konflikt. Særlig avdekket første kapittel en rekke flere ulike kilder, fra senere årstall, som indirekte kan knyttes opp til perspektivet. Til tross for dette gir diskusjonen ovenfor en mer kompleks tolkning av de fortidige omstendighetene. Kildemangelen tyder til en mer innviklet situasjon enn simpelthen en plyndring av kirke- og klostergoods under verdsliggjøringen. Perspektivet simplifiserer verdsliggjøringen og dens mål, hvor de ulike prosessene som ble igangsatt etter statskuppet hadde til hensikt å underbygge fyrstestaten. Ved å først diskutere den aktive og passive ødeleggelsen av kilder, for å så knytte tematikken opp mot en større historisk teori om statsdannelse, er det forsøkt å gi et mer nyansert perspektiv av verdsliggjøringsprosjektet. Funnet fra drøftingen belyser imidlertid en diffus sammenheng mellom plyndringsperspektivet og kompleksiteten av datidens hendelser.

Plyndringsperspektivet kan altså gi et forenklet bilde av verdsliggjøringsprosjektet. Dette peker derfor mot en mangel i perspektivets gyldighet. Etter maktovertakelsen sto Kristian 3. overfor et nytt problem, hvor han samtidig som å avvikle den stort sett uavhengige katolske kirken, også skulle innlemme kirken og dens områder i staten. En fornuftig strategi var derfor å bruke kirke- og klostergoodsene til å støtte opp under og rekonstruere riket på en hensiktsmessig måte. Perspektivet om plyndring er nødvendigvis ikke feil, men bør utforskes ytterligere og muligvis inkorporeres i en mer representativ fremstillingsmåte. Kompleksiteten i datidens samfunn peker derfor mot at et nytt perspektiv kan være fordelaktig, hvor også helheten i prosessen inngår. Neste kapittel skal derfor ta for seg andre perspektiver på verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods. Disse vil stå i motsetning til plyndringsperspektivet, noe som er et viktig aspekt å ta for seg for å finne frem til en nyskapende tolkning. Hva kan være et mer hensiktsmessig perspektiv, om en ikke bør omtale verdsliggjøringsprosjektet som en plyndring?

Kapittel 4

Plyndring eller omfordelingsprosess?

Prosjektet har undersøkt hvordan verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods kan anses som en plyndring. Problemstillingen har blitt utforsket i lys av primærkilder, både i form av middelalderbrev, diplomer, forordninger og lover. Nærsamtidige historiske fremstillinger har også blitt brukt for å støtte opp under plyndringsperspektivet. Hovedfunnet fra de to første kapitlene var at kildematerialer som inneholder informasjon om direkte plyndring, stort sett står i forhold til maktovertakelsen. Mangelen av primærkilder ble deretter utforsket. Dette tydet til at verdsliggjøringen kan ha vært mye mer inngripende og kompleks enn hva det først gir seg ut for å være. Plyndringsperspektivet kan av den grunn være misvisende fordi det forenkler aspektene ved datidens samfunn. Det vil derfor være hensiktsmessig å ta for seg andre perspektiver på verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods. Dette vil bli gjort gjennom å drøfte verdsliggjøringens kontinuitet og brudd. Formålet er å ta for seg perspektiver som kan belyse prosessen fra andre sider, og å foreslå et nytt perspektiv som kan være mer dekkende. Hensikten er både å fremstille større bredde og mangfoldighet om gyldigheten til plyndringsperspektivet. Kapitlet vil ta i bruk to sentrale argumenter Rian bruker for å fremme reformasjonens paradoksaltet.³⁵⁸

Ulikheter mellom teologer og historikers fremstillinger av reformasjonen er nokså velkjent. Samtidig er det også uenighet mellom historikere om hvordan fremstillingene på bør legges fram. Rian advarer mot å oppfatte reformasjonen som et framskritt, og omtaler selv hendelsene som en katastrofe.³⁵⁹ Årsaken, hevder han, er at flere norske historikere har bagatellisert hvordan Norge ble et lydrike ved å sette søkelys på materialistiske årsaksforklaringer.³⁶⁰ Diverse fremstillinger har altså vektlagt årsaker til og konsekvenser av reformasjonen i for stor grad. For å få fram den norske reformasjonens særpreg, hevder Rian, at den bør vurderes som et brudd.³⁶¹ Til tross for dette var ikke verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods noe nytt som kom med reformasjonen. Dette sannsynliggjør at prosessen, før eller siden, hadde blitt gjennomført, uavhengig av Kristian 3.s maktovertakelse. Knyttet opp til problemstillingen, vil dette si at å betrakte reformasjonen som enten eller, altså enten som et brudd eller gjennom kontinuitet, kan være misvisende. Derfor vil begge perspektivene undersøkes. Det første vil ta

³⁵⁸ Rian 2018: 177

³⁵⁹ Rian 2017: 19

³⁶⁰ Rian 2017: 20

³⁶¹ Rian 2018: 179

for seg en kontinuitetstolkning av verdsliggjøringsprosessen til kirke- og klostergoods, og det andre prosessen som et brudd. I sistnevnte sto Kristian 3. overfor en kompleks situasjon i forhold til refordelingen av ressurser i samfunnet. Er plyndringsperspektivet en forenkling av verdsliggjøringsprosjektet? Eller var prosjektet en fornuftig, men svært inngripende omfordelingsprosess som skulle støtte opp under den nye staten? Først vil Rians argumenter om reformasjonens paradoksalitet gjøres rede for.³⁶²

Reformasjonens paradoksalitet

Hovedpoenget til Rian er at ensrettingen av Danmark og Norge på den ene siden uniformerte landene, mens på den andre siden gjorde dem mer ulike enn før.³⁶³ Argumentet tar for seg hvordan unionslandene på overflaten ble styrt av det samme reformasjonsvedtaket. Dette medførte i Danmark til stor kirkelig aktivitet, mens Norge var passive mottakere, hvor folket stort sett forble katolske frem til 1700-tallet.³⁶⁴ Det blir poengtert at historikere enten har tatt for seg forandringene som preget av en viss kontinuitet eller som et brudd.³⁶⁵ Selv skriver Rian at kontinuitetsprinsippet, i forhold til den norske reformasjonen, er vanskelig å argumentere for og innebærer «en historie om overlegenhet og underlegenhet».³⁶⁶ På den ene siden er dette et hensiktsmessig perspektiv i forhold til at kongens håndfestning avviklet Norges selvstendighet, og at det norske riksrådet ble tilsidesatt i 1536.³⁶⁷ Perspektivet kan derimot være misvisende hvis en tar for seg verdsliggjøringsprosjektet som hovedtema i forskningen. Weidling påpeker at også tiårene før oppgjøret i 1537 var preget av konflikter mellom kirken og kongemakten, noe som kan ha fått konsekvenser for kirke- og klostergoods.³⁶⁸ Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods var en prosess allerede igangsatt, noe som kan undergrave perspektivets hensiktsmessighet. Kontinuitet som fortolkningsramme vil derfor brukes som et sentralt poeng, og vil stå i motsetning til plyndringsperspektivet.

Det andre argumentet historikeren belyser, er at endringene av fyrstestaten var et klart tilfelle av cæsaropapisme.³⁶⁹ Dette vil si den nye kongemaktens kontroll med sosial, politisk, teologisk og sekulær autoritet. Tidligere har dette blitt omtalt gjennom Bourdieus teori om statsdannelse. Det innebar at symbolsk vold og makt ble nedfelt i staters prosjekt gjennom verdsliggjøringen

³⁶² Rian 2018: 177

³⁶³ Rian 2018: 177

³⁶⁴ Rian 2018: 177

³⁶⁵ Rian 2018: 179

³⁶⁶ Rian 2018: 179

³⁶⁷ Rian 2018: 180

³⁶⁸ Weidling 2017: 77

³⁶⁹ Rian 2018: 182

av de etablerte maktfeltene, som videre skulle internaliseres gjennom den nye virkeligheten.³⁷⁰ I Norge ble det kirkelige fellesskapet brutt, møteaktiviteten svekket og kirkelivet splittet som en konsekvens av reformasjonen. Trolig har dette vært en bevisst strategi, hvor myndighetene har vegret seg for å la geistlige i Norge møtes og organisere seg.³⁷¹ Dette samsvarer med hvordan Sandvik argumenterte for at verdsliggjøringen skulle kutte toppen av kirken, og forhindre en økonomisk sterk opposisjon.³⁷² Rian påpeker at dette gjorde seg gjeldene også på et sosialt og teologisk plan, noe kongemakten brukte for å legitimere fyrstestaten.³⁷³ Kombinasjonen av former for autoritet kan også ha ført til et refordelingsproblem av tidligere katolske kirkeressurser. I forhold til reformasjonen inngår verdsliggjøringen i prosessen som frigjorde ulike sfærer fra kirkens kontroll. Gjennom å kombinere ulike former for autoritet måtte riket struktureres på nytt. Framfor en plyndring av kirke- og klostergoods kan verdsliggjøringen bli sett på som en logisk omfordelingsprosess, som hadde til hensikt å restrukturere staten. Argumentet vil brukes for å underbygge omfordelingsprosessen som et mer hensiktsmessig perspektiv på verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods.

Kontinuitetstolkning: Verdsliggjøringen i retroperspektiv

Et spørsmål som gjelder verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods, er å avgjøre om dette var en følge av reformasjonen eller av sekulariseringen i samfunnet ellers. Kirke- og klostergoods hadde ikke fått stått urørt frem til Kristian 3.s maktovertakelse. På den ene siden fikk verdsliggjøringen drivkraft med reformasjonen, hvor kirke- og klostergodset ble lagt under kronen. Før reformasjonen hadde kirken rådd over 47% av jordegodset, mens deler i etterkant ble omfordelt av fyrstemakten.³⁷⁴ På den andre siden hadde kronens prosjekt for å tilegne seg norske gods allerede startet under Kristian 2.. I forkant av kongens kroning i 1514, ble en håndfestning utarbeidet i samarbeid mellom det norske og danske riksrådet. Ifølge Lars Hamre, var dette samarbeidet nødvendig, og han påpeker at det norske riksrådet ikke hadde fått til noe alene uten militære ressurser.³⁷⁵ Arbeidet la derimot grunnlag for at Norge, i større grad enn før, ble likestilt med Danmark, der landet mistet deler av de selvstendige føringene. Koht argumenterte for at kongen i prinsippet brøt med hvordan de forrige kongene hadde utelatt at danske menn kunne bli høvedsmenn eller riksrådsmenn i Norge.³⁷⁶ I motsetning kunne Kristian

³⁷⁰ Bourdieu 1996: 55

³⁷¹ Rian 2018: 183

³⁷² Sandvik 1982: 123, 127

³⁷³ Rian 2018: 183

³⁷⁴ Sandvik 2008: 141

³⁷⁵ Hamre 1998: 80

³⁷⁶ Koht 1950: 20

2. velge fritt mellom «Danmarcks och Norges indfødde men».³⁷⁷ Hamre påpeker videre at håndfestningen av 1513 avvirket Norges selvstendige stilling i unionen som følge av at adelen ikke fikk sakefallsrett, enerett til lagmannsembeter eller enerett til len.³⁷⁸ Håndfestningen er gjengitt i *Norske Gamle Love*, hvor punkt 27 understreker:

Item skulle wii inghen wdlændske anamme i rigens raad och ey hælder antworde thennom slaaet land eller læen, mæn styre raade och regere Danmark och Norige met gode rigens edlinge som fødde ære aff riddere och swænne, och antworde them slaat och læn och inghen anden. Och om noghen wanbydigh och icke eddel fføed øre haffue nw i Danmark och Norighe ænthen slaat læn eller landstingh, tha skulle the met thet første affsættes och gode indfødde rigens ædelinge i theris sted ighen. Dogh i Noriges righe skickes effter rigens leileghed.³⁷⁹

Den viktigste setningen i dette utdraget er tillegget om hva som gjelder Norge: «Dogh i Noriges righe skickes effter rigens leileghed».³⁸⁰ Hamre hevder at dette «suspenderte» føringene lagt i riket til fordel for kongen.³⁸¹ I prinsippet gav dette kongen frie tøyler til norske len og inntekter. Det skilles heller ikke mellom Norges og Danmarks adel, men det påpekes kun at utenlandske ikke skal kunne tilegne seg slott, land eller len. Riksrådet i Norge klaget på mange av punktene, blant annet at kun norske innfødte skulle få tilegne seg råderett på norske slott og len.³⁸² Kristian 2. svarte at som følge av at «adelen vdi Norge er fast vddøet», skulle både danske og norske kunne tilegne seg råderett fra kronen på slott og len.³⁸³ Håndfestningen gjelder hovedsakelig len, altså styringsområder, hvor danske lensinnehavere etter 1513 kunne motta norske len. Disse skulle, i likhet med etter reformasjonen, styres på vegne av kronen. Det kan derfor påpekes at grunnlaget for verdsliggjøringen i reformasjonen, står til en viss grad i kontinuitet med håndfestningen i 1513. Kristian 2. svekket det norske selvstyre systematisk gjennom å sørge for at store festninger ble styrt av danske lensherrer, noe som lammet det norske riksrådet.³⁸⁴ Det unionskongen gjorde, var nettopp å likestille landene. Dette fikk konsekvenser for Norge og resulterte i mindre selvstendighet, særlig fra og med 1524, da Fredrik 1. kom til makten.

³⁷⁷ NgL 1995: 39

³⁷⁸ Hamre 1998: 79

³⁷⁹ NgL 1995: 23

³⁸⁰ NgL 1995: 23

³⁸¹ Hamre 1998: 79

³⁸² Hamre 1998: 74

³⁸³ NgL 1995: 39

³⁸⁴ Rian 2017: 24

Vincens Lunge ble i 1523 sendt til Norge for å få riksrådet til å godta Fredrik 1. som konge.³⁸⁵ Ved hjelp av hanseatene tok han kontroll over Bergenhus, ble høvedsmann og raskt etter tatt opp i det norske riksrådet. Laugerud påpeker at lensherren fort ble den mektigste mannen i Norge og fungerte som en av kongens stattholder.³⁸⁶ På et overordnet nivå sikret den nye kongen seg dansk innflytelse i det norske riksrådet, noe som skulle vise seg å være viktig for reformasjonens innføring. Dette ga videre også innpass til verdsliggjøring av kirke- og klostergoods, hvor Lunge gjentatte ganger blandet seg inn i kirkens domene. Gervin skriver at Lunge i 1528 begynte å bryte ned Apostelkirken, kongens kapell i Bergen, for å sende verdisakene til København.³⁸⁷ Nonneseter kloster ble også gitt til Lunge i gave fra kongen, ettersom klosteret var forlatt etter antonitterbrødrene, som ble fordrevet på grunn av at de visstnok levde løsaktige liv.³⁸⁸

Selv om Vincens Lunge i 1524 giftet seg med Margrete Gyldenløve, den eldste datteren i Austrått familien og da en av Norges rikeste arvinger, hadde Lunge et hensynsløst strev med å tilegne seg mer rikdom.³⁸⁹ Gavebrevet på Nonneseter, som utenom selve klosteranlegget i Bergen, besto også av 242 gårder rundt omkring på Vestlandet.³⁹⁰ Dette var derimot ikke nok for den danske lensherren. Utenom Nonneseter, som Lunge fikk på grunn av at han mistet sin posisjon som høvedsmann i Bergen 1528, prøvde han også å tilegne seg Utstein Kloster. I et brev fra 3. august 1531, berettet biskop Hoskuld om hvordan Lunge hadde avsatt Henrik som abbed.³⁹¹ Dette var et forsøk på å sette inn egne menn og få kontroll over klosteret. Hoskuld forhindret overdragelsen, men hendelsen resulterte i en langvarig konflikt mellom dem. Eksempler hvor lensherrer fikk råderett over kirke- og klostergoods skapte logisk nok en splittelse mellom verdslige og andre geistlige ledere, som protesterte mot overgrep på kirkelig eiendom.³⁹² Klostergodset var også av interesse for andre medlemmer av Austråttfamilien, hvor Fru Inger og Nils Lykke, 1. mai 1532, fikk lensbrev på Rein og Tautra Kloster.³⁹³

Weidling påpeker at det var generelt stor pågang i forhold til verdsliggjøring av klostergoods før reformasjonen.³⁹⁴ For det første ble Gimsøy kloster i Skien «paa Kongens og Norges Krones

³⁸⁵ Laugerud 2018: 27

³⁸⁶ Laugerud 2018: 28 og DN 7, nr. 580

³⁸⁷ Gervin 1999: 50

³⁸⁸ NRR: 16 og Weidling 2017: 77

³⁸⁹ Ellingsen 1997: 50-51

³⁹⁰ Ellingsen 1997: 51

³⁹¹ DN 8, nr. 650

³⁹² Ellingsen 1997: 52

³⁹³ NRR 34

³⁹⁴ Weidling 2017: 77

Kloster» forlenet til adelsmannen Iver Jensson 14. februar 1529.³⁹⁵ For det andre fikk Jørgen Steensson Kastle kloster i Båhuslen 6. august 1529.³⁹⁶ For det tredje ble en rekke ulike klostre forlenet i 1532. Olavsklosteret i Tønsberg, Verne og Dragsmark kloster ble forlenet bort spesifikt til dansk-norske lensmenn, som Peder Brockenhuus, Erik Ugerup og Iver Jensson.³⁹⁷ Dersom verdsliggjøringen av kirke- og klostergods kan kalles en plyndring, bør også de prosessene som var satt i gang, betraktes i retrospectiv. Verken innskrenkingen av landets selvstendighet eller verdsliggjøringen av kirke- og klostergods var noe nytt som kom med reformasjonen. Selv om verdsliggjøringen fikk større drivkraft i etterkant av 1537, kan det nødvendigvis ikke brukes som et argument for plyndring. Dette er som følge av at grunnlaget allerede ble lagt under Kristian 2. og Fredrik den 1.

Omfordelingsprosessen

I spørsmålet om hvorfor verdsliggjøringen ikke bør bli sett på som en plyndring, er et sentralt aspekt hvordan kongen omfordelte disse ressursene i etterkant av reformasjonen. Imsen skriver det slik; «Nå var det kirkegodset, og ikke gudsordet, som hadde prioritet.»³⁹⁸ Det ble i den kvantitative studien avdekket primærkilder både i form av forvaltning, administrativt, politisk og økonomisk innhold som indirekte kunne knyttes opp til plyndringsprosesser. Totalt utgjorde kildematerialet 135 kilder, men hvor kun fire av disse kan direkte knyttes opp til aktive plyndringsprosesser. Plyndringen som her blir omtalt, gjelder hovedsakelig i form av gjenstander, og står utelukkende i forhold til 1537. Brevene peker mot flere tilfeller av direkte plyndring enn hva brevmengden tilsier. De resterende kildene kan også brukes til å underbygge perspektivet indirekte. Kronens tilegnelse av kirkelig jordegods, gjennom endringer i forvaltning og administrasjon, kan tolkes som urettmessig og derfor en form for strategisk plyndring. Gyldigheten til kildematerialet er derimot delvis misvisende, på grunn av manglende kilder tilknyttet direkte plyndringsprosesser etter maktovertakelsen.

Summen av massedataen peker av den grunn på en nødvendighet for et mer hensiktsmessig perspektiv. Kristian 3. måtte etter maktovertakelsen refordele de tidligere katolske ressursene, som videre hadde til hensikt å restrukturere den nye staten. Verdsliggjøringen av kirke- og klostergods inngår med andre ord i en omfordelingsprosess av tidligere katolske ressurser. Dette hevder jeg både er et mer dekkende og hensiktsmessig perspektiv, i og med at helheten av

³⁹⁵ NRR 17

³⁹⁶ NRR 21

³⁹⁷ NRR 38-39

³⁹⁸ Imsen 2016: 52

kildematerialet kan knyttes direkte opp til perspektivet. Tolkningen forhindrer videre at en reprodusere typiske nasjonale fremstillinger om hvordan reformasjonen førte til en plyndring av kirke- og klostergoods av den danske kronen. Kristian 3.s verdsliggjøringsprosess var mye mer inngripende enn som så. Prosessen hadde til hensikt å ta kontroll over tidligere katolske sfærer, som videre skulle internalisere den nye virkeligheten i datidens samfunn.

Omfordelingsprosessen inngår av den grunn som kjernen i verdsliggjøringsprosjektet. En generell oppfattelse av sekulariseringsteori, hevder Inger Marie Okkenhaug og Karina Hestad Skeie, at kan forstås gjennom sosiologen, Jose Cassanovas, tre gjensidige uavhengige endringer. Disse tar for seg: 1) den sekulære sfære blir skilt fra den religiøse sfæren. 2) tilbakegang på tro og praksis. 3) marginaliseringen av religion ellers i samfunnet.³⁹⁹ Endringene kan til en viss grad også ha vært til stede under reformasjonen. For det første ble kirke- og klostergoods skilt fra religionens sfære. Politikk og religion var i senmiddelalderen vevd sammen, men etter reformasjonen fantes det ikke en uavhengig kirkelig myndighet ved siden av kongen.⁴⁰⁰ For det andre er det kjent at Kristian 3.s mest pressende sak var kirkegodset, ikke innførelsen av lutherdom. Dette er noe som kan ha ført til en tilbakegang for tro og praksis. Religionen har uansett mistet sin sentrale maktposisjon i samfunnet, gjennom å bli innlemmet som statskirke. For det tredje ble den katolske kirkens tradisjon revet bort og kirkens makt svekket med reformasjonen. Dette vil si at religionen, på et overordnet nivå, ble marginalisert til fordel for et mer sekularisert samfunn. Betydelsen dette har for oppfattelsen av verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods, er at kirkens autoritet ble innskrenket både gjennom skifte i trosvedkjenning og kronens verdsliggjøringsprosjekt.

Omfordelingen av kirke- og klostergoods var en del av fyrstestatenes sekulariseringsprosjekt, også i Norge. Okkenhaug og Skeie understreker at begrepet sekularisme kan forstås på to måter; som styringsprinsipp og ideologi.⁴⁰¹ Som styringsprinsipp skilles religiøs og politisk autoritet, og statene er ofte nøytrale til alle religioner, eller tilrettelegger for demokrati. Slik var ikke situasjonen i 1537, og sekularismeforståelsen bør derfor knyttes opp til den ideologiske posisjoneringen. Dette hevder Okkenhaug og Skeie at inngår i den *laicistiske* hovedformen, hvor religionen nødvendigvis ikke skilles fra «maktens og autoritetens sfærer».⁴⁰² I forhold til Kristian 3.s verdsliggjøringsprosjekt, kan sekulariseringen forstås som prosessen for å frigjøre den sekulære sfæren fra kirkens kontroll, samtidig som religionens sfære blir innlemmet

³⁹⁹ Okkenhaug og Skeie 2022: 12

⁴⁰⁰ Imsen 2016: 32

⁴⁰¹ Okkenhaug og Skeie 2022: 14

⁴⁰² Okkenhaug og Skeie 2022: 15

staten.⁴⁰³ Dette er helt sentralt i forhold til reformasjonshistorien ellers, hvor innføringen av protestantismen innebar en sekularisering av kirken til fordel for fyrstemakten. Prosessene innebar altså en kombinasjon av autoritet til fordel for kronen. Plyndringen kom som en konsekvens av dette, men oppsto stort sett på et overordnet nivå grunnet konflikt. Store deler av kildematerialet bygger opp under en slik prosess; lensbrevene, kirkeordinansen og kongebrevene kan tolkes opp mot en omfordelingsprosess. Dette gjelder også tilfellene av direkte plyndring, for eksempel hvordan Olav Engelbrektsson forklarte at kirker og prester er blitt plyndret av Eske Billes folk.⁴⁰⁴ Dette kan ha vært, fra Kristian 3.s perspektiv, en nødvendig og naturlig konsekvens i prosessen for å sikre grepet om Norge.

Etter reformasjonen var kronen den største jordeieren, noe som tilsvarte om lag 55% av jorda i Norge.⁴⁰⁵ Verdsliggjøringen av katolske gods førte trolig til at staten måtte struktureres på nytt, hvor kronen refordelte disse områdene til lensherrer. Som forklart, var det ikke noe nytt at deler av kirkens eiendommer kom under verdslig rådighet. Det som oftest nevnes i forskningslitteraturen som noe nytt, var at områder som hadde blitt pantsatt til kirker og klostre, og som ble overtatt av kronen, kunne kreves tilbake.⁴⁰⁶ Dette kan en se gjennom Geble Pederssons brev til Torleik Torsteinsson 21. mai 1540, hvor halvparten av leien til ødegården Heradstveit, som ble gitt til korset på Ænes, ble gitt tilbake.⁴⁰⁷ Kristian 3.s sentraliseringsprosess startet etter maktovertakelsen av Norge. Rian hevder, at på lang sikt, mistet den norske godseierstanden de fleste viktige posisjoner i både stat og kirke gjennom å bli erstattet av nye menn, som i førsteomgang kom fra Danmark.⁴⁰⁸ Omfordelingsprosessen hadde altså til hensikt å sentralisere kronens makt i samfunnet.

Bispe- og øde klostergoods ble konfiskert, noe Eske Bille fikk oppdrag i å utføre i Bergen, og som trolig ble gjort i alle fire hovedlenene.⁴⁰⁹ Som nedfelt i kirkeordinansen, skulle lokalkirkegodset fremdeles brukes til underhold av prestene. Blant annet står det at «Hver sogneprest skal beholde sin prestegård med alle rettigheter og alle goder som har vært tillagt fra arilds tid».⁴¹⁰ Lokalkirkegodset skulle fremdeles brukes til å holde kirkene i stand, men de var nå statlige gods og dermed underlagt kronens rådighet.⁴¹¹ Endringene i kirke- og klostergoods

⁴⁰³ Okkenhaug og Skeie 2022: 15

⁴⁰⁴ DN 22, nr. 370

⁴⁰⁵ Sandvik 2008: 171

⁴⁰⁶ Weidling 2017: 83 og Winge 1988: nr. 59

⁴⁰⁷ DN 21, nr. 848

⁴⁰⁸ Rian 2014: 93

⁴⁰⁹ DN 22, nr. 396

⁴¹⁰ Ellingsen 2017: 108

⁴¹¹ Sandvik 2008: 156

er allerede avklart i prosjektet, men det er viktig å poengtere at prosessen inngår i kronens formål med å ta kontroll over de ulike autoritetsområdene. Det var en nødvendighet for å sentralisere staten gjennom tjenestemenn som videre kunne utøve juridisk og teologisk makt på et lokalt nivå. Dette gjorde Kristian 3. gjennom å gi lensbrev på kirke- og klostergods til sine nærmeste undersåtter. Av 135 mulige primærkildene i den kvantitative studien er 45 lensbrev. Disse var viktige i å sentralisere staten og belyser omfanget av omfordelingsprosessen til kirke- og klostergods. Primærkildene underbygger perspektivet direkte og viser hvordan kongen skapte allianser gjennom lensherrer innsatt i lenstjeneste.

Plyndringsperspektivet innebærer også en nasjonal faktor, hvor Norge kan sies å ha blitt plyndret for ressurser. På den ene siden ble ikke Norge underlagt Danmark, men fortsatte å eksistere som et eget rike.⁴¹² Selv om Norge ble underlagt kronen og deler av kirke- og klostergodsene verdsliggjort, var landet ikke i en nedgangstid, men nøt av veksten som ellers fant sted i Nordvest-Europa.⁴¹³ På den andre siden ble landet utnyttet som en stimuli til kronens økonomi. Dette er noe som en rekke brev tar for seg, hvor kronen tar inventarer av kirker- og klostre, sender verdisaker til København og skattlegger befolkningen. Hvis en derimot ser dette, ikke som en plyndring, men som en omfordelingsprosess, var dette en rasjonell måte å opparbeide seg et økonomisk grunnlag. Kronens ressursgrunnlag økte gjennom verdsliggjøringen av kirke- og klostergods, noe som videre ble brukt til å underbygge den nyetablerte fyrstemakten.

I motsetning til tolkningen ovenfor, finnes det kilder som peket på at kirker og klostre forfalt betraktelig etter reformasjonen. Dette er da i tråd med hvordan Absalon omtaler at kirkens «gods og eiendom, prakt og pryd» ble plyndret.⁴¹⁴ Det kan argumenteres for at reformatorene fratok den katolske kirkens besittelser, gods, bøker, brev og utsmykninger for å forhindre at en sterk økonomisk opposisjon kunne oppstå. Dette kan tolkes som at en strategisk plyndring har funnet sted under verdsliggjøringsprosjektet. Derimot tar dette ikke høyde for hvor inngripende og kompleks situasjonen faktisk var. Verdsliggjøringen innlemmet kirken til staten, som tidligere hadde vært en delvis uavhengig institusjon. Dette skulle både forhindre opposisjon og legitimere kronens makt. Kronen svekket derfor kirken bevisst gjennom å gi deler av det verdsliggjorte kirke- og klostergodset til sine tjenestemenn. Kirken hadde i middelalderen fungert som en motvekt på kronens statsbyggende prosjekt og forhindret et despotisk styre.⁴¹⁵

⁴¹² Sandvik 2008: 162

⁴¹³ Sandvik 2008: 168

⁴¹⁴ Absalon 1970: 59 (oversettelse av latinsk avsnitt)

⁴¹⁵ Rian 2018: 180

Da Kristian 3.s formål var å ta kontroll over kirkens ressurser og gods, hadde dette også til hensikt å kontrollere de ulike områdene for autoritet. Omfordelingsprosessen var kjernen i dette prosjektet og muliggjorde ensretting, sensur, økonomisk grunnlag, lokal makt, svekking av kirken og en sekularisering av samfunnet til fordel for et mer totaliserende verdslig styresett.

Er plyndringsperspektivet misvisende?

Det har blitt drøftet omkring aspekter som undergraver plyndringsperspektivet. Det er derimot nok grunnlag i kildematerialet for at plyndringsperspektivet kan være en sannferdig tolkning av historien. Imidlertid kan det det være misvisende å kalle verdsliggjøringen i sin helhet for en plyndringsprosess. På den ene siden støtter dette opp under datidens omveltning i samfunnet. Reformasjonen var et historisk brudd, påtvunget ovenfra i regi av kongemakten.⁴¹⁶ På den andre siden forenkler perspektivet de prosessene som allerede var igangsatt i samfunnet, og kompleksiteten i datidens situasjon. Å bruke kontinuitet som fortolkningsramme belyser at verdsliggjøring av kirke- og klostergods ikke var noe nytt, da stadig flere danske lensherrer fikk kirkelige gods i Norge, også før reformasjonen. Det finnes uansett flere kilder, behandlet i de forrige kapitlene, som støtter opp under en plyndring av kirker og klostre. Det er derimot viktig å understreke at plyndringen var en konsekvens av omveltningen i samfunnet. Reformasjonen var et oppgjør mot det katolske hierarkiet, også for Kristian 3. Plyndringen var sannsynligvis ikke en bevisst strategi, i motsetning til restruktureringen av riket.

Plyndringsperspektivet inngår videre i rammene av en nasjonal historieskriving, som i mindre grad tar for seg andre viktige perspektiver og prosesser. Dette muliggjør, som nevnt tidligere, at de nasjonale fremstillingene reproduseres, noe som kan resultere i en dogmatisk forståelse av hendelsene. Historien kan her bli fortalt ut ifra en allerede forhåndsbestemt tolkning, hvor norske kirker og klostre ble utsatt for en plyndring av danskene som videre stjal kirkens ressurser, kun som følge av økonomiske interesser. Dette var derimot ikke tilfellet, og datidens situasjon var mye mer kompleks enn hva et slikt perspektiv tilsier. Danmark gjennomgikk også en reformasjon i forkant av Norge, hvor katolske biskoper ble avsatt og fengslet, deler av kirke og klostergodset konfiskert og omfordelt til verdslige forvaltere.⁴¹⁷ Som følge av dette kan de samme tolkningene som underbygger plyndringsperspektivet for norske kirker- og klostre også være gjeldende for situasjonen i Danmark. Berg påpeker at de mest radikale endringene for

⁴¹⁶ Rian 2018: 179

⁴¹⁷ Rian 2014: 331

Danmark var svekkingen av kirken og konfiskeringen av kirkegodset.⁴¹⁸ Dette ble rettfærdiggjort ved å gi biskopene skylden for Grevefeiden.

Den største forskjellen mellom reformasjonene er at det i Danmark ble gjort innenfra gjennom en reformator med støtte fra adelen og delvis riksrådet, mens den i Norge ble påtvunget utenifra.⁴¹⁹ Håndfestningen og reformasjonsvedtaket gjaldt uansett for begge land, og kirke- og klostergodsene gjennomgikk de samme endringene. På den ene siden gjør dette plyndringsperspektivet noe misvisende i og med at deler av godsene, ressursene og kirken ble underlagt kronen, også i Danmark. På den andre siden, er et viktig poeng at kirkerevolusjonen dirigerte den nye kirkeledelsen og hovedvirksomheten utelukkende til Danmark.⁴²⁰ Rian hevder at det norske kirkelivet gjennomgikk en «atomisering», noe som førte til slutt på møteaktiviteten og en bitterhet blant Norges prester.⁴²¹ Verdsliggjøringen av kirke- og klostergods fikk derfor større konsekvenser for Norge, i motsetning til Danmark. Til tross for dette argumenterer jeg for at det er mer hensiktsmessig å betrakte prosjektet som en omfordelingsprosess. Dette perspektivet belyser alvorligheten bak prosessene mer holistisk enn hva plyndringsperspektivet gjør, samtidig som at en forhindrer reproduksjon av allerede etablerte nasjonale fremstillinger.

Reformasjonen ble påtvunget Norge; verdsliggjøringen av kirke og klostergods framstod som et økonomisk kupp, og i noen tilfeller fikk dette karakter av direkte plyndring.⁴²² Til syvende og sist sto Kristian 3. som seierherre og måtte strukturere de tidligere katolske områdene som kongen fikk rådighet over. Dette ble gjort på en måte som skulle støtte opp under fyrstestaten. Særlig gikk dette utover det norske kirkelivet. Det er umulig å analysere eller omtale fortidige menneskers tanker og følelser. I forhold til reformasjonshistorien gjelder dette spesielt trosforestillingene til folk flest. En kan poengtere at endringen i tienden førte til mange ulike tilfeller hvor befolkningen sto imot kronen.⁴²³ Laugerud argumenterer for at selv om endringene mulig skjedde gradvis, så var de fremdeles merkbare.⁴²⁴ Han påpeker at tilfellene av prestedrap, trolig kom som en følge av økende mistillit.⁴²⁵ Muligvis skyldtes dette at prestene hadde latt kirkens eiendeler og utsmykninger, som folket hadde gitt som gave, bli tatt av kronen.

⁴¹⁸ Berg 2017: 80, 84

⁴¹⁹ Berg 2017: 81

⁴²⁰ Rian 2018: 179

⁴²¹ Rian 2018: 183

⁴²² Berg 2017: 84 og Clausson 1881: 350-351

⁴²³ Berg 2017: 125

⁴²⁴ Laugerud 2018: 136

⁴²⁵ Laugerud 2018: 146

De nærsamtidige historiske fremstillingene fra Absalon, Peder Clausson og i Hamarkrøniken, peker også på en nostalgi blant prestene. Dette er noe som Rian tolker som bitterhet, selv om han ikke direkte refererer til konkrete passasjer i fremstillingene.⁴²⁶ I forhold til verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods, er det uvisst om befolkningen har oppfattet dette som en plyndring eller ikke. I motsetning til Laugeruds tolkning, kan det argumenteres for at folk flest ikke ble særlig berørt av reformasjonen. Rian argumenterer for at fusjonen av kirke og kongemakt til en kombinert «åndelig og materiell styrke», stort sett fungerte på lignende vis som den katolske kirken hadde gjort.⁴²⁷ På den andre siden førte fusjonen til en sterk nedbremsing av samfunnsutviklingen. Sensur, ensretting og kirkekontroll ga utspill i utviklingen av alle sfærer, enten det var teologisk, kulturelt, sosialt eller politisk. Å tale imot kongen var det samme som å tale imot gud og var forbudt.⁴²⁸ Hvorvidt befolkningen var klar over den alvorlige situasjonen de ble satt i er derimot umulig å besvare.

Bortsett fra de fire brevene fra 1537, og eksemplene i de nærsamtidige historiske fremstillingene, er det mangel på kildematerialer som støtter at en bevisst direkte plyndring har funnet sted. Helheten av kildematerialet, tatt for seg i den kvantitative undersøkelsen og de historiske beretningene, støtter derimot direkte opp under et mer komplekst perspektiv. Dette hevder jeg kan fremstilles gjennom et omfordelingsperspektiv. Fra og med 1537 kan en si at folk flest ubevisst ble kontrollert av styresmaktene. Dette var et samfunn som var på vei mot en stadig mer totaliserende og altomfattende stat. Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods står både i en viss kontinuitet med perioden før og representerer et stort historisk brudd som bante vei for det fremtidige eneveldet. I kjernen av dette lå omfordelingsprosessen av kirke- og klostergoods, som hadde til hensikt i å sentralisere, internalisere og legitimere den nye fyrstestaten.

⁴²⁶ Rian 2018: 183

⁴²⁷ Rian 2014: 630

⁴²⁸ Rian 2014: 630

Konklusjon

Mitt prosjekts formål var å undersøke om verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods under reformasjonens innføring (i perioden 1537-1558) var en plyndring. For å gjøre dette har både plyndringsperspektivets kildegrunnlag og dens hensiktsmessighet blitt utforsket og drøftet i lys av primærkilder, historiske beretninger og forskningslitteratur. Årsaken bak er at historieskrivingen helt siden 1600-tallet har antydnet at kirker og klostre ble plyndret under Kristian 3.s verdsliggjøringsprosjekt. Prosjektet har altså søkt å problematisere et allerede etablert perspektiv i historieskrivingen. På bakgrunn av arbeidets funn, og verdsliggjøringens kompleksitet, har et nytt perspektiv blitt foreslått. Dette hevder jeg både er mer dekkende for verdsliggjøringens kompleksitet, samtidig som at det inkorporerer plyndringsaspektet.

I det første kapittel ble det gjennomført en kvantitativ studie. 135 ulike primærkilder ble brukt som funn i massedataen. Det ble tatt for seg brev, lover og forordninger som videre ble kategorisert ut ifra innhold. Kapittelet avdekte tre funn, hvorav det første innebar at en aktiv plyndring fant sted under selve maktovertakelsen. Det andre belyste hvordan verdsliggjøringen hadde et langvarig økonomisk formål i å sikre den nye statens ressursgrunnlag fra de tidligere katolske ressursene. Det tredje pekte mot et mer inngripende prosjekt med en alvorlig politisk baktanke. Sannsynligvis var verdsliggjøringsprosjektet en sentral bevisst strategi i å sikre seg politisk kontroll over landet. Mot slutten av kapittelet ble det også påpekt at deler av kildematerialet kun på indirekte vis kan bygge opp under plyndringsperspektivet. Det var hovedsakelig fire kilder fra studien som berettet om aktive plyndringsprosesser, noe som tydet til en mangel av primærkilder som direkte kunne knyttes opp til perspektivet.

På bakgrunn av funnene undersøkte prosjektets andre kapittel plyndringsperspektivet i nær-samtidige historiske beretninger. Dette hadde til hensikt å underbygge perspektivet og veie opp for mangelen av direkte plyndringsprosesser i primærkildene. Absalons fremstilling og dagbok berettet om hvordan kirker forfalt i etterkant av reformasjonen og at de ble plyndret for ressurser. Peder Clausson beklaget at kirker og klostre hadde blitt utsatt for en berøvelse av verdier. Blant annet ble ornamentene, utsmykkinger, bøker og klær ødelagt, til ingen nytte ifølge presten. I Hamarkrøniken berettet den ukjente forfatteren om hvordan Hamar, den siste katolske byen i Norge, ble reformert. Eksempelet inneholdt aspekter som kan minne om en plyndringsprosess; Tord Roed tok byen med makt, Biskop Mogens ble fengslet, byen ble svekket og dens ressursgrunnlag lagt under kronen. Selv om fremstillingene kan støtte plyndringsperspektivet, var tilfellene av direkte plyndring også her knyttet til maktovertakelsen. Fremstillingene underbygde ikke at verdsliggjøringen i sin helhet kan anses som en plyndring.

I kapittel tre ble primærkildenes mangel diskutert nærmere. Verdsliggjøringsprosjektet innebar muligvis en bevisst ødeleggelse av kilder. Kapittelet delte prosessen i to; en aktiv og en passiv form for ødeleggelse. Under den aktive ødeleggelsen har kronen gått direkte til verks for å ødelegge bøker, brev og tekster av ulikt innhold. Den indirekte ødeleggelsen kom som en følge av omveltningene i datidens samfunn. Ødeleggelsen av kildematerialer var altså trolig en konsekvens av verdsliggjøringsprosjektet. Både den aktive og passive ødeleggelsen av kilder pekte mot et mer altomfattende politisk prosjekt, i likhet med massedataens funn. Av den grunn ble Bourdieus teori om statsdannelse og symbolsk makt brukt for å avdekke alvorligheten bak. Gjennom å benytte teorien ble det avdekt at verdsliggjøringsprosjektet sannsynligvis hadde til hensikt å underlegge seg allerede etablerte maktfelt i samfunnet. Dette ble gjort for å videre å kunne internalisere den nye virkeligheten i riket. Verdsliggjøringsprosjektet var av den grunn trolig en bevisst strategisk strategi for å underlegge seg og legitimere samfunnet.

Til slutt diskuterte kapittel fire verdsliggjøringens andre perspektiver. Dette ble gjort ved å fremstille prosessen gjennom kontinuitet og brudd. Her ble det avdekt at prosjektet ble igangsatt under Kristian 2. og forsterket under Fredrik 1. Verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods var altså ikke noe nytt som kom med reformasjonen. Det er av den grunn lite hensiktsmessig å bruke prosessen som et argument for plyndringsperspektivet. Gjennom tolkningen av prosjektet som et brudd, ble det videre utarbeidet et nytt perspektiv som jeg hevder er med dekkende. Jeg foreslår at et omfordelingsperspektiv er mer fornuftig. Dette som følge av at perspektivet får frem de ulike aspektene med omfordelingen av de tidligere katolske ressursene. Prosjektet hadde til hensikt å både svekke kirkens posisjon og å legitimere den nyetablerte fyrstestaten. Direkte plyndring var nødvendigvis ikke en bevisst del av prosjektet, men kom som en konsekvens av datidens konflikt.

I tidligere forskning blir plyndringsperspektivet ofte fremstilt gjennom at verdsliggjøringen hovedsakelig var økonomisk motivert. Av og til blir det også fremmet en politisk baktanke, hvor prosessen hadde til hensikt å svekke kirkens sentrale posisjon i samfunnet. Dette er ikke en feil tolkning, men jeg hevder at den politiske baktanken var mye mer inngripende enn som så. Funnene fra mine kapitler viser at verdsliggjøringen av kirke- og klostergoods både var økonomisk motivert, skulle svekke kirkens posisjon, og samtidig internalisere den nye virkeligheten og legitimere statsformen. Plyndringsperspektivet innebærer en viss forenkling av prosessene som fant sted i datidens samfunn. Ofte assosieres plyndring med en konfliktfull hendelse. Maktøvertakelsen varte kun i et halvt år for Norge sin del. Verdsliggjøringsprosjektet

pågikk derimot over lang tid. Det kan derfor konkluderes med at forståelsesrammen for verdsliggjøringsprosjektet for kirke- og klostergoods, bør utvides til fordel for et nytt perspektiv.

Primærkildene som peker på direkte plyndringsprosesser, hadde en større politisk baktanke enn simpelthen at de var økonomisk motivert. Plyndringen kom som en konsekvens av verdsliggjøringsprosjektet og ble rettferdiggjort på vegne av kronen. Det var nødvendigvis ikke slik at danskene kom til Norge og plyndret kirkens ressurser uforskyldt. Reformasjonen var tross alt, et oppgjør med det katolske hegemoniet som hadde preget middelalderen. Også i Danmark ble deler av kirke- og klostergodset verdsliggjort, biskoper fengslet og kirken lagt under staten. Gjennom å bli underlagt staten mistet kirken store deler av makten og ressursgrunnlaget sitt, særlig i Norge. Dette har sannsynligvis ført til en bitterhet blant datidens geistlighet. Kristian 3.s verdsliggjøring var imidlertid en bevisst strategi. Prosessen hadde til hensikt å rekonstruere riket på en rasjonell måte for å sikre seg grepet om makten, i begge land.

På bakgrunn av arbeidets funn hevder jeg at et nytt perspektiv er fordelaktig. Mitt forslag er å forstå verdsliggjøringsprosjektet ut ifra et omfordelingsperspektiv. Dette er som følge av at perspektivet innlemmer en rekke ulike aspekter ved verdsliggjøringen av kirke og klostergoods. For det første viser det til at deler av kirker og klostres gods ble lagt under kronen, noe som både var økonomisk og politisk motivert. For det andre belyser perspektivet at ressursene inngikk i en omfordelingsprosess. Dette tar for seg hvordan disse ressursene ble refordelt til fordel for staten. For det tredje innebærer perspektivet også forståelsen på hvorfor ressursene ble verdsliggjort og hensikten bak hvordan de ble omfordelt. Verdsliggjøringen var en altomfattende prosess, hvor det å ta kontroll over de tidligere katolske sfærene var en nødvendighet for at den nye statsmakten. Kristian 3.s prosjekt var tross alt en bevisst, strategisk og rasjonell måte å restrukturere staten på. Samlet sett hevder jeg at verdsliggjøringen ikke bør anses som en plyndring av kirke- og klostergoods. Prosessen var mye mer inngripende enn hva et slikt perspektiv tilsier. Omfordelingen av ressurser var kjernen i hvordan kirken ble tilsidesatt for et mer verdslig samfunn. Dette la grunnlaget for strengere kontroll, ensretting og sensur, noe som skulle påvirke historien i en lang tid fremover.

Litteraturliste

- Absalon, Pedersson. 1928. *Om Norgis Rige*. Utg. Beyer, Harald. Bergen.
- Absalon, Pedersson. 1963. *Dagbok og Oration om Mester Geble*. Utg. Iversen, Ragnvald. Oslo.
- Absalon, Pedersson. 1970. *Dagbok og Oration om Mester Geble*. Utg. Nilsen, Hakild.
Kommentarbind. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Andresen, Astri (mfl.). 2017. *Å gripe fortida (innføring i historisk forståing og metode)*. Oslo.
- Aschim, Anders. 2019. «Luther and norwegian nation-building», i *Nordlid*, nr.42. 127-140.
Tromsø.
- Bagge, Sverre Håkon. 2022. «Iconoclasm – A Road to Modernization?», i *European Review*, Vol. 30, nr.S1, 54-58. Cambridge.
- Bang, Anton Christian. 1895. *Den norske kirkes historie – i reformations-aarhundredet (1536-1600)*. Kristiania.
- Berg, Høgetveit Sigrun. 2017. *Reformasjonen*. Oslo.
- Bevan, Robert. 2016. *The destruction of memory – architecture at war*. London.
- Bourdieu, Pierre. 1996. *Symbolsk makt*. Bergen.
- Bugge, Lars. 2002. «Pierre Bourdieus teori om makt», i *Agora*, vol. 20, 224-248. Oslo.
- Claussion, Peder. 1881. *Norriges Bescriffuelse*. Utg. Gustav Storm: *Samlede Skrifter av Peder Claussøn Friis*. Kristiania.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. 1847-. Bind 1-24. Christiania/Oslo.
- Ellingsen, Terje. 1997. *Reformasjonen i Norge – Da kirken valgte kurs*. Kristiansand.
- Ellingsen, Terje. 2017. *Kirkeordinansen av 1537*. Oslo.
- Elstad, Hallgeir. 2017. «Her maatte Reformationen med Tvang indføres. Reformasjonen i norske skolebøker», i Rasmussen T. og Tjørhom O. (red.). *Reformasjonen i Nytt lys*. 213-241. Oslo.
- Fossen, Anders Bjarne. 1979. *Bergen Bys Historie*, bd.2: *Borgerskapets by 1536-1800*. Bergen.
- Gervin, Karl. 1999. *Det store bruddet. Reformasjonen i Norge*. Oslo.
- Ginty, Roger Mac. 2004. «Looting in the context of violent conflict: a conceptualisation and typology», i *Third World Quarterly*, Vol. 25, no. 5. 857-870.
- Gunnes, Erik. 1986. «Peder Claussion Friis og hans samtid», i Try H. (red.). *Peder Claussøn Friis samtid og miljø på Agder*. 1-30. Kristiansand.
- Hamre, Anne-Marit. 1983. *Trondhjems reformats 1598 og Oslo Domkapitels jordebok 1595*. Oslo.
- Hamre, Lars. 1998. *Norsk politisk historie 1513-1537*. Oslo.

- Haug, Eldbjørg. 2008. «Kort innføring i diplomatikk. Diplomtyper og formelverk.», i Gudbrandson T, Christiansen P.R. & Myrvoll K.J. (red.). *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, nr.4. 252-258. Oslo.
- Holberg, Ludvig. 1729. *Danmark og Norges Beskrivelse*. København.
- Holmsen, Andreas. 1961. *Fra de eldst tider til 1660*. Oslo-Bergen.
- Holmøyvik, Eirik. 2012. «Frihet er skadelig - Holberg, einevelde og maktfordeling», i Vinje E. og Sejersted J.M. (red.). *Ludvig Holbergs naturrett*. 62-77. Oslo.
- Imsen, Steinar. 2016. *Da reformasjonen kom til Norge*. Oslo.
- Kancelliets Brevbøger. 1885-86. *Vedrørende Danmarks indre forhold 1551-55*. København.
- Karlsen, Espen. 2017. «Latin fra middelalder til nytid», i Lavold B. og Ødemark J. (red.). *Reformasjonstidens religiøse bokkultur cirka 1400-1700: tekst visualitet og materialitet*. Oslo.
- Kjeldstadli, Knut. 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var, En innføring i historiefaget*. Oslo.
- Koht, Halvdan. 1950. *Vincens Lunge contra Henrik Krummedige*. Oslo.
- Koht, Halvdan. 1951. *Olav Engelbriktsson og sjølvstende-tapet 1537*. Oslo.
- Kolderup-Rosenvinge. 1824. *Danske Recesser og Ordinanser af Kongerne af den Oldborgske Stamme, med Inledning og Anmærkninger*. København.
- Laugerud, Henning. 2018. *Reformasjonen uten folk – det katolske Norge i før- og etterreformatorisk tid*. Oslo.
- Lausten, Martin Schwarz. 1987. *Christain d. 3. og kirken (1537-1559)*. København
- Lysaker, Trygve. 1987. *Trondhjems Stift Og Nidaros Bispedømme 1537-1953*. bd:1. *Reformasjon og Enevelde 1537-1804*. Trondheim
- Melve, Leidulf. 2010. *Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo.
- NgL = *Norges gamle love*. 1912-1995. 2.r. bd: 1-4. Christiania.
- NLR= *Norske lenrekneskapsbøker 1548-1567, 1937-39*. bd: 1-6. Oslo.
- NRR = *Norske Rigs-Registranter*. 1861. bd: 1. Utgitt av C.C.A. Lange o.fl. Christiania
- Ohl, Jeremiah Franklin. 1906. *Art in worship. Memoirs of the Lutherial Liturgical Association*, vol 2. Pittsburgh.
- Okkenhaug, Inger Marie & Karina Hestad Skeie. 2022. «Innledning», i Okkenhaug, I.M. og Skeie K.H. (red.). *Transnasjonale perspektiv på sekularitet og religion*. 9-28. Oslo.
- Petersen, Erling Ladewig. 1973. «Norgesparagrafen i Christian III's håndfæstning 1536. Studier over det 16. århundredes fortolkning», i *Historisk Tidsskrift*, Bind 12. række 6, 3-4. 393-463.
- Pettersen, Egil. 1986. *Hamarkrøniken*. Øvre Ervik.
- Rasmussen, Tarald. 2017. «Reformasjonen i Norden», i Rasmussen T. og Tjørhom O. (red.). *Reformasjonen i Nytt lys*. 111-138. Oslo.

- Rasmussen, Tarald. 2020. «Ambiguous Memories of the Reformation: The Case of Norway», i *Journal of Early Modern Christianity*. Utg. 7 (2). 287-303.
- Rian, Øystein. 2007. *For Norge, kjempers fødeland (12 portrett frå dansketida)*. Oslo.
- Rian, Øystein. 2013. «Historie i tvangstrøye, kongemakt og historieformidling i Danmark-Norge 1536-1814», i Bull I. (red.). *Historisk tidsskrift*. 63-89. Trondheim.
- Rian, Øystein. 2014. *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*. Oslo.
- Rian, Øystein. 2017. «Reformasjonen som katastrofe i norgeshistorien», i Haug E. (red.). *Fra avlatshandel til folkekirke. Reformasjonen gjennom 500 år*. 19-42. Oslo.
- Rian, Øystein. 2018. «Den paradoksale reformasjonen», i *Teologisk tidsskrift*, nr.3. 177-187.
- Rørdam, Holger Fredrik. 1874. *Universitetets Historie fra 1537 til 1621*. Kjøbenhavn.
- Sandvik, Gudmund. 1982. «Frå bruken av landskylda av kyrkjeleg gods i Norge til teorien om den konfesjonelle stat», i Imsen S. & Sandvik G. (red.). *Hamarspor – eit festskrift til Lars Hamre*. 114-130. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Sandvik, Hilde. 2008. «Næringsvegar og samfunnsgrupper på 1500-talet», i Ersland G.A. og Sandvik H. (red.). *Norsk historie 1300-1625*. 169-192. Oslo.
- Sandvik, Hilde. 2008. «Reformasjon og riksstyre», i Ersland G.A. og Sandvik H. (red.). *Norsk historie 1300-1625*. 141-168. Oslo.
- Sars, Johan Ernst Welhaven. 1887. *Udsigt over den norske historie*. bd: 3. Christiania
- Svenungsen, Pål Berg. 2017. «Absalon Pederssøn Beyer og to tyrkerframstillinger i Om Norgis Rige (1567)», i Haug E. (red.). *Fra avlatshandel til folkekirke. Reformasjonen gjennom 500 år*. 181-207. Oslo.
- Weidling, Tor. 2017. «Reformasjonen og Kirkegodset – omveltning og kontinuitet», i Haug E. (red.). *Fra avlatshandel til folkekirke. Reformasjonen gjennom 500 år*. 75-92. Oslo.
- Winge, Harald. 1988. *Lover og Forordninger 1537-1605*. Oslo.

Nettkilder

- Cooper, Camilla Guldahl. 2023. «Plyndring», i *Store Norske Leksikon*. <https://snl.no/plyndring>
Sjekk 14.05.24.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. 1847-. Bind 1-24. Christiania/Oslo.
Dokumentasjonsprosjektets digitalisering: https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom
Sjekk 14.05.24.

Vedlegg 1: Kvantitativ analyse av primærkilder

BIND/BREV NUMMER	DATO	AVSENDER - MOTTAKER	POL. FOR.ADM.ØKO.			
DN 22 nr. 352	20.01.37	Olav Engelbrektsson – Eske Bille	✓			✓
DN 15 nr. 531	30.01.37	Jørgen Hansson – Eske Bille				✓
DN 22 nr. 357	16.02.37	Peder Hansson - Eske Bille		✓		
DN 22 nr. 370	01.04.37	Olav Engelbrektsson – Eske Bille	✓			✓
DN 22 nr. 371	02.04.37	Kristian 3. – Eske Bille	✓	✓	✓	
DN 22 nr. 378	17.04.37	Kristian 3. – Truid Ulfstand	✓	✓	✓	✓
DN 22 nr. 381	22.04.37	Anders Hansson – Eske Bille	✓		✓	✓
DN 1 nr. 1087	27.04.37	Kristian 3. – Eske Bille				✓
DN 22 nr. 383	30.04.37	Kristian 3. – Eske Bille	✓			✓
DN 22 nr. 379	April/mai 37	Ulfstand og Ottesonn – Kristian 3.	✓		✓	✓
DN 22 nr. 386	01.05.37	Jens Splid – Eske Bille	✓		✓	
DN 11 nr. 645	03.06.37	Chirstopher Huitfeldt – Holms kloster		✓	✓	
DN 22 nr. 396	17.06.37	Kristian 3. – Eske Bille	✓	✓	✓	✓
DN 2 nr. 1122	22.06.37	Thord Roed – Truid Ulfstand		✓		✓
DN 3 nr. 1147	23.06.37	Kristian 3. – Eske Bille			✓	✓
DN 22 nr. 404	15.08.37	Jens Splid – Eske Bille			✓	✓
NRR 52	24.08.37	Kjøbenhavn - Thrond Ivarsson		✓	✓	
DN 21 nr. 831	26.10.37	Kristian 3. – Kanniker mfl v/Mariakirken				✓
NRR 53	1537 (udat)	Thord Rodt – Bergen/Stavanger stift		✓	✓	
DN 12 nr. 583	13.01.38	Trondheim Kapitel – Kristian 3.	✓			
DN 23 nr. 471	11.02.38	Peder Hansson – Kristian 3.				✓
DN 11 nr. 647	14.03.38	Kristian 3. – Trondheims Domkirke	✓			
DN 15 nr. 545	04.11.38	Jens Splid – Eske bille		✓	✓	
NRR 54	10.11.38	Kristian 3. - Borgere i Oslo	✓		✓	
NRR 55	21.11.38	Kjøbenhavn - Borgemester i Oslo		✓	✓	
DN 23 nr. 480	24.11.38	Kristian 3. – Truid Ulfstand og Klaus Bille		✓	✓	
Winge nr.7	1538 (nov)	Kristian 3. - Trondheim stift	✓			
NRR 57	24.12.38	Kjøbenhavn – Jens Sørensson		✓	✓	
NRR 57	1538 (udat)	Peder Bagge – Kristian 3.		✓	✓	
DN 13 nr. 652	24.03.39	Peder Hansson – Eske Bille		✓		
Winge nr. 15	14.06.39	Kristian 3.	✓		✓	
DN 1 nr.1091	28.06.39	Gebler Pedersson - Kristian 3.	✓		✓	
DN 23 nr. 488	22.07.39	Peder Hansson – Kristian 3.		✓		
DN 10. nr.705	29.07.39	Jens Skriver – Eske Bille		✓		
NRR 59	05.08.39	Roskilde - Jørgen Stenersen		✓	✓	
NRR 59	30.08.39	Engelholm - Jens Splid		✓		
DN 12 nr. 594	10.09.39	Trondheims kapitel		✓	✓	
DN 12 nr. 595	22.09.39	Norges Kansler		✓		
DN 22 nr. 429	1539 (udat)	Kongens kanselli	✓	✓	✓	
DN 11 nr. 654	31.01.40	Kristian 3. - Undersætter nordafjelds		✓		
DN 2 nr. 1133	21.03.40	Iver Jensson – Kristian 3		✓		
DN 13 nr. 656	27.03.40	Peder Hansson – Kristian 3		✓		
DN 21 nr. 848	21.05.40	Gebler Pedersson om Torleik Torsteinsson		✓		
NRR 59	04.10.40	Kjøbenhavn - Eiler Brokkenhus		✓		
NRR 60	04.03.41	Kjøbenhavn - Fru Ingerd & Nils Hensiksen		✓	✓	
DN 1 nr. 1097	09.04.41	Kristian 3.	✓		✓	
NRR 63	09.08.41	Malmö - Jens Sørensson		✓	✓	

BIND/BREV NUMMER	DATO	AVSENDER - MOTTAKER	POL. FOR.ADM.ØKO.		
NRR 63	20.08.41	Aaahuus - Peder Hansson			✓
NRR 63	15.10.41	Kjøbenhavn - Mads Christensson	✓	✓	
NRR 63	19.10.41	Kjøbenhavn - Thronde Benkestok	✓	✓	
DN 15 nr. 559	24.03.42	Kristian 3. - Peder Hansson	✓	✓	
DN 22 nr. 441	22.06.42	Peder Hansson – Kristian 3.	✓	✓	
NRR 65	20.10.42	Fru Kirsten og Eiler Brokkenhuus	✓		
Winge nr. 41	18.01.44	Bergenhus og Stavanger stift	✓	✓	✓
DN 9 nr. 763	25.01.44	Christopher Huitfeldt	✓	✓	
Winge nr. 44	1544 (udat)	Lensinnehaveren på Bergenhus		✓	
NRR 73	1544 (udat)	Claus Bille	✓		
NRR 76	17.03.45	Koldinghuus - Iver Jensson	✓	✓	
NRR 76	17.03.45	Akerhus slott - Peder Hansson	✓		
DN 21 nr. 900	1545 (udat)	Gunnar Bjørnsson – Siver Steinsson	✓	✓	
NRR 84	06.01.46	Kristian 3 – Chrostoffer Galle	✓	✓	✓
NRR 87	13.08.46	Kristian 3. - Sortebrødrekloster	✓		
NRR 87	13.08.46	Kallundborg - Laurits Matsson	✓		
NRR 89	12.11.46	Kristian 3. - Jens Splid	✓	✓	
DN 16 nr. 624	12.11.46	Kristian 3. - Jens Splid	✓	✓	
DN 1 nr. 1106	01.12.46	Peder Hansson mfl.	✓		
NRR 89	10.12.46	Koldinghuus - Nils Berrildsson	✓	✓	
NRR 90	07.01.47	Kolding - Peder Hvitfeldt	✓	✓	
DN 15. nr. 567	07.01.47	Kristian 3. - Peder Huitfeldt	✓	✓	
NRR 110	26.08.47	Kjøbenhavn - Jens Thommesson	✓	✓	
NR 97	28.08.47	Kjøbenhjavn - Jens Thommesson	✓	✓	
DN 6 nr. 765	13.09.47	Kristoffer Galde - Eske Bille	✓	✓	
NRR 99	13.10.47	Kjøbenhavn - Peder Hvitfeldt	✓	✓	
NRR 99	21.10.47	Kjøbenhavn - Thronde Iversson	✓	✓	
DN 22 nr. 465	20.12.47	Torbjørn Olavsson Bratt – Nidaros	✓	✓	✓
NRR 90	Udat (1547)	Peder Huitfeldt	✓	✓	
NRR 104	11.04.48	Kolding - Jørgen Pedersson	✓	✓	
NRR 104	12.05.48	Kolding - Peder Hansson	✓	✓	
DN 22 nr. 466	15.06.48	Kristian 3- Eske Bille	✓	✓	✓
DN 22 nr. 468	15.06.48	Hertug Fredrik	✓	✓	✓
Winge nr. 59	05.07.48	Oslo	✓	✓	
DN 22 nr. 467	19.07.48	Fredrik 2. – Peder Hansson		✓	✓
Winge nr. 60	1548 (udat)	Oslo	✓	✓	
NRR 113	24.05.49	Kjøbenhavn - Jens Ulfstand	✓	✓	
NRR 113	24.05.49	Peder Stygge	✓	✓	
NRR 114	24.05.49	Kjøbenhavn - Jakob Jensson	✓	✓	
NRR 116	06.07.49	Kjøbenhavn - Mads Skriver	✓	✓	
DN 12 nr. 629	23.12.49	Erkedegnen (mfl.) Trondheim		✓	✓
NRR 114	1549	Kristian 3. - Peder Hvitfeldt	✓	✓	
NRR 122	12.03.50	Flensborg - Ismail Nilsson	✓	✓	
NRR 124	23.08.50	Kjøbenhavn - Peder Hansson	✓		
DN 13 nr. 700	09.03.51	Frantz Berg - Peder Hansson	✓	✓	✓
NRR 132	03.07.51	Kjøbenhavn - Christiern Munk	✓	✓	
NRR 132-133	04.07.51	Kjøbenhavn - Peder Hansson		✓	✓
NRR 134	04.07.51	Kjøbenhavn - Peder Hansson	✓	✓	

BIND/BREV NUMMER	DATO	AVSENDER - MOTTAKER	POL. FOR.ADM.ØKO.			
DN 2 nr. 1154	19.07.51	Kristian 3.	✓			
NRR 136-137	23.07.51	Kjøbenhavn - Laurits Matsson	✓			
NRR 137	18.09.51	Roskilde - Oluf Nilsson	✓	✓		
NRR 137	20.09.51	Roskilde - Claus Halleson	✓			
NRR 143	16.10.51	Kjøbenhavn - Christiern Munk	✓	✓		
DN 12 nr. 636	13.01.52	Trondheims kapitel - Hans Gaas	✓	✓	✓	
DN 12 nr. 637	20.04.52	Trondheims kapitel - Hans Gaas	✓	✓	✓	
DN 12 nr. 641	19.07.52	Kristian 3. - Trondheims stift	✓	✓	✓	
DN 12 nr. 642	19.07.52	Kristian 3. - Trondheims stift	✓	✓	✓	
DN 12 nr. 644	19.07.52	Kristian 3. - Trondheims stift	✓	✓	✓	
Winge nr. 85	19.07.52	Kjøbenhavn - Trondheim stift	✓		✓	
Winge nr. 89	19.07.52	Kjøbenhavn - Trondheim stift	✓		✓	
DN 12 nr. 645	19.07.52	Kristian 3.	✓	✓		
NRR 150	19.07.52	Kjøbenhavn - Laurits Madsson	✓	✓		
NRR 150	19.07.52	Kristian 3.	✓	✓	✓	
DN 11 nr. 681	19.07.52	Kristian 3. - Trondheim stift	✓			✓
NRR 156	25.07.52	Kjøbenhavn - Erik Valkendorff	✓			✓
NRR 157	12.10.52	Palle Grubbe	✓	✓		
NRR 164	27.06.53	Kjøbenhavn - Simen Stoell	✓	✓		
NRR 165	15.07.53	Kjøbenhavn - Axel Gyterberg	✓	✓		
NRR 169	22.10.53	Koldinghuus - Erik Valkendorf	✓			✓
NRR 173	22.02.54	Kolding - Christoffer Valkendorf	✓	✓		
DN 3 nr. 1174	23.06.54	Nils Lystrup	✓	✓		
NRR 190-191	04.10.55	Kjøbenhavn - Laurits Olufsson	✓	✓		
NRR 194	10.02.56	Kjøbenhavn - Peder Hvitfeldt	✓	✓		
NRR 195	19.03.56	Kjøbenhavn - Peder Hvitfeldt	✓	✓		
NRR 198	20.04.56	Axel Gyntelberg	✓	✓	✓	
NRR 199	26.04.56	Kjøbenhavn - Jørgen Marsviin	✓	✓		
DN 22. nr. 484	25.07.56	Frans Berg - Kristian 3.	✓	✓		
DN 1 nr. 1117	27.07.56	Frans Berg - Kristian 3.	✓	✓		
NRR 204	19.09.56	Abramstrup - Nils Andersson	✓			✓
NRR 215-216	18.01.57	Kristian 3. - Christiern Munk	✓	✓		
DN 6 nr. 788	06.02.57	Raabygge Lagrettsmenn	✓			
DN 1 nr. 1118	06.03.57	Numedal	✓	✓		
Winge nr. 116	26.05.57	København - Lensinnhavere	✓		✓	
NRR 226-227	10.06.57	Kjøbenhavn - Lensmenn i Norge	✓	✓		
NRR 234-235	02.02.58	Kjøbenhavn - Jochim Beck		✓	✓	
NRR 236-238	01.03.58	Kristian 3.	✓	✓	✓	✓
Winge nr. 125	01.03.58	Kjøbenhavn - Stiftslensinnehavere	✓		✓	
NRR 252	18.12.58	Kolding - Jørgen Daa		✓	✓	
DN 12 nr. 666	Høst 1558	Hans Gaas - Kristian 3.	✓	✓	✓	✓